2. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM | 2015

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASZTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Bartos-Elekes Zsombor: Kolozsvár régi kataszteri térképei és georeferált közzétételük
- Belák Adrián: Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga
- Petar Djurdjev: Kataszteri térképek Újvidéken
- Mirjana Jurić: The Cadastre of Francis I. Preservation of cadastral records in the CSA
- Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1872–1878)
- Szempontok a kataszteri gyűjtemények ismertetéséhez

▪ *Pozsony (Bratislava) kataszteri térképének 1:1000 merataránnyú lenyomata (1935). L. ehhez Belák Adrián cikkét (18–27.)*

Kataszteri térképek a gyűjteményekben

Az Osztrák, majd Osztrák–Magyar Monarchia területén – az eljárás több évtizedes hossza miatt többször is pontosított – egységes utasítások alapján készítették el az ideiglenes és részletes kataszteri felmérés, valamint a területek hozam- és adóbecslésének dokumentációját.

A térség történelmi eseményei nyomán a kataszteri térképeket és iratokat ma több országban, számos hivatalban vagy közgyűjteményben őrzik, így azok kutatásához elsősorban annak ismerete szükséges, hogy mit hol kereshetünk. E célból rövid útmutatót készítettünk a további ismertetések számára. Jelen számunkban szlovák, horvát és szerb kitekintéssel folytatjuk a gyűjtemények bemutatását, és örömmel adjuk közre az első erdélyi vonatkozású tanulmányt is. A Horvát Állami Levéltár munkatársának angolul készült írását eredeti szövegében adjuk közre, utat nyitva ezzel az idegen nyelvű publikációknak.

A dualizmus idején a földadó-kataszter elkészítése számos alkalommal szerepelt az országgyűlés napirendjén. Az egyes parlamenti ciklusok sorrendjében haladva, immár a harmadik összefoglalóhoz értünk, amely az 1872–1878 közötti időszak vonatkozó eseményeit idézi meg. A hozzászólók képcsarnokát – ahogy korábban is – a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtárának anyagából és munkatársainak ezúton is megköszönt segítségével adjuk közre.

Tartalom

- Bartos-Elekes Zsombor: Kolozsvár régi kataszteri térképei és georeferált közzétételük 3
- Belák Adrián: Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltárában 18
- Petar Djurdjev: Kataszteri térképek Újvidéken 28
- Mirjana Jurić: The Cadastre of Francis I. Preservation of cadastral records in the Croatian State Archives 35
- Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkülő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbi (1872–1878) 46
- Reisz T. Csaba–Török Enikő: Szempontok a kataszteri gyűjtemények ismertetéséhez 60

CATASTRUM ▪ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ▪ II. évfolyam, 3. szám

A címlapon: (Liptó)szentmária templomának tornya (Belák Adrián felvétele)

Alapítva: 2013 ▪ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ▪ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) ▪ Kiadó: Herman Ottó Intézet (HOI) ▪ Címe: 1223 Budapest Park u. 2. (info@agrarlapok.hu) ▪ Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid főigazgató ▪ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:
dr. Simon Attila István (Nemzeti Földalapkezelő Szervezet, Birtokpolitikai Tanács), Fekete Gábor (Földmérési és Távérzékelési Intézet, FÖMI), dr. Mezőszentgyörgyi Dávid (HOI), Kása Csaba (történész), Reisz T. Csaba (MNL)

Szerkesztőség:
Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ▪ E-mail: info@catastrum.hu ▪ Honlap: www.catastrum.hu
Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ▪ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ▪ Szerkesztők: dr. Pászti László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felícián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ▪ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó
A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/H

Előfizetés: a kiadónál ▪ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Földművelésügyi Minisztérium

ISSN 2064-5805

HERMAN OTTÓ INTÉZET

Summary

BARTOS-ELEKES Zsombor: The Historical Cadastral Maps of Cluj-Napoca (Kolozsvár) and their geo-referenced publication.
The governmental cadastral mapping of Hungary didn't reach Kolozsvár (now Cluj-Napoca, Romania), thus the city ordered the survey. The survey was carried out by Géza Breiner in the 1890s, the scale of the map was 1:1000. Its first edition was realized in 1896 (37 map sheets, 13 sq m), the second one in 1941 (82 map sheets, 29 sq m), and it was used as base map continuously until the 1950s. Its second edition was geo-referred and published on *Mapire. The Historical Maps of the Habsburg Empire* by the author in 2015.

BELÁK Adrián: The Cadastral Maps and documents of Slovakia in the Central Archives of Geodesy and Cartography.
Most of the Slovakian cadastral maps and documents are kept in the Central Archives of Geodesy and Cartography (Pozsony / Bratislava). The collection of the so called land-reallocation maps are the oldest documents (18th–20th centuries), which efficiently replaces the missing cadastral maps. The results of the temporary cadastral survey, the conctretual maps and documents (1850' – 1870'), the maps and the documents of the detailed cadastral survey can be found in the original collection of cadastral maps.

Petar DJURDJEV: Cadastral Maps in Újvidék / Novi Sad
The data abundance of the Historic Maps of the Habsburg Empire website motivated the author to find out where the cadastral maps of Újvidék / Novi Sad can be found. The cadastral maps of the city as well as Vajdaság / Vojvodina were found – unfortunately without the cadastral documents – in the collections of the Archive of Vajdaság / Vojvodina, the Vajdaság / Vojvodina Museum and the Historic Archives of the City of Újvidék / Novi Sad, where either the original segments in good condition or the digitalised copies can be studied without limitations.

Mirjana JURIĆ: I. Ferenc katasztere. A Horvát Állami Levéltár kataszteri anyagának megőrzése [Magyarul marad, mert a cikk angol.]
A Horvát Állami Levéltár (HÁL) térképtárának referense tanulmányában ismerteti a kataszteri felmérések – továbbá a föld- és adóbecslési munkálatok – során keletkezett dokumentumtípusokat, őrzőhelyüket. Horvátország és Szlavónia kataszteri térképeinek jelentős részét a HÁL Térképtára őrzi, de egyes területek (Isztria, Dalámcia) anyaga más levéltárakban található (Trieszt, Split). Az elkészült kataszteri operátumokat az e célra létrehozott központi és területi térképtárakban őrizték, majd a határőrvidék felszámolása után egy helyen, a zágrábi Térképtárban, amely a Pénzügyminisztérium, majd 1918 után többféle pénzügyi hivatal alá tartozott. A HÁL-ba 1996-ban szállították be a térképeket, ahol kutatótermi és online segédletekkel is kutatható az anyag. A terület kataszteri felmérése 1877-ig tartott, a határőrvidéket 1881-ben számolták fel, az adóközségek anyagát a későbbi polgári vármegyék szerint ábécérendben csoportosítva tárolták. A levéltári felmérés szerint a 2416 adóközségből 2266-nak az iratanyagát őrzi a HÁL. A kataszteri anyag szétszóródásának okait Muraköz (Međimurje) hovatartozásának, Szerém vármegye területének változása, valamint más intézmények térképkölcsönzéseinek esetei jól példázzák. Arra tekintettel, hogy a kataszteri fondok a 2-3. legkutatottabb iratanyagok voltak, a kataszteri térképeket állományvédelmi és kutatást segítő célból digitalizálták, az adatok és a szelvények a nemzeti levéltári információs rendszerben és a Mapire portálon elérhetők.

SCHMIDT Anikó: Cadastral Survey Before Parliament. Vivid Discussions, Strengthening Landowners Lobby (1872–1878)
Between 1872 and 1878 cadastral lands adjustments resulted in increasing income, however the costs of the government were high. The landowners hoping low land taxes and the government expecting income had antagonistic interests. The most important result of the era was that an agreement was reached concerning land tax regulations and thus the law No. 7 in 1875 was issued.

Aspects of Cadastral Collections' Reviews
The documentation of the cadastral surveys are kept by several offices and collections. Detailed access and knowledge of the collections of the different owners are inevitable for full review and the searchability of the sources. The aspects of the collection descriptions serve as guidelines for reviews.

Bartos-Elekes Zsombor

Kolozsvár régi kataszteri térképei és georeferált közzétételük

Jelen tanulmányban Kolozsvár belterületének az 1890-es években lezajlott kataszteri felmérését, a térképmű 1896. és 1941. évi kiadását, illetve az utóbbi 2015. évi georeferálálását és webes közzétételét mutatom be. A belterület részletes vizsgálata mellett érintőlegesen a város külterületének kataszteri térképezésére is kitérek.

Kolozsvár belterületének kataszteri felmérése

Magyarország részletes kataszteri felmérése 1856-ban kezdődött el, a műveletet a Pénzügyminisztérium alá tartozó szervezet végezte, célja az állami földadó megállapítása volt, és 1916-ra az ország 78,7%-át mérték fel. A munka a Dunántúlon kezdődött, Felvidéken folytatódott, az Alföld keleti, mai romániai pereméig még eljutott, de (a történeti) Erdélyig már alig.[1]

Kolozsvár városa nem várta meg, hogy az állami felmérés elérje, maga kezdeményezte a belterület külön felmérését, amelyet a budapesti Breiner Géza mérnök irányított az 1890-es években. Így Kolozsvár belterületének a felmérése nem tartozik a fentiek szerinti, szűken értelmezett kataszteri felmérések közé, azonban tartalma nagyban hasonlít ahhoz.

Breiner Géza szinte minden részletre kiterjedő leírásából pontos képet kapunk a felmérésről.[2] A város korábbi – minden bizonnyal Bodányi Sándor által 1869-ben készített –telekkönyvi térképe pontatlan volt, a város jelentősen megnőtt, így ingatlan-nyilvántartási, városterveési, közművesítési és utcaburkolási célból pályázatot írtak ki a város felmérésére 1892-ben. Még abban az évben Pompéry Elemér (1856–1937) mérnökkel kötöttek szerződést, aki a munka vezetését Breiner Gézára bízta. 1893 nyarán kezdődött a határkijelölés. Először az országos háromszögelési hálózatba illesztették a felmérendő területet, majd az utcakereszteződések helyét mérték fel és mindezt egy 1:5000 méretarányú utcatengely-hálózati térképen rögzítették. A munka az utcák, majd a telkek felmérésével folytatódott. A terepi munkák a magassági mérésekkel zárultak (1. kép). A felmérés végeztével, az irodai munka során az utcákról 1:200-as méretarányú helyszínrajzokat készítettek, a magassági viszonyokról hosszmetszeteket rajzoltak. Ezt követően elkészítették az üvegtáblákra vont Walthmann-papírra az 1:1000 méretarányú, 50×70 cm-es térképszelvényeket, majd abból három térképmásolatot készítettek: az egyiket a város használta, a másodikra a magassági mérés 50 cm-es alapszintközű szintvonalait rajzolták, a harmadikat a Kataszteri Igazgatóság kapta. A munkát területszámítással és a tulajdonosi törzskönyvek megírásával zárták. Breiner 1898. február 16-án olvasta fel a beszámolóját a Magyar Mérnök- és Építész-egylet geodéziai szakosztályának gyűlésén, amelyet az év nyarán írásban is közreadott a *Kataszteri Közlöny*ben.

A felmérés eredményeit hosszú évtizedekig hasznosították, kiadva a kataszteri térképműveket, azonban azokon nem jelezték a felmérés időpontját és irányítóját, így ezen alapadatokat csak Breiner beszámolójából tudhatjuk meg.

[1] A ma Romániába eső egykori vármegyék közül Máramaros, Bihar, Temes és Torontál vármegyék területét teljesen, Szatmár, Arad és Krassó-Szörény vármegyék területét részben mérték fel. A történeti Erdélyből csupán két vármegyében kezdték el a felmérést (Alsó-Fehér és Beszterce-Naszód), a többi vármegye felmérendő terület maradt. Török Enikő: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18.

[2] Breiner Géza: Kolozsvár sz. k. város felmérése, térképezése és lejtmérése. *Kataszteri Közlöny*, 7. (1898) 5:118–134., 6:141–149., 7:157–167. Elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban (adtplus.arcanum.hu).

▪ *1. kép. A Fellegvári út (Str. Drăgălina) 112. szám előtt található a XXII. számú háromszögelési öntött vasasztal, a teteje az Adria szintje felett 343,643 méterrel helyezkedik el a tábla szerint (Vida Gábor felvétele)*

Kolozsvár belterületének kataszteri térképei

Bodányi Sándor telekkönyvi térképező főbiztos 1869. évi részletes várostérképe ugyan jelöli a telkeket és a házszámokat, de a térkép geometriája pontatlan, méretarány és tájolás nélküli. A várostérképek során végigtekintve szembeötlő, hogy Bodányitól kezdve egészen az 1894. évi Mach-féle munkáig a tájolások és torzulások egységesen hibásak, így a térképek forrása Bodányi munkája volt.[3]

Breiner felmérésével helyrezökkent a tér. A Breiner-féle felmérés alapján készült térkép, Kolozsvár belterületének kataszteri térképe sztereografikus vetületben, méterrendszerben készült, 1:1000-es méretarányban. Egy szelvény térképkerete 50×70 cm, azaz 500×700 métert fed a terepen. A térkép két változatát tanulmányozhattam, de elképzelhető, hogy több is készült az idők során.

A térkép első változata a Breiner-féle felmérés idejéből, vagyis 1896 környékéről maradt ránk. A Breiner által leírt eredeti üvegekből és a három kéziratos, kézi színezésű másolatából csak egy töredék, négy belvárosi (22., 23., 28. és 29.) szelvény található meg az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Térképtárának kéziratos részlegén.[4] Bár az OSZK katalógusai egy helyen 1910–1914 közöttinek, máshol 1917. évinek jelölik, azonban állíthatom, hogy tartalma alapján korábbi kell legyen, 1896 körüli állapotokat ábrázol.[5]

Jelkulcsa egyszerű: domborzatot és növényzetet nem jelöl, vízrajzot igen. A határok és a beépítettség rajza a legteljesebb: épületek alaprajza, városkerületek, közutak és telkek határa jelenik meg a térképen. A névrajza egysíkú: a nevek közterületnevek, középületek nevei, víznevek. A neveken túl számok jelennek még meg: kerületek száma (piros római számmal), piros házszámok és fekete helyrajzi számok, mérési pontok számai (2. kép)

Mach 1894. évi térképétől jelentősen eltér a Gibbon-féle könyvkereskedés 1900. évi várostérképe, mivel már hasznosította a Breiner-féle pontos kataszteri felmérés eredményeit: a Kolozsvár-várostérképek tájolása ettől kezdve helyes. Sőt, az 1902. évi Posner-féle várostérkép keresőhálója már megegyezik a belterü-

[3] BODÁNYI SÁNDOR: *Szabad királyi Kolosvár város térrajza az új házszámozás szerint.* Kolozsvár, 1869; MACH J.: *Kolozsvár sz. kir. város tervrajza.* Kolozsvár, 1894; BARTOS-ELEKES ZSOMBOR: *Kolozsvár térképtörténete.* Kézirat, internetes elérhetőséggel, 2012 (http://hagyatek.cholnoky.ro/temp/kolozsvar-terkeptortenete.pdf, = BARTOS-ELEKES, 2012). 19–22.

[4] *Kolozsvár szab. kir. város.* [1:1000]. 1896. OSZK TK 404 (= *Birtoktérkép, 1896*).

[5] Az OSZK katalógusa 1910–1914-es évszámmal jelöli „a térkép datálása az ábrázolt épületek adatai alapján" megjegyzéssel (http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/2513343). A térkép elérhető digitálisan is a Közgyűjteményi Portál Térképes oldalán, itt a keletkezés évét 1917-re becsülték (http://maps.hungaricana.hu/hu/view/403). Mivel a térképszelvények már jelölik az egyetem központi épületének 1895 őszén elkészült keleti szárnyát, az 1895. november elején felavatott református papnöveldét, viszont még a régi épületek állnak az 1896–97 során felépült új vármegyeháza helyén, és szintén a régi jezsuita kollégium alaprajza figyelhető meg az egyetem központi épületének 1897-ben átadott nyugati szárnya helyén, így ez alapján 1896. évi vagy egy évnyi eltérésű állapotokat jelölnek a térképszelvények. Az építkezések időpontjainak forrása: GAAL GYÖRGY: Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. *Kolozsvár 1000 éve.* Kolozsvár, 2001; GAAL GYÖRGY: *Kolozsvár. Történelmi városkalauz.* Barót, 2011 (= GAAL, 2011).

▪ *2. kép. Részlet Breiner Géza kataszteri térképéből: minta minden jelkulcsi elemre (Birtoktérkép, 1896)*

let kataszteri térképének szelvényhatáraival és számozásával, a méretaránya pedig azonos Breiner utcahálózati térképével.[6]

A kataszteri térkép átnézeti, Breiner által utcahálózatinak nevezett, azonban várostérkép jellegű változatát Csányi Gusztáv birtokrendező mérnök (a kolozsvári törvényszék állandó földmérő szakértője) szerkesztette és adta ki 1917-ben 1:5000 méretarányban.[7] A térkép jelkulcsa inkább a kataszteri térképre hasonlít, mint egy várostérképre: egyszínű, kiemelten jelöli az épületek alaprajzát, illetve helyrajzi számukat, megnevezi a középületeket. Ezen a térképen láthatjuk a 37 kataszteri szelvény határvonalait is. Mivel ezen a térképen a négy belvárosi szelvény ugyanazt a sorszámot kapta, mint az 1896. évi példányok, így innen következtethető, hogy hány szelvényből állt Breiner térképe, ő maga nem tért ki erre a fontos adatra. Tehát a felmérés alapján Breiner által készített, 1896. évi térképmű még csak 37 szelvényből állt (3. kép).

A két világháború közötti román térképeken szintén megfigyelhető a Breiner–Csányi-féle forrás. Az 1933. évi kataszteri jellegű várostérkép Csányihoz hasonlóan 1:5000 méretarányú, az épületek egyenként jelennek meg, azonban házszámozással és nem helyrajzi számmal. Bár Csányinál nem jelenik meg, de itt látható az 5 méteres alapszintközű szintvonalrajz, aminek forrása Breiner mérése lehet. A Borteş-féle várostérképek kiadásain is megfigyelhető a magyar kataszteri térkép szelvényhálója. Tehát nem készült új felmérés

[6] *Kolozsvár sz. kir. város térképe.* Gibbon A[lbert] könyvkereskedése, Kolozsvár, 1900 (= Gibbon, 1900); *Kolozsvár szab. kir. város átnézeti térképe.* 1:5000. Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósága. Posner és Fia. Bp., 1902 (= Posner, 1902) – ha a térképeken kiadó nem, csak az előállító nyomda neve szerepel, akkor eszerint hivatkozom a térképműre; Bartos-Elekes, 2012. 22–24.

[7] Csányi Gusztáv: *Kolozsvár szab. kir. város belterületének térképe.* 1:5000. Kolozsvár, 1917. (= Csányi, 1917)

▪ *3. kép. Részlet Csányi Gusztáv 1917. évi kataszteri várostérképéből, az ábrán látható a négy 1896. évi OSZK-szelvény szelvényszáma (Csányi, 1917)*

a két világháború között, továbbra is a magyar kataszteri felmérést használták.[8]

A kataszteri térképmű második változata a második világháború idején készült. Az adatokat „az 1940-es mérnöki nyilvántartás szerint" frissítették, 1941-ben nyomtatták ki a térkép másolatát. A megnőtt város már több mint kétszer annyi szelvényre fért rá: e térképmű 82 belterületi szelvényből és a címlapból áll. E térképmű is csonka az OSZK Térképtárában: 34 szelvénnyel rendelkeznek, 49 szelvény hiányzik (4. kép).[9] A korabeli várostérképek keresőhálói szintén megegyeztek a kataszteri szelvénybeosztással.[10]

Az 1950-es évekből annyira minimális számúak és gyenge minőségűek a Kolozsvár-várostérképek, hogy nem azonosítható, hogy meddig használták forrásként Breiner felmérését. Kolozsvár kataszteri térképének következő ismert kiadása 1970. évi.[11] Ez a térképmű már eltér a korábbiaktól: más a készítője (DSAPC

[8] BORTEŞ, PETRU: *Harta generală a oraşului municipal Cluj.* 1:10 000. 3. kiad. [Kolozsvár], 1931; *Cluj.* Minerva, [Kolozsvár] 1933; BARTOS-ELEKES, 2012. 27–29.

[9] *Kolozsvár kolozsvármegyei thj. sz. kir. város belsőségi térképének másolata az 1940. évi mérnöki nyilvántartás szerint.* 1:1000. Szerk.: Magyar királyi Állami Földmérés. M. kir. Állami nyomda, Bp., 1941. OSZK NyK Kolozsvár/1940 (= *Birtoktérkép, 1941*). Az 1941. évi térkép OSZK-beli címleírása: http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/2716740.

[10] *Kolozsvár thj. szab. kir. város átnézeti térképe.* 1:10 000. Kolozsvár thj. szab. kir. város törvényhatósága, Klösz Gy. és fia, Bp., 1942.

[11] *Municipiul Cluj.* Ed.: LAZĂR MARIAN. Direcţia de Sistematizare şi Proiectare în Construcţii. 1:1000. Cluj, 1970. (= *Birtoktérkép, 1970*). A térkép OSZK-beli címleírása: http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3410965

▪ *4. kép. Az 1941. évi kataszteri térkép címlapja (Birtoktérkép, 1941)*

Cluj jelenik meg a térkép sarkában), más geodéziai alapfelületen és vetületben készült (Dealul Piscului 1930 alapfelület, Stereo 33 vetület), más a szelvényezése és lapmérete (a térképlapon csak a városon belüli számozás jelenik meg, 640×500 métert fed a terepről). Csak a méretarány (1:1000) és a helyrajzi számok egyeznek meg a korábbi, 1941. évi kiadással.

Összefoglalva tehát elmondható, hogy a belterület 1892–1898 közötti felmérését legalább két kataszteri térképen hasznosították: a kb. 1896. évi 37 szelvényből állt, az 1941. évi már 82-ből, és egészen a második világháború végéig e felmérés volt a várostérképek alapja is.

Kolozsvár külterületének kataszteri felmérése és térképei

Bár eltér a dolgozat tárgyától, röviden kitérek Kolozsvár külterületének térképezésére is.

A külterület általam ismert kataszteri, birtokrendezési térképén a cím alatt 1912-es évszám szerepel, azonban a szelvények sarkában 1941. évi budapesti kiadási adatok jelennek meg. A térképmű 79 szelvényen ábrázolja a város külterületét, egy szelvény 800×1000 öl méretű területet fed le; 1:2880 méretarányban készült, szintén Marosvásárhelyi sztereografikus vetületben, a belterülettől eltérően öles rendszerben; a szelvényezése az országos szelvényezési rendszerbe illeszkedik (míg a belterületnek saját szelvényezése volt). Ismeretes továbbá Csányi Gusztáv 1913. évi, 1:14 400 méretarányú térképe, amely áttekintője az előbbinek, a város határának tagosítását mutatja be.[12]

Kutatás

Kolozsvár kataszteri térképe georeferálásának lehetőségéről rövid tanulmányokban adtam hírt,[13] azonban megvalósítása az MTA Domus-ösztöndíjának segítségével történt, amelynek célja a legteljesebb, 1941. évi kiadású, mintegy 29 négyzetméteres, Kolozsvár belterületét ábrázoló kataszteri térkép georeferált webes közzétételének elméleti leírása és gyakorlati megvalósítása volt.[14] Jelen tanulmány alapja ez utóbbinak rövidített változata, főleg történeti kiegészítésekkel.[15]

A georeferálás

Egy raszteres képállomány georeferálása a képpontjainak földi koordinátákkal való összekapcsolását jelenti: a raszteres adatbázis (pl. JPG, TIF) soraihoz és oszlopaihoz vetületi koordinátákat rendelünk (world-fájl segítségével, pl. JGW, TFW), és megadjuk a vetületi egyen-

[12] *Kolozsvár kolozsvármegyei thj. sz. kir. város tagosítási kiosztási térképe, 1912.* 1:2880. M. kir. Állami nyomda. Bp., 1941 (= *Birtoktérkép, 1912*); Csányi Gusztáv: *Kolozsvár szab. kir. város tagosított határának térképe.* 1:14 400. Kolozsvár, 1913; Bartos-Elekes Zsombor: Kolozsvár történeti kataszteri térképeken. *Geodézia és Kartográfia*, 60. (2008) 11:30–33. (= Bartos-Elekes, 2008); Bartos-Elekes, 2012. 24–25.

[13] Bartos-Elekes, 2008; Bartos-Elekes Zsombor: Georeferencing the Historical Cadastral Maps of Cluj-Napoca. *Proceedings of the 5th International Workshop on Digital Approaches in Cartographic Heritage.* Eds: Evangelos Livieratos–Georg Gartner. Wien, 2010. 17–22.

[14] Bartos-Elekes Zsombor: *Kolozsvár történeti kataszteri térképének georeferálása, webes közzététele.* MTA-HTMTÖ. Kézirat, internetes elérhetőséggel. 2015 (http://hagyatek.cholnoky.ro/kvar/BEZs-Kolozsvar1941.pdf, = Bartos-Elekes, 2015)

[15] A kutatást az MTA Domus-ösztöndíja segítette. Köszönettel tartozom továbbá Ioan Rusnak a kataszteri térkép szkennelt változatáért, Magyari-Sáska Zsoltnak a programozási segítségért, Biszak Sándornak és az Arcanum Kiadó munkatársainak a webes publikálásért.

leteket a típusuk és a paramétereik révén (vetületfájl segítségével, PRJ). Így válik a képként tárolt adat informatikai értelemben térképpé. A georeferált térkép a földi vonatkoztatási rendszerekbe lesz beilleszthető, azaz ráilleszthető bármely mai térképre.

A georeferálás az illesztőpontok (GCP, ground control point), továbbá a vetület megadásával történik. Az illesztőpontokat mi választjuk: megadjuk a képi koordinátáit (a raszter sorát-oszlopát) és a földi (földrajzi vagy vetületi) koordinátáit. Az illesztőpontok közötti felületdarabok képpontjaihoz a térinformatikai szoftver földi koordinátákat interpolál, majd a képet rektifikálja (átmintavételezi), azaz átalakítja úgy, hogy a kép sorai-oszlopai már földi koordinátarendszernek felelnek meg. Az illesztőpontok lehetnek koordináta-metszéspontok (ez a pontosabb megoldás, de ebben az esetben kell ismernünk a korabeli földrajzi/vetületi koordinátákhoz tartozó dátum/vetületi paramétereket) vagy lehetnek ismert helyzetű tereptárgyak (nagyobb méretarányban útkereszteződések, épületsarkok). Lényegesen pontosabb eredményre jutunk, ha megadjuk a térkép vetületét (vagy ismerjük a pontos vetületi paramétereket, vagy legalább helyettesítjük egy hasonló vetülettel). Tehát, ha ismerjük a pontos dátum- és vetületi paramétereket és le tudjuk olvasni a vetületi koordinátákat a térképről, akkor egy bármilyen nagyméretű térkép georeferálása is megoldható akár 3-4 illesztőpont (jellemzően sarokpont) megadásával, pontosabban és gyorsabban.[16]

A kolozsvári kataszteri térképszelvények georeferálásakor ezt a legpontosabb megoldást követtem: a dátum- és vetületi paraméterek megkeresését, a vetületi koordináták azonosítását a szelvényezés segítségével, a koordinátametszéspontok megadását illesztőpontként.

Többlépéses folyamat, amíg egy földfelszíni tereptárgy megkapja a képállományban a helyét, és a folyamat minden egyes lépése a georeferáláskor hibalehetőséget rejthet. A földfelszíni helyzetből a felmérés által földrajzi koordináta lesz, abból a vetületi egyenlet révén vetületi koordináta, majd a rajzolás során térképi koordináta és végül a digitalizálással képi koordináta. Az alábbiakban e sorozat részeként írom le a felmerülő problémákat.

Földrajzi koordináták

Az első lépésnél adott pont felszíni helyzetéhez földrajzi koordinátát rendelünk felmérés segítségével. Ehhez a Föld felszínét matematikailag leírható forgási ellipszoiddal helyettesítjük, ezen földrajzi koordinátákat értelmezünk. Az idők során eltérő méretű és helyzetű forgási ellipszoidokkal helyettesítették a Föld alakját: az erdélyi kataszteri térképek idejében még a Bessel-ellipszoidot használták, ma már a WGS84-ellipszoid a legismertebb. A régebbi és a mai földrajzi koordináták között geodéziai dátumparaméterekkel lehet átszámításokat végezni. A kolozsvári kataszteri térképek Bessel-koordinátái WGS84-re való átalakításához a következő adatokat (dátumparamétereket) használtam. Bessel 1841. évi ellipszoidjának más a mérete, mint a WGS84-nek: fél nagytengelye (a) 6 377 397,155 méter; fél kistengelye (b) 6 356 078,963 méter. Az ilyen méretű Bessel-ellipszoid középpontját a WGS84-ellipszoid középpontjához, vagyis a Föld tömegközéppontjához képest el kell tolnunk: a három Molodensky (Mologyenszkij)-féle eltolási paraméter Erdélyben (x) +604 méter, (y) –143 méter és (z) +528 méter.[17]

Érdemes arra odafigyelni, hogy a pont –

[16] TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR: *Térképi vetületek és alapfelületek*. ELTE oktatási segédanyag. Bp., 2013. (http:// elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/terkepivetuletek/book.pdf) 44–51.

[17] Timár Gábor és Molnár Gábor több tanulmányban foglalkozott az erdélyi Bessel-koordináták dátumparamétereivel. A tanulmányokban rendre eltérő Molodensky (Mologyenszkij)-paraméterek szerepelnek, az x értéke 604 és 642 m, az y –143 és –142 m, a z pedig 528 és 530 méter közötti értékekkel szerepel (TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR – PĂUNESCU CORNEL – PENDEA FLORIN: A második és harmadik katonai felmérés erdélyi szelvényeinek vetületi és dátumparaméterei. *Geodézia és Kartográfia,* 56. (2004) 5:12–16.; TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR – IMECS ZOLTÁN – PĂUNESCU CORNEL: Datum and projection parameters for the Transylvanian sheets of the 2nd and 3rd Military Surveys. *Geographia Technica,* 2. (2007) 1:83–88.). Én az utolsóként közölt értékeket használtam.

térképről leolvasható – földrajzi koordinátája nem az, ahol a pont elhelyezkedik, hanem az, ahova mérték a pontot. Különösen régi térképeknél (nagyjából a 18. századig) igaz ez, viszont az újabb térképek (pl. a kataszteri térképek) már többnyire lényegesebben pontosabb felmérések alapján készültek, azonban még a friss térképeknél sem található minden elem a tényleges helyén.

Valójában a cél nem is a kataszteri térkép pontjainak valós földrajzi koordinátájukra tétele volt (ezt geodéziai pontjegyzék felhasználásával tehettem volna meg), hanem a Google Térképhez (http://maps.google.com) igazítás. Így felmerül annak kérdése, hogy a Google Térkép georeferálása mennyire pontos. Mivel a Műhold nézet szubméteres felbontású légifényképeket használ, így annak finomsága nagyobb, mint a Térkép nézeté, érdemes tehát a kataszteri térképet a Műhold nézethez igazítani. A Műhold nézetortofotójához való illesztésnél azonban figyelni kell a parallaxis okozta torzulásokra: a magasabb épületek felső élei a parallaxis következtében nincsenek azonos helyen a valóságban alattuk levő alsó élekkel (pl. a Szent Mihály templom tornyán a kereszt már 12 méterrel „leng ki" az alatta 80 méterrel lejjebb levő talapzat helyétől a Google-ortofotón). Így a kataszteri térképet az ortofotó felszíni vonalaihoz igazítottam, Kolozsvár központjához: a Mátyás-szoborcsoport körvonalához.

Visszatérve a kérdéshez tehát: vajon a Google-ortofotó a helyén van-e, mennyire pontosan georeferálták? A Google Föld alkalmazás segítségével láthatjuk, hogy a Kolozsvárról különböző időpontokban készült légifényképek egymástól eltérő helyre vannak georeferálva: általában csak 1-2 méteres a különbség, de van két olyan légifénykép is, amely az átlagról 8, illetve 18 méter távolságra helyezkedik el, két külön irányban. A kataszteri térkép igazítását ahhoz a 2012. augusztus 19-i ortofotóhoz végeztem el, amely szerepel a Google Térkép Műhold nézetében, ez egyébként a legjobb felbontású felvétel a Google Földben látható Kolozsvár-ortofotók között. Ez a 2012. évi ortofotó Google-féle

▪ *5. kép. A Mátyás-szoborcsoport közepének helyzete a Google Föld különböző időpontú légifényképein és a román hivatalos (ANCPI) ortofotón*

georeferálása 6 méterben tér el a román hivatalos (azaz az ANCPI által forgalmazott) 2005. évi ortofotó helyzetétől, amelynek saját honlapjuk szerint a pontossága 1,5 méteres (5. kép).

Vetületi koordináták

A második lépésben a földrajzi koordinátákhoz vetületi koordinátákat rendelünk hozzá, vetületi egyenletek segítségével. A vetületi egyenletek segítségével a görbült ellipszoidot síkba vetítjük, így az átalakítás során mindenképpen torzulás jelenik meg.

Kolozsvár esetében mind a külterület, mind a belterület kataszteri térképe sztereografikus vetületben készült, amely vetületet 1884 után kezdték használni, előbb öles rendszerben (így készült el például Kolozsvár külterületének térképe), majd méteres rendszerben (ilyen a belterület térképe).

A kataszteri térképeknél a Bessel-ellipszoidról (az alapfelületről) a síkra (a képfelületre) kettős vetítéssel jutottak. Első fázisban az ellipszoid Φ és Λ földrajzi koordinátáit a Gauss-féle kis hossztorzulású, szögtartó gömbvetülettel átszámították a Gauss-gömb φ és λ földrajzi koordinátáira. A második fázisban a Gauss-gömbön ferde tengelyű érintő, sztereografikus szögtartó valódi síkvetületet helyeztek el. Az erdélyi vármegyékben a vetületi középpont (az érintési pont) a Kesztej-hegy

felsőrendű alappontban volt (pontosabban annak gömbi megfelelőjében). A vetület elnevezése a Marosvásárhelyi rendszer volt.[18]

A Kesztej-hegy pont Marosvásárhely közelében, pontosabban a Mezőbánd és Mezőbergenye közötti vízválasztón helyezkedik el (ma: Dealul Câstei, 523 méter magas csúcs, WGS84-koordinátái: φ = 46° 33' 11.22", λ = 24° 23' 17.12"). A pont koordinátáit átszámítva az előző alfejezetben megadott Bessel-féle Marosvásárhelyi dátumra, a következő értékeket kapjuk: Φ=46° 33' 8,85"; Λ= 24° 23' 34,935".

A vetületi koordinátákat a harmadik katonai felmérés szelvényein jelölték, ebben az esetben használták az origó eltolását (X=Y=600 000 m), illetve a koordinátarendszer északkeleti tájékozású volt (a pozitív irányok észak és kelet irányába mutattak). A szakirodalom szerint a kataszteri térképeken nem használták az origó eltolását, továbbá a koordinátarendszer délnyugati tájékozású volt (a pozitív irányok dél és nyugat irányába mutattak), az így kapott értékek megfigyelhetőek a Kolozsvár külterületét ábrázoló térképmű áttekintőjén.[19] A belterület 1941. évi áttekintőjén ettől eltérő megoldást használtak: a várost ábrázoló összes szelvény délkeleti sarkát relatív origónak feltételezve, északnyugati tájékozással jelennek meg a relatív vetületi koordináták, az abszolút koordinátára való átszámításról nem adnak meg adatot.

A Kolozsvár külterületét bemutató kataszteri térképek szelvényezése és lapmérete a Budapesti rendszerével egyezik meg.[20] Megjelenik rajta a negyedek égtájakkal való jelölése (ÉN), továbbá a szelvénycsoportok oszlopainak (VII–IX) és rétegeinek (3–5) jelölése, amelyeken belül a szelvények azonosítását a kisbetűk oldották meg, a szelvények mérete 800×1000 öl volt.

A Kolozsvár belterületét bemutató kataszteri térképek szelvényezése és mérete is eltér a fentiektől.

Az 1896. évi szelvényeken a bal felső sarokban, továbbá a Csányi-féle térképen is megjelenik a szelvények városon belüli sorszámozása.[21] Az 1896. évi szelvények jobb felső sarkában azonban nem az országos (valójában budapesti) számozás, hanem a város számára kialakított saját betű-szám számozás jelenik meg. A délkeleti sarokpont volt az origó. Az oszlopok jelölése nyugat felé nő, betűkkel (a legkeletebbi oszlop az A, a legnyugatabbi a H); a sorok jelölése észak felé nő számokkal (a legdélebbi sor 1, a legészakabbi 9). Például a főteret tartalmazó 29. szelvény az E4-es jelzetű (6. kép). Sajátos módon a betű-szám jelölések nem jelennek meg Csányi (1917) kataszteri várostérképén, csak a Posner-féle várostérképen.[22] Az 1941. évi kiadás áttekintője tartalmazza a szelvények városon belüli sorszámozását, ugyanez a sorszám szintén megjelenik a szelvények jobbalsó sarkában.[23] Az 1896-ban még használt betű-szám-párok teljesen hiányoznak az áttekintőről és a szelvényekről is. A térképek mérete nem egyezik meg a Budapesti rendszerével, hanem 700 m (kelet–nyugat) hosszúak és 500 m (észak–dél) szélesek voltak.

A relatív vetületi koordinátákból az abszolútokra csak következtetni lehetett. Rövid próbálgatás után feltételezésem igaznak bizonyult: a délkeleti sarokpont a Kesztej-hegyi vetületi középponttól az 500, illetve 700 méteres elcsúszások valamelyik sokszorosa volt. Számításaim szerint (topográfiai tájékozást, azaz északkeleti pozitív értékeket és eltolást hasz-

[18] BÁCSATYAI LÁSZLÓ: *Magyarországi vetületek.* Elektronikus tankönyv. Sopron, 2005 (http:// www.geo.info.hu/geodezia/dokumentumok/geod-vettan/magyarorszgi_vetletek.pdf, = BÁCSATYAI, 2005) 60–79.; GYÖRFFY JÁNOS: Térképvetületek. *Térképészet és Geoinformatika.* II. kötet. Szerk.: KLINGHAMMER ISTVÁN. Bp., 2012. 247–250.; VARGA JÓZSEF: *Kataszteri térképrendszerek.* Kézirat, internetes elérhetőséggel. 2005 (http://www.agt.bme.hu/staff_h/varga/katrend/katrend.html, = VARGA, 2005).

[19] BÁCSATYAI, 2005, VARGA, 2005.

[20] Leírását l.: BÁCSATYAI, 2005; VARGA, 2005.

[21] *Birtoktérkép, 1896*, CSÁNYI, 1917.

[22] CSÁNYI, 1917, POSNER, 1902.

[23] *Birtoktérkép, 1941.*

▪ *6. kép. Az 1896. évi lap bal és jobb felső sarkában a szelvényjelölések (Birtoktérkép, 1896)*

nálva) a sarokpont X értéke 542 500 méter, Y értéke 622 500 méter (7. kép).[24]

A fenti paraméterek használatával a kataszteri térkép pár méteres elcsúszással jelent meg a Google-ortofotóhoz képest, így helyi eltolási paramétereket határoztam meg. Ahhoz, hogy a kataszteri térkép illeszkedése a 2012. évi Google-ortofotón található Mátyás-szobor körvonalához tökéletes legyen, a Kesztej-hegyi középpont eltolásához a következő értékeket használtam: X =600 013 méter, Y =600 016 méter.

Térképi és képi koordináták

A folyamat következő lépése a vetületi koordináták térképi koordinátává alakítása, azaz a vetületi egyenletek révén kiszámított vetületi koordináták szorzata a méretaránnyal (elosztása a méretaránnyszámmal), így kapjuk meg a tereptárgy helyét a térképlapon. Ebben a lépésben is keletkezhetnek hibák a rajzolás vagy a másolás pontatlansága miatt. Ide tartozik az is, hogy a régi térkép esetében a hordozópapír mérete az idők során megváltozik, vagy akár az, hogy a hajtogatott térkép esetében a hajtogatásnál el-

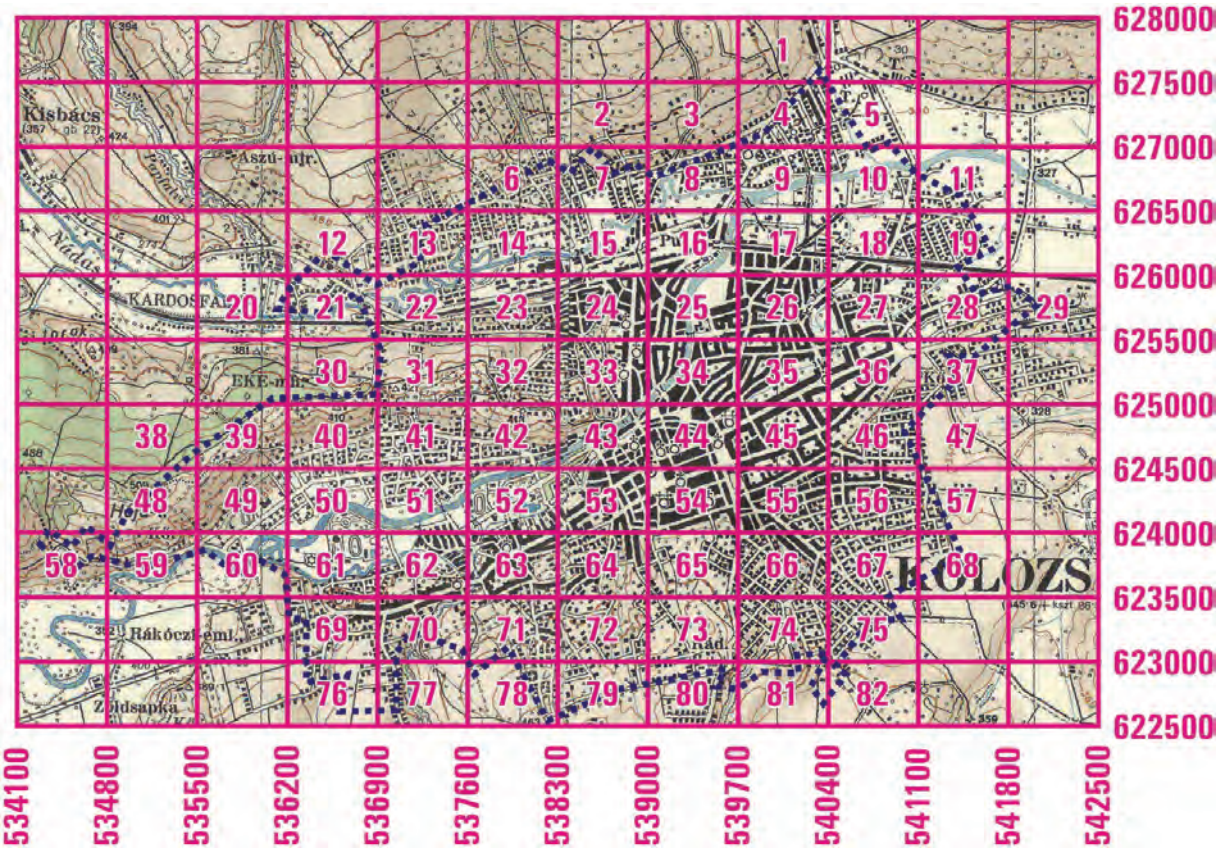

▪ *7. kép. Az 1941. évi kiadás városon belüli sorszámai, vetületi koordinátái, háttérben a korabeli 1:50 000 méretarányú topográfiai térkép pontozott vonal jelöli a belterület határát*

[24] A georeferálás után jutottam hozzá Breiner leírásához, ami megerősítette számításaimat. Ő is leírja, hogy a délkeleti sarokpontot 57 500, illetve 22 500 méterre vette fel Kesztej-hegytől.

csúszások adódnak. A Kolozsvár-térképnél ez a probléma kevésbé jelent meg, hiszen egyrészt a térkép rajzolata szabatos, másrészt az egylapos változatot és nem a hajtogatott, vászonra kasírozott kiadást használtam.

Az utolsó lépés a térképi koordináták képi koordinátává alakítása a digitalizálás során. Ha szkennelés történt, akkor elvileg itt az átmenet hiba nélküli, a térképi koordináták a képi koordinátákra azonnal átszámíthatóak a felbontás (képpontméret) figyelembevételével. Lefényképezett térkép esetében azonban a perspektív torzulások újabb jelentős hibákat okozhatnak, amelyek főleg az illesztőpontok közötti felületek interpolálásakor számottevőek. A Kolozsvár-térképnél ez sem jelentett gondot, mivel szkenneléssel történt a digitalizálás.

Ugyanitt pontatlanságot okozhat, hogy az illesztőpontot mennyire pontosan jelöljük be az egérrel a raszterállományon.

A 8. kép mintát ad az 1941. évi kataszteri térkép Google-ortofotóra való illeszkedéséről. Az illeszkedés tökéletes a felszínen (l. a Mátyás-szobor kerítése), végignézve a várost, megállapítható, hogy bárhol szubméteres az érték. Térképrajzból adódó hibák figyelhetőek még meg, tehát a bemért pontok közötti görbéket nem rajzolták meg teljesen pontosan (l. a Szt. Mihály templom kerítése: a szögletpontok

▪ *8. kép. Az 1941. évi kataszteri térkép és a Google-ortofotó illeszkedése*

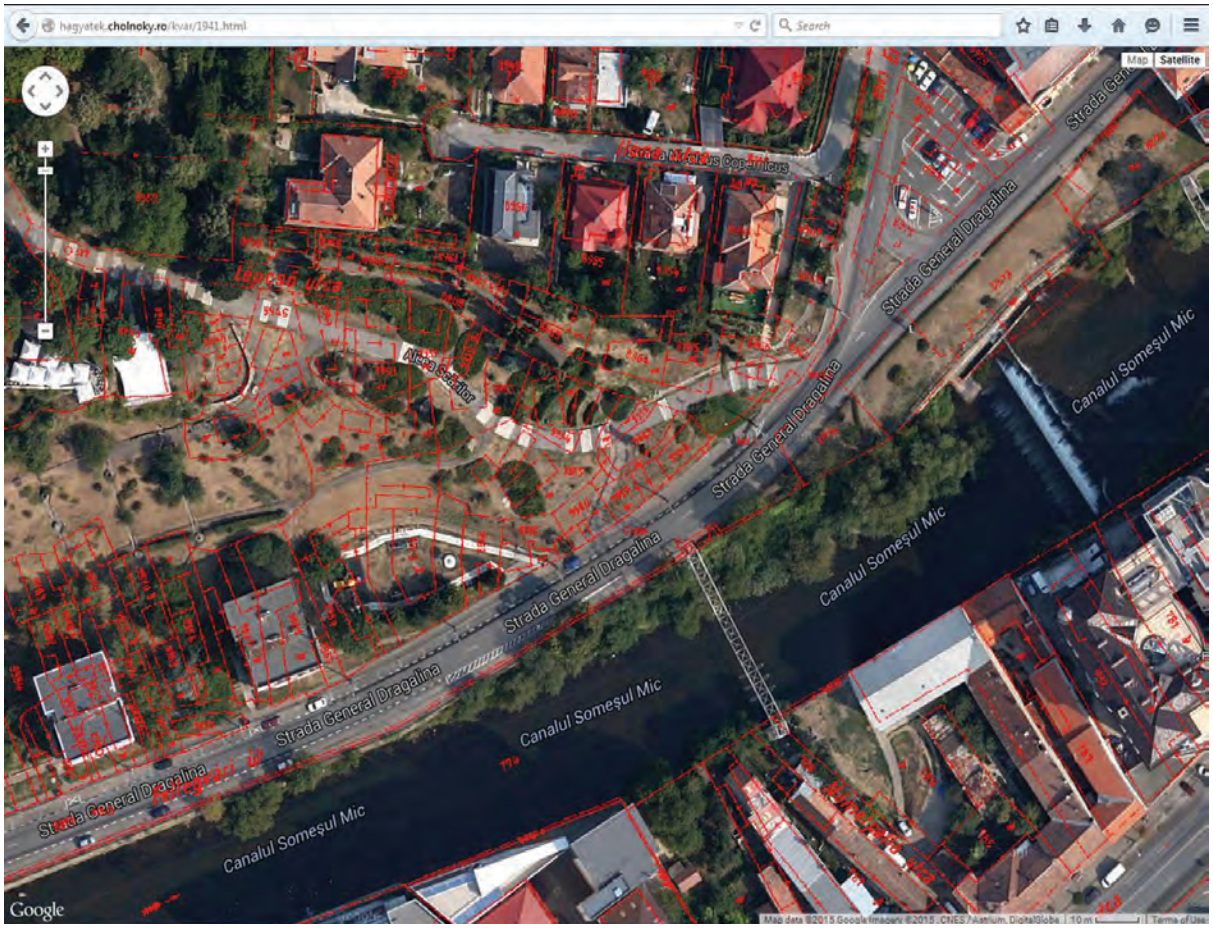

▪ *9. kép. Kolozsvár 1941. évi térképe a Kolozsvári Cholnoky-hagyaték honlapján*

a helyükön vannak, de a negyedkör nem). Már nem hiba, de megtévesztő lehet a parallaxis által okozott elcsúszás a magasabb épületeknél (l. a Szt. Mihály templom tornyának „dőlése”).

Fájlformátumok, szoftverek

Mivel a felhasznált térkép egyszínű vonalas rajzolatú volt, így a szkennelt térkép szelvényei 1 bites (fekete-fehér, monokróm) BMP formátumú állományok lettek.

A georeferálást és a rektifikálást a Global Mapper szoftverrel végeztem el, a térképeket a fentebb megadott alapfelületi, vetületi és (hiányos, de kikövetkeztethető) szelvényezési adatok segítségével, a sarokpontok vetületi koordinátáinak megadásával georeferáltam. A georeferált változatot tárolom egyrészt saját vetületében: az átmintavételezett, kereteknél levágott raszterkép 1 bites színmélységű, 254 dpi felbontású TIFF-állomány (7000×5000 képpont); a hozzá tartozó World-fájl (benne a vetületi koordinátákkal) TFW-állomány, a vetület térinformatikai paramétereit a PRJ-állomány tárolja.

A szelvényeket összeraktam mozaiktérképpé, ezt a webes publikálás miatt elmentettem KMZ (Google Föld számára) és KML (Google Térkép API számára) formátumban is. A KML/KMZ elmentésnél az áttetszőséget biztosító PNG állományformátumot választottam: a Google Föld légifényképéhez illeszkedő sárga színt állítottam be a KMZ-nél (ez látszik a tanulmány képein), és a Google Térképhez vagy akár a Műhold nézethez is aránylag illeszkedő piros színt állítottam be a KML-nél. A KML felbontásához 20 cm-es terepi felbontást állítottam be, mivel figyelembe kellett vennem a webes megjelenítésnél a fájl méretkorlátait. A KML/KMZ WGS84 földrajzi koordinátákban (vagy akár vele megegyező, meridiánokban és Egyenlítőben hosszúsztartó, négyzetes hengervetületben) tárolja a térképet.

A webes közzétételt a http://hagyatek.

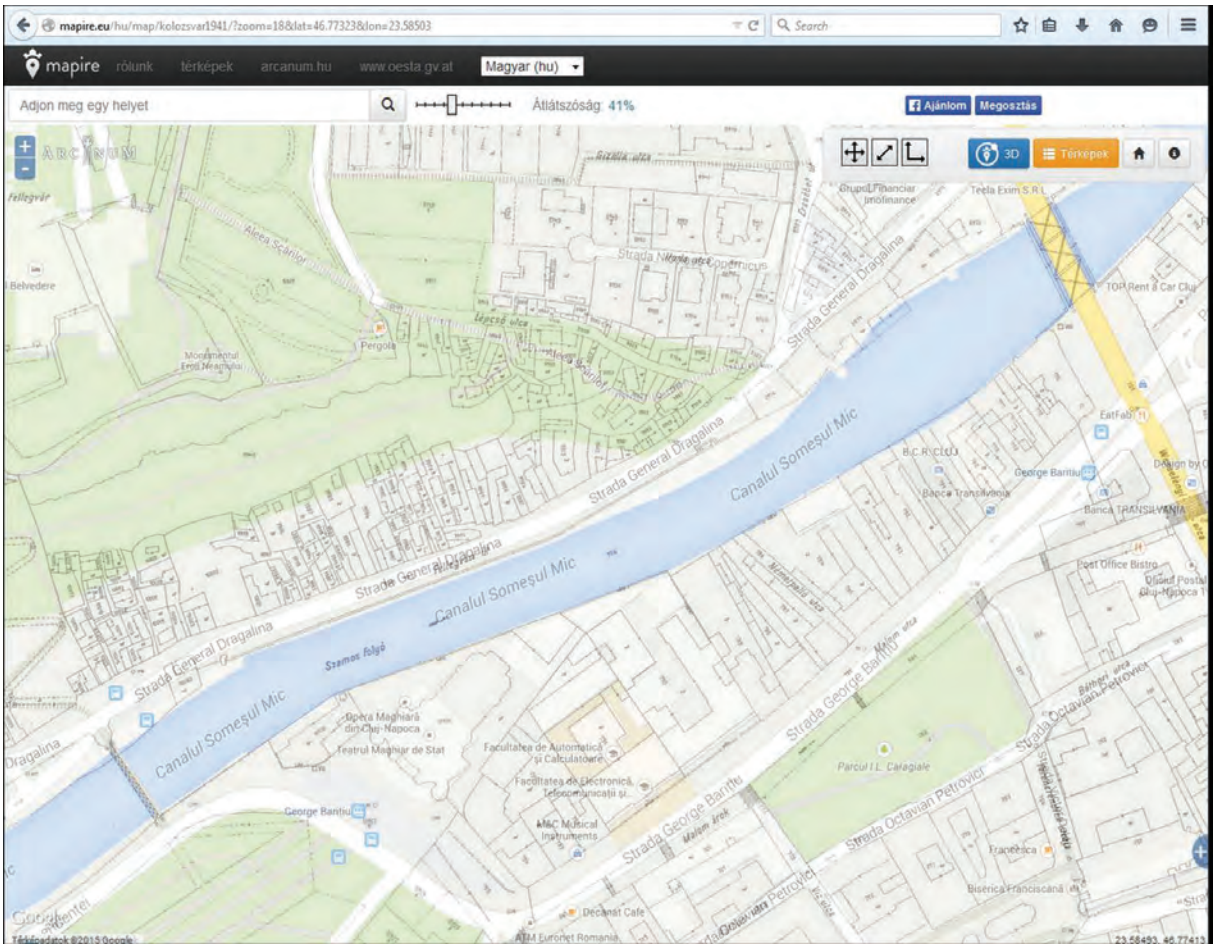

▪ *10. kép. Kolozsvár 1941. évi térképe az Arcanum honlapján*

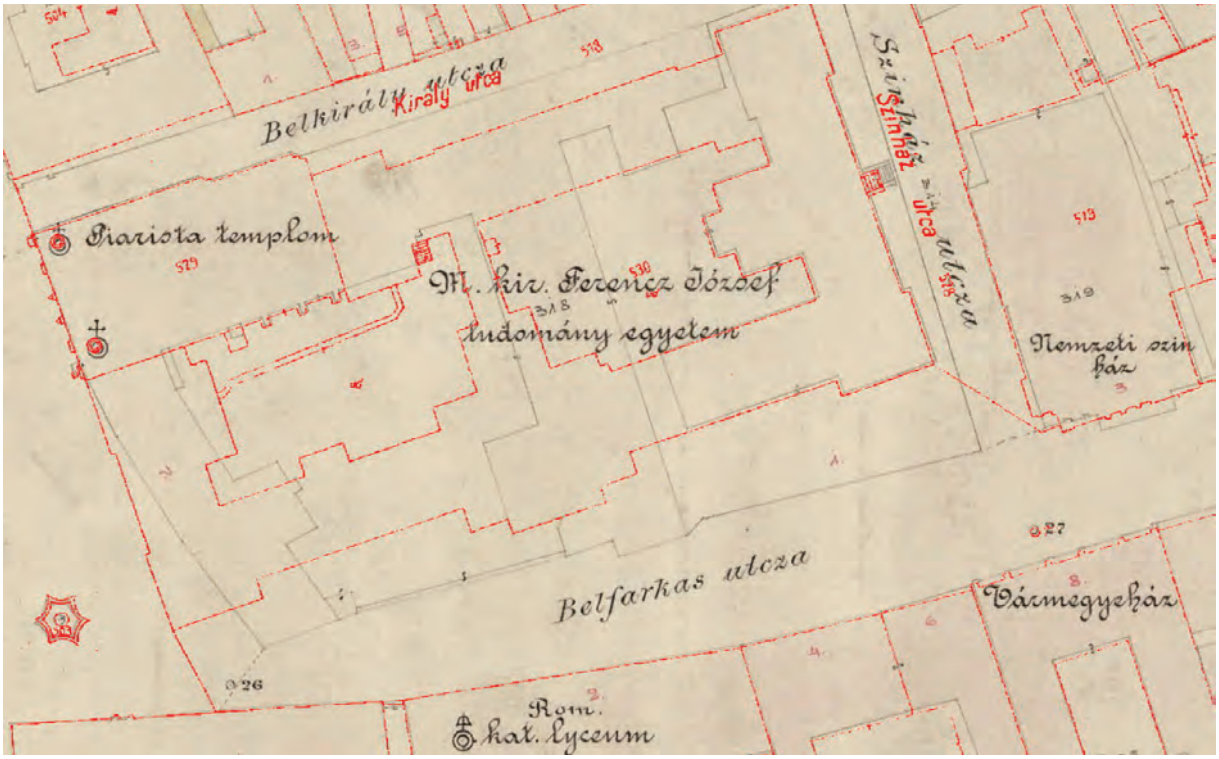

▪ *11. kép. A Farkas utca elején a kollégium és a színház 1896-ban, illetve az egyetem és az egyetemiek háza 1940-ben*

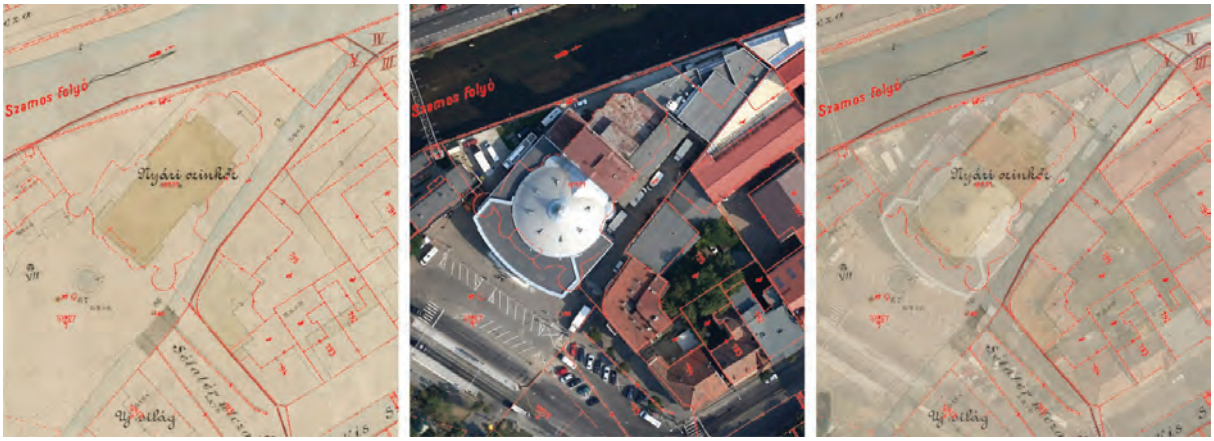

▪ *12. kép. A Nyári Színkör átépítése Állami Magyar Színházzá (1896., 1940. évi és mai állapotok)*

cholnoky.ro/kolozsvar oldalon oldottam meg, a főoldalt WordPress segítségével szerkesztettem. Az innen nyíló térképes oldal HTML-állomány, benne JavaScript-kóddal, amely egy Google Térkép API-t tartalmaz – nagyítási, mozgatási és nézetváltási funkciókkal –, amelyen külön réteg a kataszteri térkép KML-je, ez utóbbi áttetszőségét egy függvény engedi változtatni (9. kép).

A térkép elérhető a http://mapire.eu/hu/map/kolozsvar1941 oldalon is, ebben az esetben az Arcanum Adatbázis Kft. munkatársai az előzőtől eltérő technikai megoldást használtak (10. kép).

Eredmények

A georeferálás során elért illesztési pontosság szubméteres. Tehát a mai Google Térkép és Műhold nézetének ortofotója, illetve az 1940. évi adatokat tartalmazó 1:1000 méretarányú kataszteri térkép pár deciméter illesztési pontossággal fedi egymást Kolozsvár teljes területén, ezáltal a tereptárgyak korabeli, maihoz viszonyított helyzete rendkívül pontosan megadható. A KMZ-állományt Google Földben használva akár távolságot és területet is mér-

▪ *13. kép. A Mária-oszlop és az egyetem központi épülete 1940-ben és ma*

hetünk, más térinformatikai szoftverben pedig a felhasználási lehetőségek száma megnövekszik, a GPS-es alkalmazásokat is beleértve.

A georeferált térkép segítségével több idősíkot lehet térben egymásra helyezni. Az alábbiakban erre adok mintákat.

Az első mintaterületen az 1941. évi térképet korábbi viszonyokkal hasonlítom össze: a Farkas utca elejének átalakulását láthatjuk 1896 és 1940 között. A színes, 1896. évi kataszteri térképen még áll a sarkon a jezsuita Ókollégium és a régi kőszínház; az 1941. évi térkép piros vonalai pedig már az 1897-től több lépésben átadott egyetemi központi épületet és az 1937. évi egyetemiek házát jelöli a helyükön (11. kép).

A második mintaterület segítségével egy többlépcsős folyamatot mutatok be: a Sétatéren 1876 és 1909 között a faszínház állt (ez figyelhető meg az 1896. évi térképen), 1910-től a Janovics-féle Nyári Színkör (ez látható az 1941. évi térképen), amelynek előterét 1957–1962 között átépítették (ez látható az ortofotón). A kiépülést az 1896. évi színes kataszteri térkép, az 1941. évi térkép piros vonalaival és az ortofotó páronkénti és hármas egymásra tételével jelöltem (12. kép).

A két bevezető kép után négy mintaterületet mutatok be: olyan sorrendben, hogy a szinte változatlantól kezdve egyre jelentősebb változás történt a városképben, egészen a teljes megváltozásig. Mindegyik területet egy-egy ugyanarról a helyről ugyanabba az irányba készült régi és mai fényképpel,[25] továbbá a régi kataszteri térkép és a mai ortofotó egymásra tételével jelenítem meg. Piros nyilakkal jelöltem a fényképek készítésének helyét és irányát, zöld elemek a régi, kékek az új építmények.

Az első mintaterület az Egyetem (Str. Universității) és a Farkas utca (Str. Kogălniceanu) találkozása. Itt szinte minden változatlan, mindkét képen az egyetem központi épülete és a piarista templom látszik. Egy jelentős különbség van: a régi felvételen (és a kataszteri térképen) még látható eredeti helyén az 1746. évi Mária-oszlop, amelyet 1959-ben elszállítottak és a Szentpéteri temp-

[25] Az első két régi kép 1940–1944 közötti kiadású képeslap (forrása: http://postcards.arcanum.hu), a második két kép 1910-es évekbeli fénykép, készítője Cholnoky Jenő (forrása: http://hagyatek.cholnoky.ro/fenykeptar). Az új képek a Google Térkép Utcakép nézetei 2014-ből (forrás: http://maps.google.com).

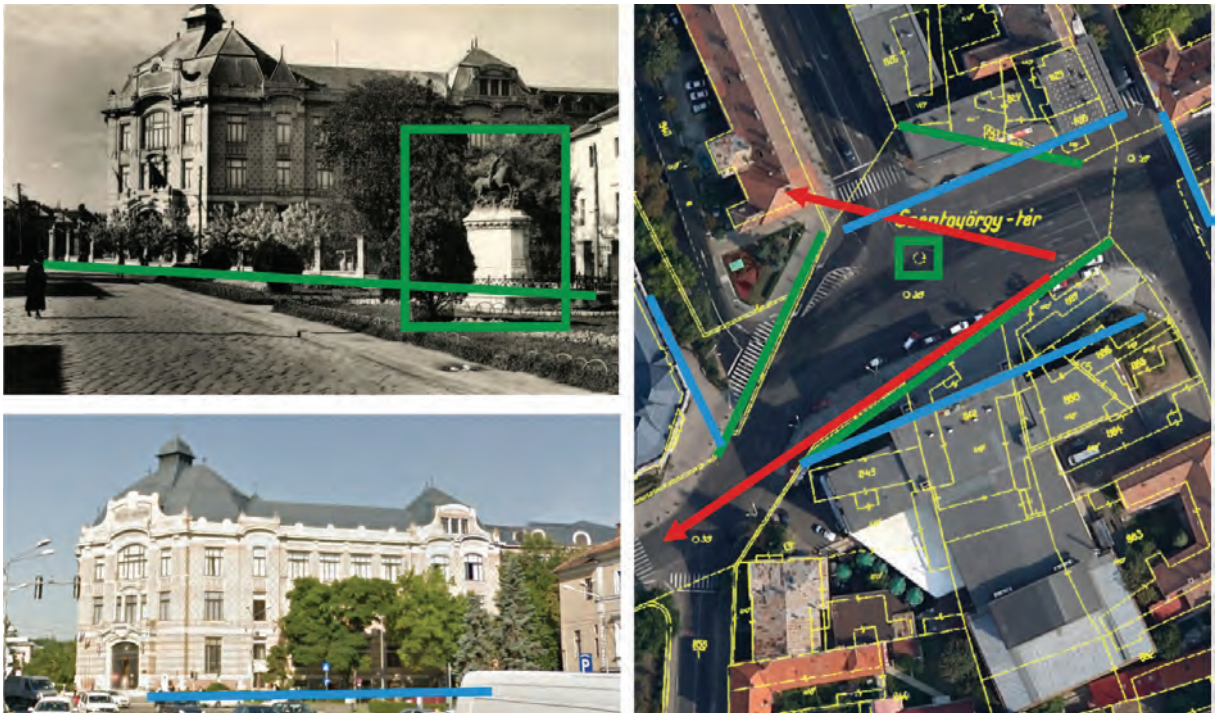

▪ *14. kép. A Szent György-szobor és az Egyetemi Könyvtár épülete 1940-ben és ma*

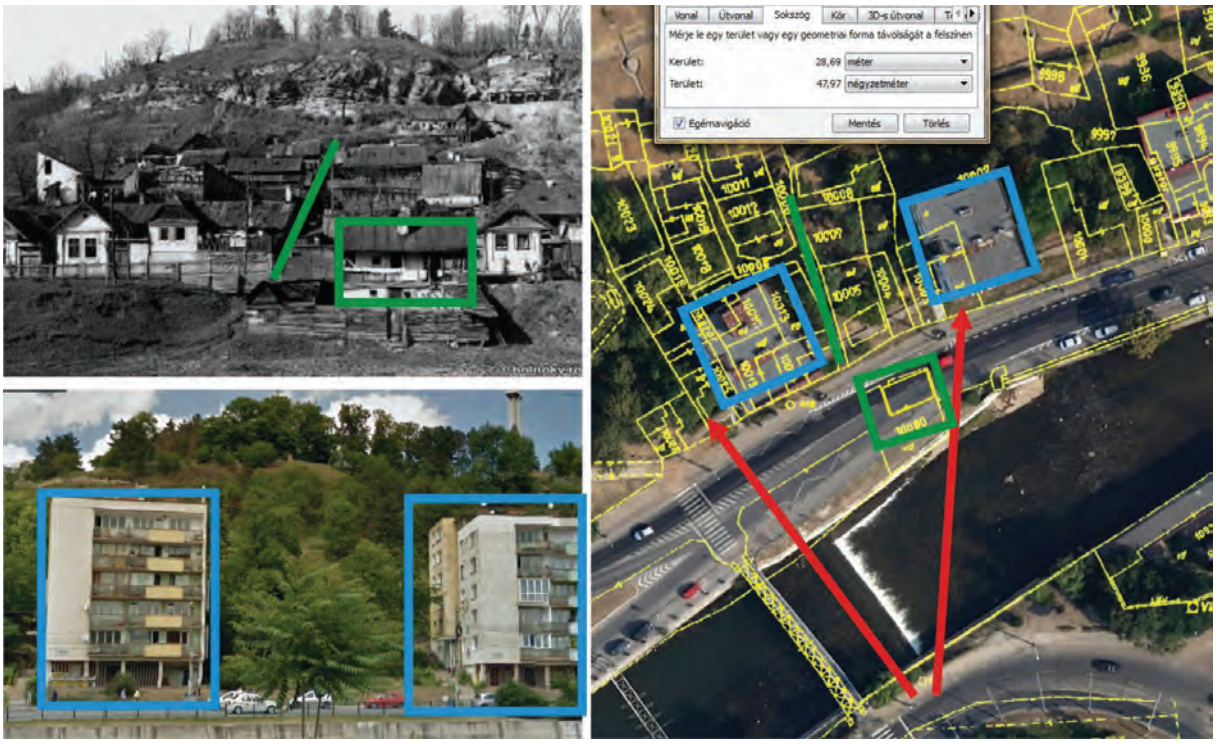

▪ *15. kép. A Fellegvár oldala egykor és ma*

▪ *16. kép. Az egykori Cholnoky-villa helyzete a mai Napoca Szálló parkolójához képest*

lom mögött helyeztek el, azóta is ott található.[26] A kataszteri térkép segítségével látható, lemérhető az emlékmű egykori pontos helyzete (13. kép).

A második mintaterület a Szent György tér (Piaţa Lucian Blaga). Ez a tér nagyobb átalakuláson ment át. Az egykori háromszög alakú téren, az Egyetemi Könyvtár közelében volt az 1904-ben felállított Szent György-szobor eredeti helye. A teret 1959–1960-ban átépítették, négyszög alakúvá vált, az Egyetemi Könyvtár épülete jelzi az azonosságot, a szobrot a Farkas utcai református templom előtt állították fel, azóta is ott található.[27] A kataszteri térképen jól azonosítható a szobor egykori pontos helyzete, a tér egykori alakja (14. kép).

A harmadik mintaterület a Fellegvár (Cetăţuia) déli oldala, a változás itt már szembeötlő. Valójában alig van még közös elem a régi és a mai kép között, csak a domborzat segíthet az azonosításban, az sem lenne elég, hogy a régi fénykép pontos helyzetét azonosítani tudjuk. A régi fényképen még látszik az 1960 körül lebontott Sáncalja nevű szegénynegyed, az új fényképen már csak a helyén épült tömbházak jelennek meg. A kataszteri térképet segítségül hívva, meg tudjuk pontosan határozni, hogy hol húzódtak e régi negyed utcái, házai, telkei; akár azt is, hogy mekkorák voltak azok, például a jelölt ház alapfelülete 48 négyzetméter (15. kép).

A negyedik mintaterület a Rákóczi út (Str. Eremia Grigorescu) eleje. A Rákóczi út 1. szám alatt volt található Cholnoky Jenő egykori villája, ahol az 1910-es években lakott. Az erről készített fényképét láthatjuk a képen. Itt minden megváltozott, 1970-ben az egykori telek sarkában szálloda épült (ma Grand Hotel Napoca), a villa helyén a parkolója található; az egykori Cholnoky-villa kertjének északi részén 1974-ben Horea, Cloşca és Crişan emlékművével egészült ki a kereszteződés. A régi fénykép helyzete azonosíthatatlan volna a kataszteri térkép georeferálása nélkül, így még méterre pontosan magunk elé képzelhetjük a Cholnoky-villa egykori helyzetét a parkoló helyén, sőt még az is lemérhető, hogy a villa alapterülete 315 négyzetméter volt (16. kép).

[26] Gaal, 2011. 265.
[27] Gaal, 2011. 123., 181–182.

BELÁK ADRIÁN

Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltárában

Szlovákia területén a 18. század végétől folytak különböző helyi, illetve országos kataszteri jellegű és kataszteri felmérési munkálatok. Ezekről jelentős térkép- és iratanyag maradt fent, amelyek több helyi levéltárban is megtalálhatóak.

A térképek és az iratanyag legnagyobb része a szlovákiai Geodézia és Kartográfia Központi Levéltárában (*Ústredný archív geodézie a kartografie*) található, amelyek a pozsonyi Kataszteri Levéltárból (*Archív katastrálnych máp*), illetve a járási kataszteri hivatalokból származnak. Ez a gyűjtemény sajnos egyik térképtípusból sem teljes, viszont a levéltárunkban elhelyezett térképek és iratok nagyrészt kitűnő állapotban, sértetlenül maradtak fenn. Némely térkép- és iratanyag a járási kataszteri hivatalok dokumentációjában jelenleg is megtalálható, viszont ezen térképek minősége és olvashatósága már rosszabb, mivel nem levéltári szinten tárolták azokat, elsősorban a kataszteri munkálatok alapjaként szolgáltak, és rendszeresen felújították a szelvényeket. A rajtuk végzett javítások, beírások és a nem levéltári kezelés természetesen rontották a papír minőségét és a térkép olvashatóságát is. Példaként felhozhatóak Šurany (Nagysurány) eredeti kataszteri térképei, amelyek többségét a mi levéltárunkban őrizték (példa a 12. szelvény), viszont a beltelek egy része, a 13. szelvény 1995-ben került a kataszteri hivatalból levéltárunkba.

A különböző kataszteri felmérések anyagai ezenkívül még jelentős mennyiségben találhatóak a szlovákiai állami levéltárakban, amelyek kerületi levéltárak (*štátny archív*) és járási levéltárak (*štátny archív – pobočka*) szintjén működnek. Ezen levéltárakban térkép- és iratanyagok is megtalálhatók, de csak a levéltár területi, helyi (kerületi, járási) kataszteri egységeiből. Ezen levéltári anyag a helyi kataszteri hivatalokból, a kerületi vagy a járási bíróságokról és különböző állami intézmények irattáraiból került az állami levéltárrakba.

A Szlovákia területén készült kataszteri térképeket több típusba sorolhatjuk, levéltárunkban eszerint csoportosítva őrizzük azokat:

A levéltárunkban őrzött legrégibb gyűjtemény az úgynevezett *tagosítási térképek* anyaga, amely az 1872–1944 közötti időszakból származik. A 18. és 19. századi térképek ere-

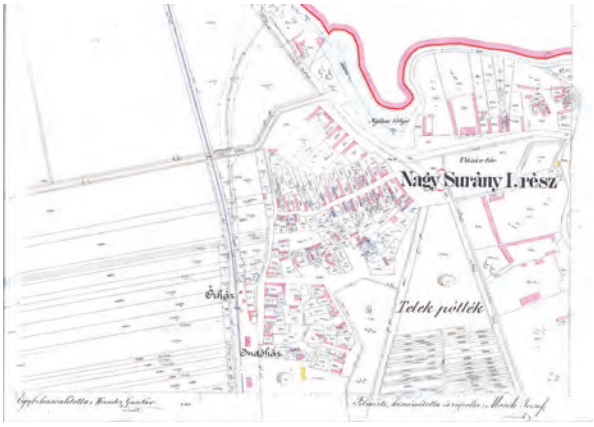

▪ *Nagysurány kataszteri térképének 12. (bal) és 13. (jobb) szelvénye – a minőségi különbség az őrzőhely tárolási feltételeinek különbözőségéből adódik*

▪ *Szentmária tagosítási térképe, 1798*

▪ *Szentmária tagosítási térképe, 1838*

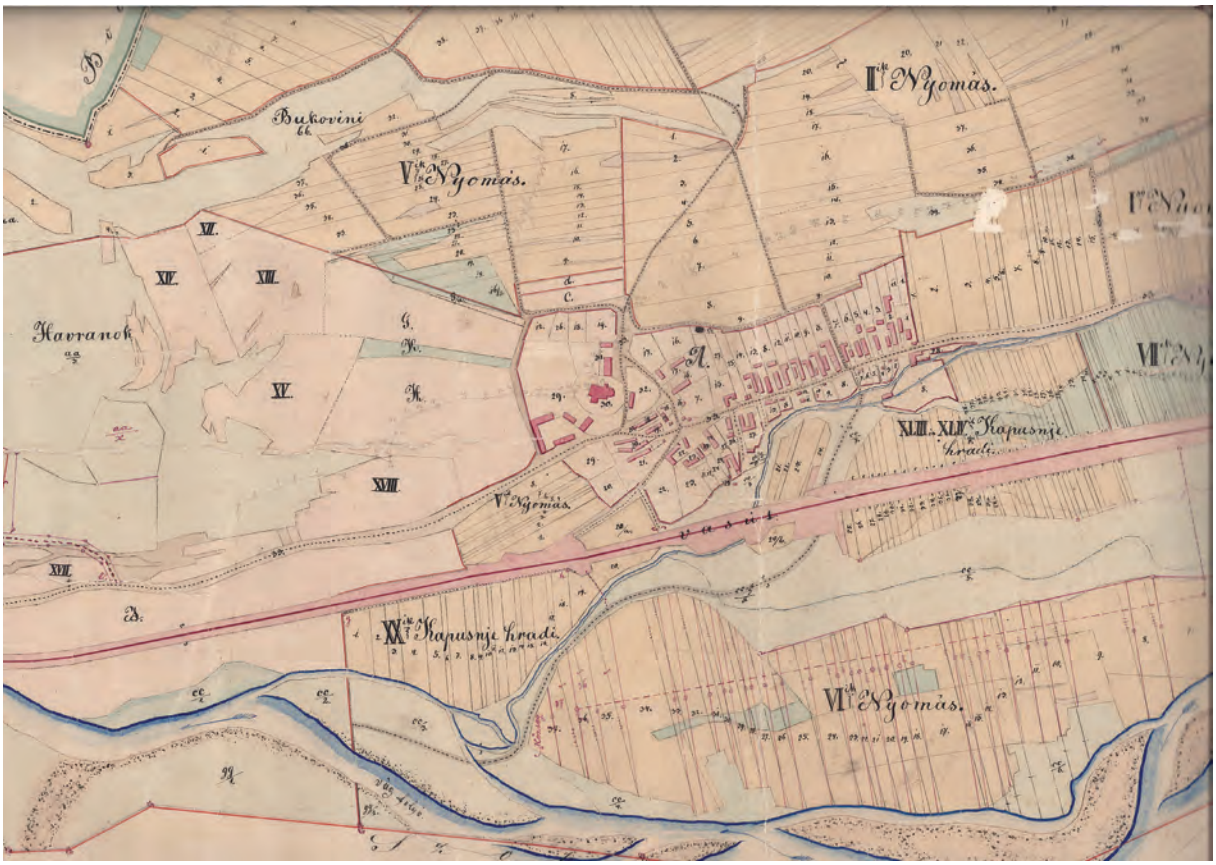

▪ *Szentmária tagosítási térképe, 1886*

deti színes térképek, a 20. században készültek többnyire a régebbi térképek másolatai, illetve felújított változatai, némelyek csak fekete-fehér változatban. Ez a gyűjtemény nemcsak kora miatt jelentős, hanem abból a szempontból is, hogy a későbbi kataszteri térképeket helyettesíti azon kataszteri egységek esetében, amelyekről nem maradtak fenn vagy nem is készültek újabb térképek. Gyűjteményünkben összesen 1033 ilyen térképszelvény található, különböző léptékben és méretben (A3-tól A0+ formátumig). A tagosítási térképek részletes adatbázisa az interneten is elérhető.[1] Példaként említhetők Svätá Mara (Liptovská Mara, Liptó/szentmária) tagosítási térképei, amelyeket több évből is megőriztünk. Ezen terület érdekessége, hogy jelenleg a beltelkek a Liptovská Mara víztározó alatt fekszenek, csak a templom tornya látható (és látogatható is) a víztározó partján. A térképek 1798-ban, 1838-ban és 1886-ban készültek.

▪ *A Liptovská Mara víztározónál ma is látogatható (Liptó-) szentmária templomának tornya (Belák Adrián felvétele)*

[1] Elérési útvonala: https://www.geoportal.sk/files/uagk/komasacne-mapy.pdf

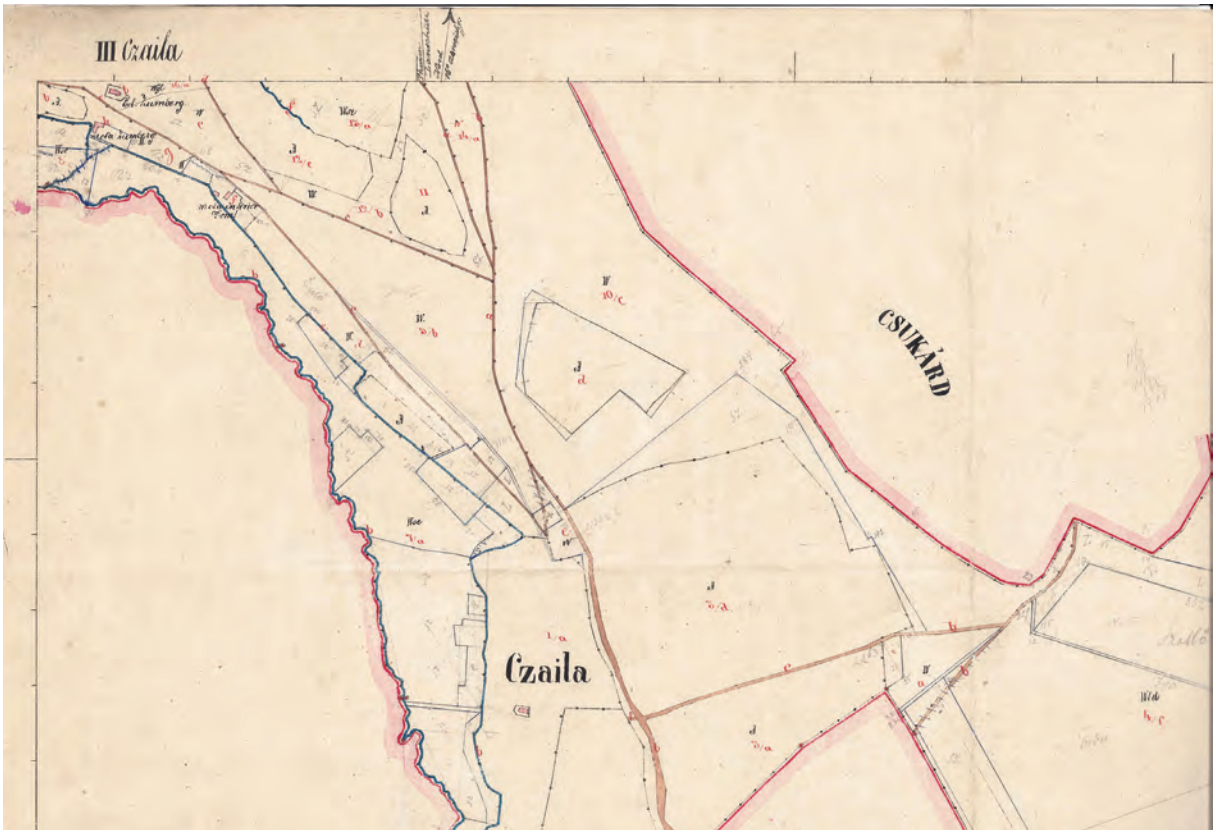

▪ *Cajla község eredeti konkretuális térképe (1854)*

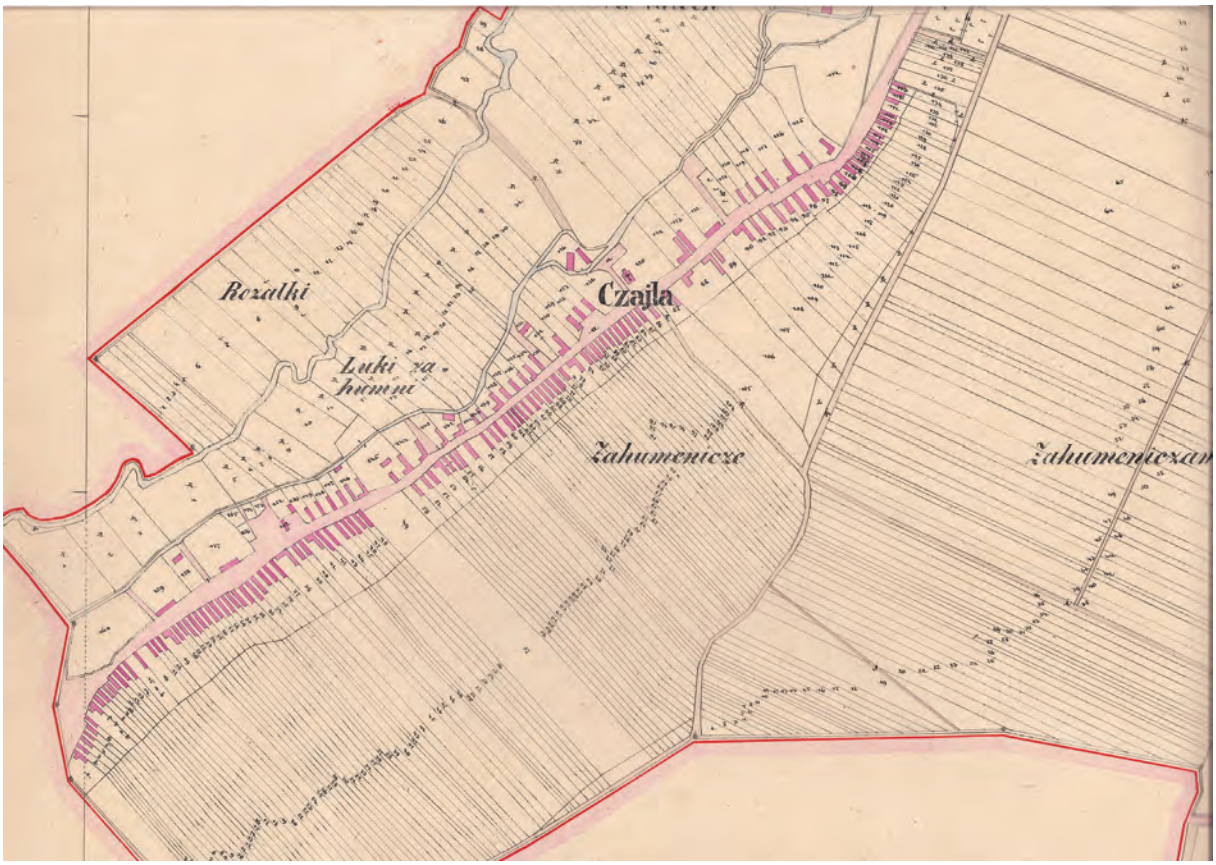

▪ *Cajla község felújított konkretuális térképe (1881)*

▪ *Cajla község konkretuális térképvázlata (1858)*

Időrendi sorrendben a következő gyűjtemény a *konkretuális térképek gyűjteménye*, amelyeket levéltárunkban három kategóriába sorolunk. Az első kategóriába tartoznak az eredeti konkretuális térképek (*konkretuálne mapy – pôvodné*), amelyek nemcsak kataszteri egységenként, hanem ezeken belül is különböző léptékben készültek. Több esetben találkozhatunk két-három különböző léptékű szomszédos térképpel is egy-egy kataszteri egység területén. Ezen térképeket az 1850-es évekből őrizzük. Jellegzetességük, hogy nem ábrázolják az egyes birtokokat és a beltelkeket sem. A második kategóriát a felújított konkretuális térképek (*konkretuálne mapy – obnovené*) alkotják, amelyek az eredeti térképekkel ellentétben már ábrázolják a beltelkeket és a birtokokat is, amelyek birtokszámmal (helyrajzi számmal) is el vannak látva. Ezen térképek átmenetet képeznek a konkretuális és az eredeti kataszteri térképek közt. Többnyire az 1850-es évektől az 1870-es évekig keletkeztek. A harmadik kategóriába a konkretuális vázlatokat (*konkretuálne mapy – matrice*) soroljuk, amelyek vázlatokként keletkeztek szokatlanul vékony papíron, csak fekete-fehér formában, különböző léptékekben és években, és többségükben átmenetet képeznek a konkretuális és tagosítási térképek közt, illetve ezen térképek másolatai. A konkretuális térképek részletes adatbázisa, amelyekből 13 636 térképszelvényt tárolunk, az interneten is elérhető.[2] Mindhárom térképtípust példaként Cajla község térképeivel szemléltetjük, amelyek 1854-ből (eredeti), 1881-ből (felújított) és 1858-ból (vázlatok) származnak.

Levéltárunk legjelentősebb gyűjteményét az *eredeti kataszteri térképek*, a hozzá kapcsolódó *felújított térképek és iratanyagok* képezik. Ezen térképeket is több típusra oszthatjuk:

Az eredeti kataszteri térképek Magyarország

[2] Elérési útvonala: https://www.geoportal.sk/files/uagk/konkretualne-mapy.pdf

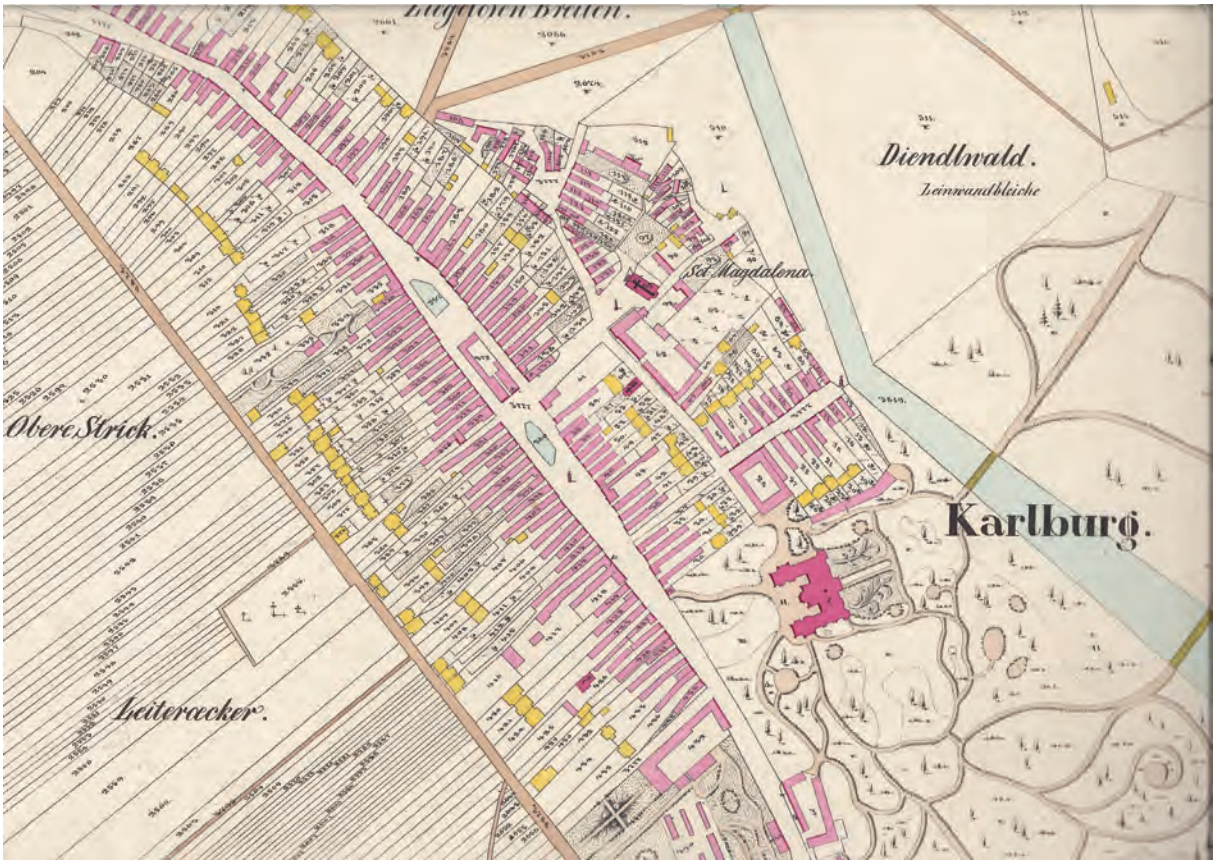

- *Karlburg (Oroszvár, Rusovce) kataszteri térképe (1856)*

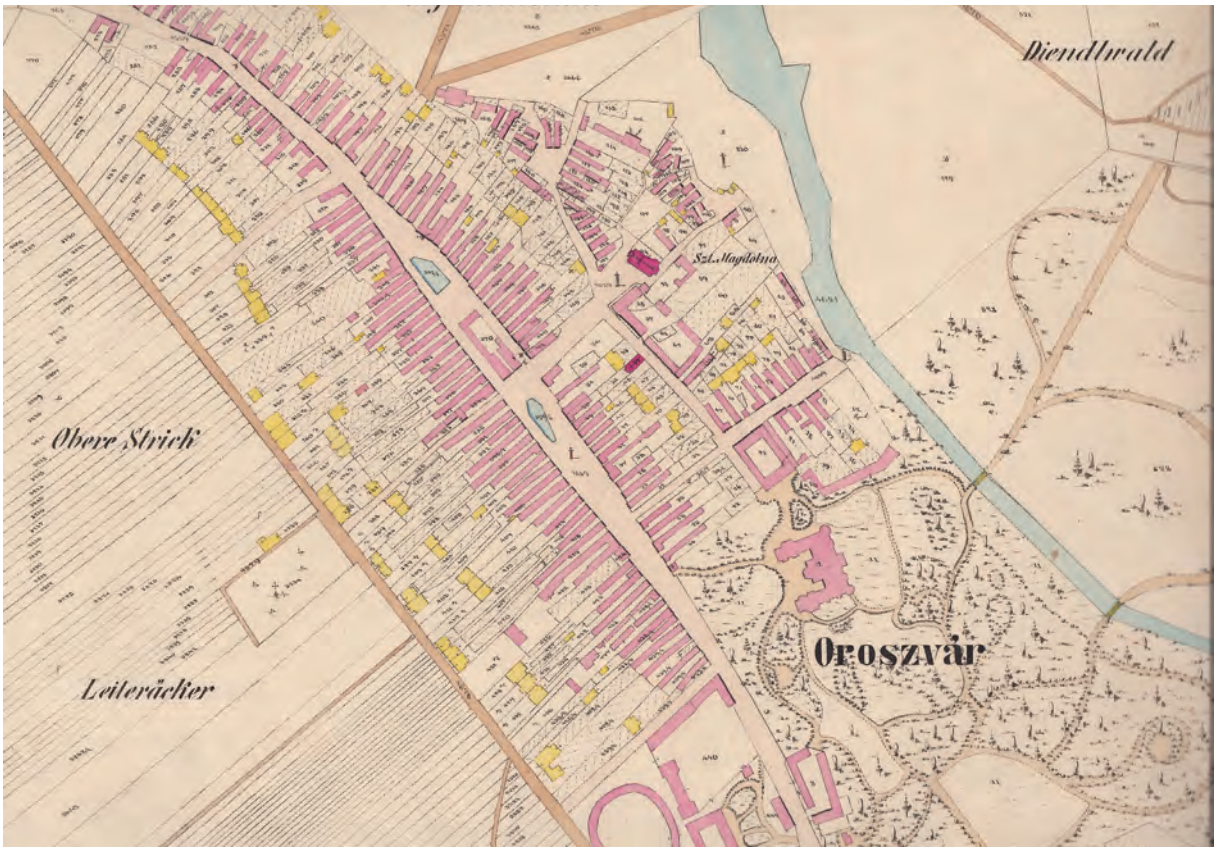

- *Oroszvár (Rusovce) kataszteri térképe (1881)*

▪ *Oroszvár (Rusovce) kataszteri térképe (1902)*

kataszteri felmérése során keletkeztek. Szlovákia területének nagy részéről van levéltárunkban kataszteri térkép, viszont a volt Trencsén és Turóc vármegye területéről kevés kataszteri térképet őrzünk. Némely kataszteri egység területéről több különböző térképünk van, az 1900-as évekig keletkezett térképek általában színesek, az 1900-tól keletkezettek fekete-fehérek. Jó például szolgálnak Rusovce (Oroszvár) térképei 1856-ból, 1881-ből és 1902-ből.

Érdekességnek számít Košice (Kassa) eredeti kataszteri térképe 1868-ból, mivel a klasszikus kataszteri térképek mellett levéltárunkban megtalálható a beltelkek kartonra ragasztott, színezett térképe is, amelyen a kerteket és parkokat zöld színnel jelölték.

A kataszteri térképeken gyakran megtalálhatóak a várromok korabeli ábrázolásai, példaként néhány, a Kis-Kárpátokban (Malé Karpaty) elhelyezkedő várrom ábrázolása:

▪ *Kassa város eredeti kataszteri térképe és a beltelkek színezett térképe (1868)*

▪ *Biely Kameň (Fehérkő) 1896*

▪ *Ostrý kameň (Éleskő) 1896*

▪ *Pajštún (Borostyánkő) 1896*

A kataszteri térképek több nyelven készültek, a szlovák mellett gyakori a magyar és német nyelvű térkép, illetve Kelet-Szlovákiában az orosz nyelvű változat. Az eredeti kataszteri térképek részletes adatbázisa az interneten is elérhető.[3]

Az eredeti kataszteri térképekhez tartozik még a bő kataszteri iratanyag (*písomný operát*), amely több részből áll. Legjelentősebbek a birtokrészleti jegyzőkönyv és a felvételi előrajzok, ezenkívül még megtalálhatóak a határleírási jegyzőkönyvek, a számolati jegyzőkönyvek és különböző kisebb iratok a talaj használatának kimutatásáról, az iratanyag elkészítésének nyelvéről, a magassági mérésekről, a háztulajdonosokról. Az iratanyag jellegzetessége, hogy azokról a kataszteri egységekről, amelyekről térképekkel rendelkezünk, általában van iratanyagunk is, viszont ha levéltárunkban nem találhatóak térképek, iratanyag akkor is található, főleg határleírások. Az iratanyag részletes adatbázisa jelenleg készül, interneten még nem elérhető, az egyes részeiről készült digitális felvételek megtekinthetőek az interneten keresztül is.[4] Az iratanyag igen terjedelmes, mintegy 250 ifm-t tesz ki.

Időrendi sorrendben a következő térképek a kataszteri térképek másolatai (*kópie katastrálnych máp*), amelyek a budapesti Magyar Királyi Állami Nyomdában készültek a 20. század elején. Ezen térképeinket már csak fekete-fehér változatban nyomtatták, az eredeti térképek másolatai, némelyek a felújításokkal és javításokkal együtt készültek, némelyek az eredeti térképekből. Részletes adatbázisuk az interneten keresztül is elérhető.[5] Példaként Svätý Jur (Szentgyörgy) eredeti kataszteri térképét (1896) és másolatát (1905) hasonlítjuk össze.

Az utolsó térképtípus ebben a gyűjteményben a kataszteri térképek lenyomatai (*odtlačky katastrálnych máp*), amelyek az 1920-as évektől az 1950-es évekig keletkeztek. Ezen térképek részben az eredeti kataszteri térképek felújításával és nyomtatásával jöttek létre, részben pedig új felméréssel és nyomtatással. Az új felmérés elsősorban a városokat érintette, mivel ezek beltelkét már nem az eredeti 1:2880 léptékben, hanem részletesebb, 1:2000 vagy 1:1000 léptékben térképezték fel. Szlovákia jelentős részéről őrizzük a kataszteri térképek lenyomatait, be-

[3] Elérési útvonala: https://www.geoportal.sk/files/uagk/povodne-katastralne-mapy-publikovanie.pdf
[4] Elérési útvonala (az oldal alsó részén): https://www.geoportal.sk/sk/archiv/komasacne-mapy/povodny-katastralny-operat/
[5] Elérési útvonala: https://www.geoportal.sk/files/uagk/kopie-katastralnych-map.pdf

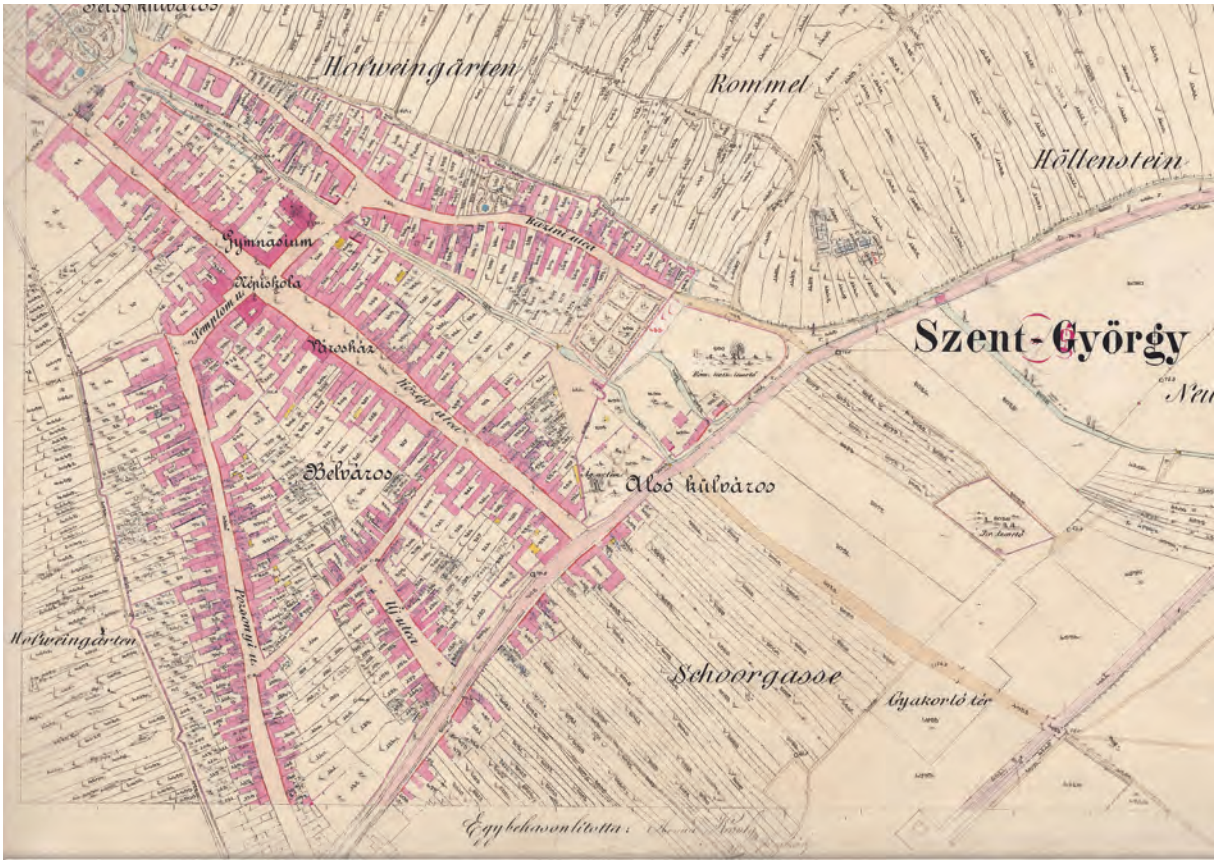

▪ *(Pozsony)szentgyörgy eredeti kataszteri térképe (1896)*

▪ *(Pozsony)szentgyörgy eredeti kataszteri térképéről készült másolat (1905)*

▪ *Pozsony (Bratislava) kataszteri térképének 1:1000 merataránnyú lenyomata (1935). L. nagyobb méretben a belső borítóoldalon.*

leértve a volt Trencsén és Turóc vármegyét is, ahonnan eredeti kataszteri térképeink nincsenek. Jelenleg a részletes adatbázis nem elérhető, készítése folyamatban van, viszont a régebbi adatbázis, amely még az 1990-es években keletkezett, de kevésbé részletes, mint az új, elérhető online.[6] Példaként Pozsony (Bratislava) 1935. évi, 1:1000 léptékben készült térképét mutatjuk be.

A most ismertetett kataszteri térkép- és iratanyag elérhető a levéltárunk kutatótermében (*bádateľna*), ahol hétfőn, kedden és csütörtökön 8:00–14:00, szerdán 8:00–15:00 és pénteken 8:00–13:00 óra között engedélyezett a kutatás bárki számára. Kutatóink jelentős részben a geodézia és kataszter terén használják térképeinket és iratanyagunkat, de számos magánjellegű és tudományos kutató is felkeres bennünket. Levéltárunkban a térképek szisztematikusan, a kataszteri egységek (kb. az egyes települések) szerint vannak elhelyezve, ezért gyorsan kikereshetőek, várakozási idő nélkül tudjuk kutatóink számára biztosítani azokat, annak ellenére, hogy többségük előre nem jelentkezik be. A kutatás ingyenes, a térképekből és az iratanyagból fénymásolatokat, illetve digitális felvételeket lehet rendelni, helyben és elektronikus formában is, viszont ezekért térítési díjat kell fizetni. Jelenleg az internet segítségével csak az adatbázisok elérhetőek, konkrét térképek és iratok nem kutathatóak és nem letölthetőek. A jövőben tervezzük a levéltári anyag internetes publikációját, de csak átnézeti formában, a digitális felvételek továbbra is térítés ellenében érhetők majd el. Jelenleg az adatbázisokon kívül szisztematikusan szkenneljük az egyes térképeket, ezzel digitális levéltárat hozunk létre, a jövőben tervezzük egy elektronikus kutatóterem létrehozását is.

[6] Elérési útvonala: https://www.geoportal.sk/files/uagk/povodne-katastralne-mapy-odtlacky.pdf

Petar Djurdjev

Kataszteri térképek Újvidéken

A kataszteri térképek a föld egyes különálló részleteinek (parcella) pontos leírására és azonosítására, valamint a parcellára vonatkozó (tulajdon)jogok meghatározására szolgáltak. A történészek igen-igen széles körben használhatják az azokon szereplő információkat. A kataszteri térképek igen fontos forrásai a helytörténeti kutatásoknak, mert részletes adatokat tartalmaznak a talajhasználati változásokról, a településtörténetről, a tájtervezésről, a mezőgazdaság- és a közlekedéstörténetről egyaránt. A kataszteri térképek világát *A Habsburg Birodalom Történeti Térképei* portálon fedezhettem fel. Megdöbbentem azon a nagy mennyiségű információn, amelyet a régi térképek vizsgálatával és elemzésével találtam. Helytörténészként első alkalommal tudtam teljes pontossággal meghatározni, hogy hol volt Újvidéken a Vukovics-sziget, a Kálvária, Savoyai Jenő herceg futóárkai, a lőporraktárak, a katonai lőtér stb.

Ez az adatbázis adta nekem az ötletet, hogy nyomába eredjek annak a kérdésnek: Újvidéken hol vannak a kataszteri térképek. Először a Vajdasági Levéltárat (*Arhiv Vojvodine*) kerestem fel, itt őrzik Vajdaság 1827–1929 között készült kataszteri térképeit. A gyűjtemény 1971-ben Vajdaság Autonóm Tartomány Geodéziai Hivatalától (*Geodetski zavod Vojvodine*) került a levéltár őrizetébe, terjedelme 1201 oldal és a térképi információk német és magyar nyelven szerepelnek a térképlapokon. A kataszteri térképek fizikai állapota kitűnő. A térképek a települések ábécérendjében rendezettek, és nincs kutatási korlátozás az iratanyagban. Sajnos kataszteri iratok nincsenek a térképanyag mellett.

A gyűjtemény az alábbi települések térképányagát őrzi (a felsorolásban a települések a szerb nevük, vagy ha nem Szerbiában találhatók, dőlttel szedve a térképen olvasható név ábécérendjében szerepelnek, zárójelben a magyar és romániai település esetében a román név, valamint az ország áll).

Ada (Ada)
Apatin (Apatin)
Aradac (Aradi)
Hernakovo (Aranyág, Herneacova /Románia/)
Bač (Bács)
Bačka Topola (Topolya)
Bački Petrovac (Petrőc)
Bačko Dobro Polje (Kiskér)
Bačko Dobro Polje (Bácsújlak)
Bačko Petrovo Selo (Péterréve)
Baja (Baja /Magyarország/)
Banatska Dubica (Kismargita)
Banatski Karlovac (Nagykárolyfalva)
Banatsko Aranđelovo (Oroszlámos)
Banatsko Veliko Selo (Bánátnagyfalu)
Banoštor (Bánmonostor)
Baranda (Baranda)
Barice (Szentjános)
Batajnica (Batajnica)
Bavanište (Homokbálványos)
Begeč (Begecs)
Bel Zerend (Bélzeránd, Zerindu Mic /Románia/)
Beočin (Belcsény)
Berindia (Borosberend, Berindia /Románia/)
Berkasovo (Berkaszovo)
Berza (Barza, Bârsa /Románia/)
Berzova (Marosborsa, Bârzava /Románia/)
Bezdan (Bezdán)
Bikač (Nagybikács)
Bingula (Bingula)
Bođani (Bogyán)
Bohany (Bohány, Bajnokfalva, Buhani /Románia/)
Bonczesd (Boncafalva, Bonțești /Románia/)
Borča (Borcsa)
Botoš (Bótos)
Bucsavasolymos (Solymosbucsa, Buceava-Șoimuș /Románia/)
Butyin (Temesbökény, Butin /Románia/)
Crepaja (Cserépalja)
Crna Bara (Feketető)

Crvenka (Cservenka)
Čantavir (Csantavér)
Čenta (Csenta)
Čerević (Cserög)
Debeljača (Torontálvásárhely)
Deliblato (Deliblát)
Dobrica (Kevedobra)
Dobričevo (Udvarszállás)
Gornja Rogatica (Andrástelke)
Drautz (Doroszlófalva, Drauț /Románia/)
Dubovac (Dunadombó)
Dužine (Szécsenfalva)
Đurđevo (Sajkásgyörgye)
Elek (Elek, /Magyarország/)
Erdőhegy (Erdőhegy, Chișineu-Criș része /Románia/)
Farkaždin (Farkasd)
Futog (Futak)
Gaad (Gád, Gad /Románia/)
Gaj (Gálya)
Gardinovci (Dunagárdony)
Gibarac (Gibarac)
Glogonj (Galagonyás)
Glogovacz (Glogovác, Vladimirescu /Románia/)
Gross (Garassa, Groșii Noi /Románia/)
Hajdučica (Istvánvölgy)
Hodos (Krassóhodos, Hodoș /Románia/)
Holdmez (Holdmézes, Pescari /Románia/)
Idvor (Torontáludvar)
Ignest (Ignafalva, Ignești /Románia/)
Ilinci (Ilinci)
Ilandža (Ilonc)
Jemena (Jemena)
Jankov Most (Jankahíd)
Janošik (Újsándorfalva)
Jarkovac (Árkod)
Jermenovci (Ürményháza)
Kać (Káty)
Kerek (Erdőskerek, Caporal Alexa /Románia/)
Kertes (Kertes, Prunișor /Románia/)
Kerülős (Kerülős, Chereluș /Románia/)
Kis Jenő (Kisjenő, Chișineu-Criș /Románia/)
Knićanin (Rezsőháza)
Kolut (Küllőd)
Kosančić (Péklapuszta)
Kostely (Kiskastély, Coșteiu /Románia/)
Kotsoba (Köröskocsoba, Cociuba /Románia/)
Kovačica (Antalfalva)
Kovaszintz (Kovászi, Covăsinț /Románia/)
Kovilj (Kabol)
Krokna (Koroknya, Crocna /Románia/)
Krstur (Bácskeresztúr)
Kruščić (Veprőd)
Kujed (Köved, Kujed, Cuied /Románia/)
Kula (Kúla)
Kulpin (Kölpény)
Kupusina (Bácskertes)
Kuveždin (?)
Lok (Sajkáslak)
Lökösháza (Lökösháza /Magyarország/)
Lokve (Végszentmihály)
Lovćenac (Szeghegy)
Lukino Selo (Lukácsfalva)
Mali Iđoš (Kishegyes)
Mali Žam (Kiszsám)
Malo Središte (Kisszered)
Marđeloš (Nagyolaszin)
Margita (Nagymargita)
Markovićevo (Torontálújfalu)
Međa (Párdány)
Melenci (Melence)
Ménes (Ménes, Miniș /Románia/)
Mikalaka (Mikelaka, Vladimirescu /Románia/)
Miletićevo (Rárós)
Minyad (Menyéd, Minyád, Minead /Románia/)
Mošorin (Mozsor)
Mramorak (Homokos)
Mužlja (Muzslya)
Nadalj (Nádalja)
Nakovo (Nákófalva)
Nérasolymos (Nérasolymos, Socol /Románia/)
Neuzina (Nezsény)
Nikolinci (Temesmiklós)
Novi Bečej (Törökbecse)
Novi Kozarci (Torontáltószeg)
Novi Kozjak (Ferdinándfalva)
Novi Sad (Újvidék)
Novo Miloševo (Beodra)
Novo Selo (Bácsújlak)
Opovo (Ópáva)
Orlovat (Orlód)
Ovča (?)
Pačir (Pacsér)
Padina (Nagylajosfalva)
Parage (Parrag)

Partoš (Partos, Partoș /Románia/)
Plandište (Zichyfalva)
Plavna (Palona)
Prigrevica (Bácsszentiván)
Racz Egres (Almásegres?, Agrişu Mare? /Románia/)
Radojevo (Klári)
Rastina (Haraszti)
Ravno Selo (Sóvé)
Riđica (Regőce)
Ritiševo (Réthely)
Ritkarocz (Ritkaháza, /Magyarország/)
Sajan (Szaján)
Sakule (Torontálsziget)
Savino Selo (Torzsa)
Selenča (Bácsújfalu)
Seleuš (Keviszőlős)
Senta (Zenta)
Sivac (Szivác)
Sonta (Szond)
Srbobran (Szenttamás)
Srpski Miletić (Militics)
Stapar (Sztapár)
Svetozar Miletić (Svetozar Miletić)
Sviloš (Szvilos)
Szantova (Hercegszántó, Szantova /Magyarország/)
Szecenfeld (?)
Szomorocz (Szomoróc, Kercaszomor /Magyarország/)
Šajkaš (Sajkásszentiván)
Šid (Sid)
Šušara (Fejértelep)
Taraš (Tiszatarrós)
Temerin (Temerin)
Titel (Titel)
Tomaševac (Tamáslaka)
Torda (Torontáltorda)
Turija (Turia)
Ugrinovci (Ugrinovci)
Uljma (Homokszil)
Uzdin (Újozora)
Vajska (Vajszka)
Velika Greda (Györgyháza)
Aleksandrovo (Bozitópuszta)
Veliki Gaj (Nagygáj)
Veliko Središte (Nagyszered)
Veternik (Veternik)
Vilovo (Tündéres)
Vladimirovac (Petre)
Voganj (Vogány)
Vrbas (Verbász)
Zmajevo (Ókér)
Zrenjanin (Nagybecskerek)
Žabalj (Zsablya)
Žombolja (Zsombolya, Jimbolia /Románia/)

A második helyszín, ahol kataszteri térképeket láthattam, a Vajdasági Múzeum (*Muzej Vojvodine*) volt. Nagy örömmel láttam, hogy milyen nagy kataszteritérkép-gyűjteménynyel rendelkeznek ők is. A múzeum hosszú ideig igazgatója, dr. Rajko Nikolić fáradozásainak köszönhető, hogy 1960-ban a Vajdasági Múzeum és a Matica srpska (a legrégibb szerb kulturális-tudományos intézmény) gyűjteményt cseréltek. A Matica srpska megkapta a magyarországi szerb ifjúsági mozgalom 19. századi iratanyagát, a múzeum pedig a kataszteri térképeket. A kataszteri térképek az újvidéki városi kataszteri hivataltól kerültek a Maticához. A Vajdasági Levéltárhoz hasonlóan a térképek itt is kiváló fizikai állapotban vannak, a települések ábécérendjében tárolják azokat, és itt sincsen kutatási korlátozás. A gyűjteményben a Szerémség (Srem, Syrmia) 36 településének 36 kataszteri térképe, valamint 88 bácskai és 111 bánáti kataszteri térkép található.

A Vajdasági Múzeum Korai és Kultúrtörténeti Osztályának (*Odeljenje starije i kulturne istorije*) köszönhetően a Catastrum olvasói három különleges dokumentumot, Gajdobra (Szépliget) 1877., Crepaja (Cserépalja) és Kačarevo (Ferenchalom) 1872. évi kataszteri térképeit ismerhetik most meg.

Újvidék Város Történeti Levéltárának (*Istorijski arhiv grada Novog Sada*) digitális gyűjteményében megtaláltam Újvidék szabad királyi város térképét,[1] amelyet Schőbitz Ferenc (†1906) mérnök készített Kovács Miklós mérnöksegéd közreműködésével 1877-ben.[2]

[1] Újvidék Város Történeti Levéltára, digitális gyűjtemény, jelzet nélkül.
[2] Schöbitz Ferencre: Vegyesek. *Kataszteri Közlöny*, 15. (1906) 12:310. Kovács Miklósra: *Magyarország tiszti czím- és névtára*. Bp., 1873:130.

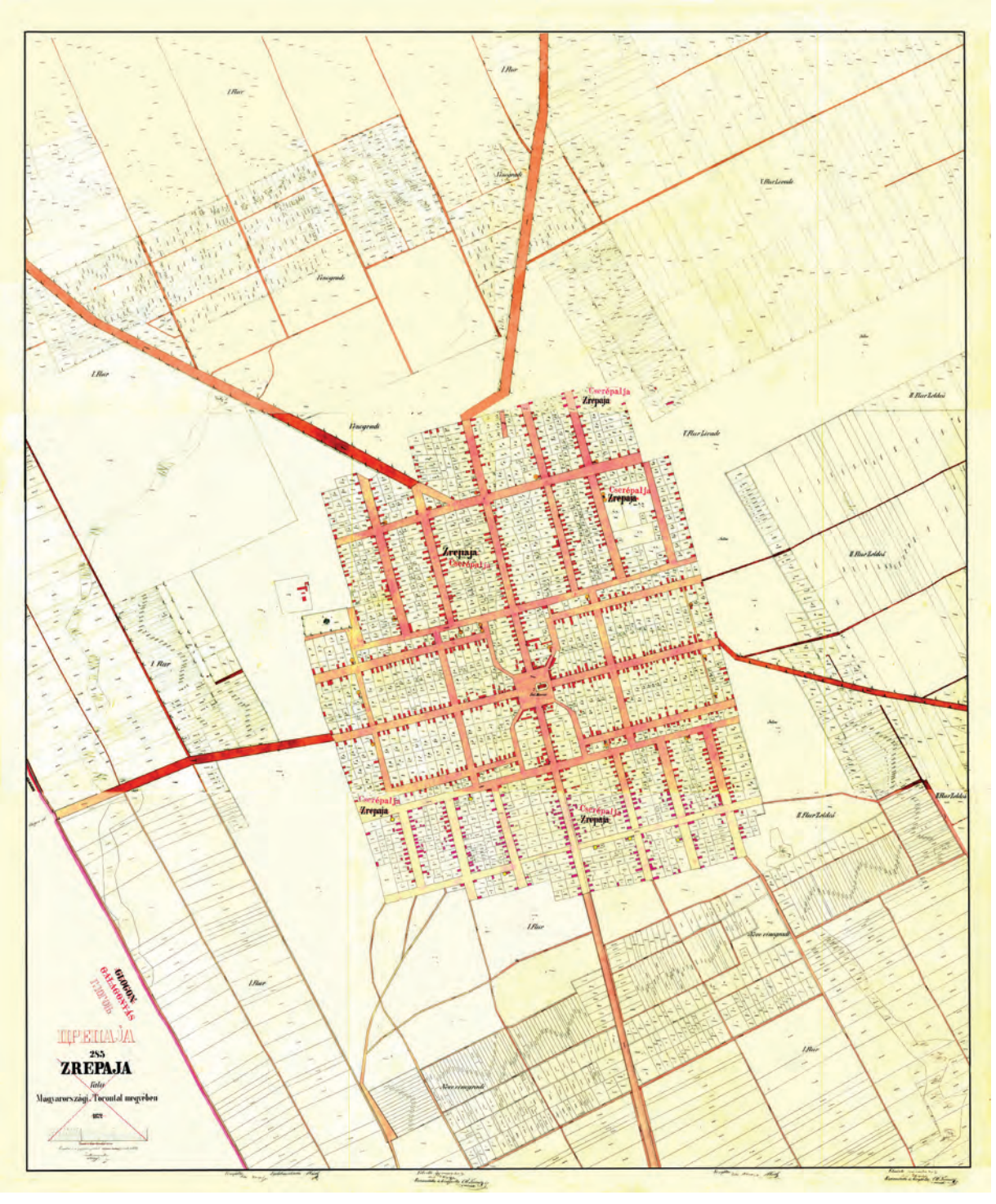

▪ *Crepaja (Cserépalja) kataszteri térképe, 1872*

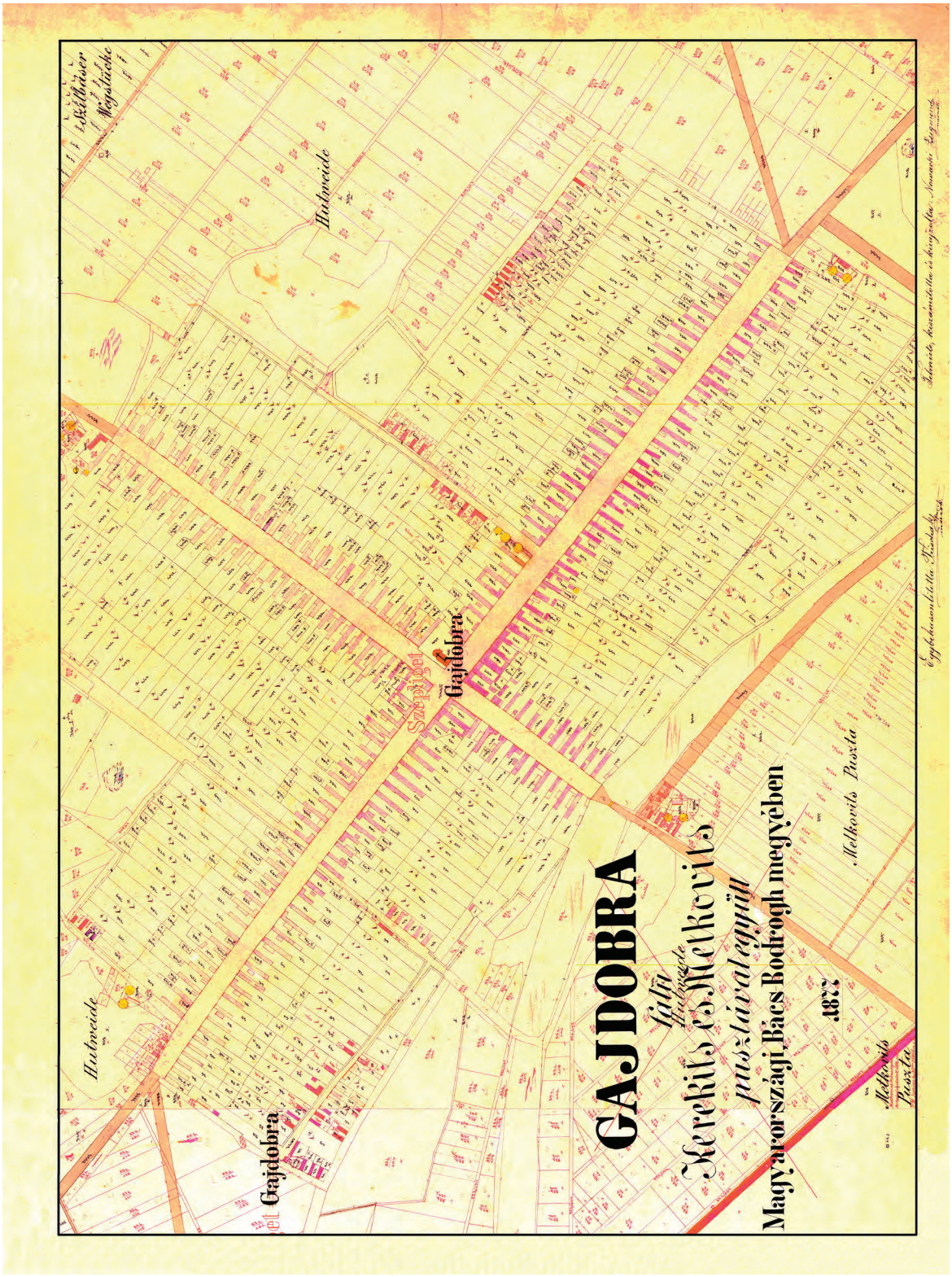

Gajdobra (Szépliget) katasztere térképe, 1877

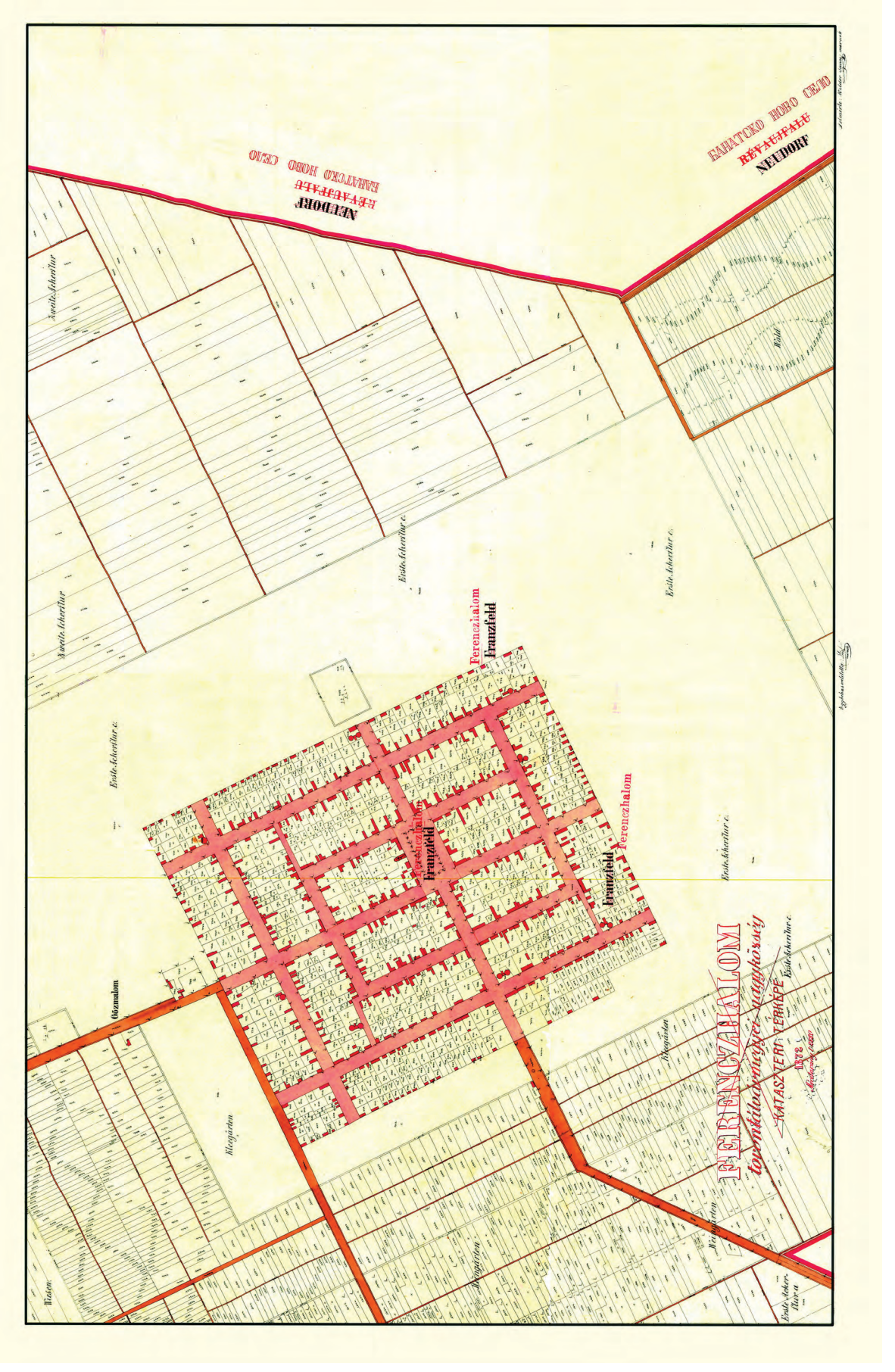
NEUDORF
NEUDORF
Ferenczialom
Franzfeld
Ferenczialom
Franzfeld
Ferenczialom
Franzfeld
Ferenczialom
Franzfeld
Ferenczialom
Franzfeld
Kiegarten
Kiegarten
Kiegarten
Kiegarten
Kiegarten
Kiegarten
Wasser
Wasser
Wald
Wald
Erdö-Scherthur c.
Erdö-Scherthur c.
Erdö-Scherthur c.

▪ *Újvidék kataszteri térképe*

h. o. VIII. ks. szelv. bi.
75
1re Felügyelőség
UJVIDÉK
szab. kir. város
Magyarországi Bács Bodrog megyében
1877
Szerkesztette: Horváth Miklós segéd
Felmérte: Schöbitz Ferenc, mérnök
Helyszinelésnél bejárta a felvevő

▪ *Újvidék kataszteri térképének címlapja*

A térképet a levéltár az újvidéki földmérési hivataltól (*Republički geodetski zavod Novi Sad*) kapta meg, önálló levéltári jelzete nincsen.

A teljes térkép 45 szelvényt tartalmaz és több mint 70 éven keresztül használták. A térképen a történelem rétegeit tanulmányozhatjuk. A térkép eredetileg magyar nyelven készült, de a II. világháborút követően – amint azt láthatjuk – az utcaneveket átírták cirill betűsre. Így a Ferenc József tér Želznička, a Fő tér pedig Narodnih heroja utca lett.

A 20. században az újvidéki utcák neve többször is megváltozott: az I. világháború után, a II. világháború alatt, majd után, végül 1991-ben Jugoszlávia felbomlásakor. Kevéssé ismert tény, hogy ez a térkép volt az alapja Újvidék első térképének, amelyet az Olmützben született és 1901-ben Újvidéken elhunyt Joseph Sauter készített.

Remélem, hogy a történészek a kataszteri térképeket mint Újvidék (és a Vajdaság) helytörténetének fontos forrásait mihamarabb feldolgozzák és felhasználják.

Mirjana Jurić

The Cadastre of Francis I. Preservation of cadastral records in the Croatian State Archives

Introduction

A cadastral survey is a geodesic survey with the purpose of forming cadastral parcels, recording buildings and other structures, recording the special legal status of the land and the land usage, as well as the creation of the Real Property Cadastre.[1] The survey determines the position, shape and size of the land lot, the method of construction and exploitation, and its owners.[2] The primary purpose of cadastre was proper taxation and the cadastre gradually transitioned into records of land use for technical, economic and statistical purposes and taxation of revenue from land, and also the creation of land registers.[3] A systematic cadastral survey throughout the Habsburg Monarchy was carried out based on the Law (Patent) on the Tax Cadastre declared by the Emperor and King Francis I in 1817 (the cadastre of Francis I) with the aim of introducing a fair system of taxation.[4] It was introduced after the completion of the Josephine cadastral survey with the intention of correcting its shortcomings. This cadastre is often called the First Stable Cadastre in relation to the unstable cadastre of Joseph II.[5]

The cadastral survey of today's territory of the Republic of Croatia was carried out at different times in the Austrian and in the Hungarian part of the Monarchy: the survey of Istria was conducted between 1818 and 1822, of Dalmatia between 1823 and 1838 – the Austrian part of the Monarchy, and the survey of the Kingdom of Croatia and Slavonia (the civil and military part) in the period between 1847 and 1877 – the Hungarian part of the Monarchy.[6] This new survey created valuable cadastral material consisting of documents, books and cartographic records that were collected in the survey operate. The operate was regularly revised, lithographically reproduced (cadastral plans) and stored in established map archives.[7] The survey operate consisted of:

- the original cadastral map
- indication sketch
- register of land and buildings of parcels
- alphabetical list of owners
- preliminary and final description of the boundaries
- a list of surfaces by cultures
- a list of unknown owners
- record of a calculation of surface areas.[8]

[1] Frančula, Nedjeljko – Lapaine, Miljenko: *Geodetsko-geoinformatički rječnik*. Zagreb, 2008. (= *Geodetsko-geoinformatički rječnik*) 128.

[2] *Geodetsko-geoinformatički rječnik*, 129.

[3] Manin, Marino: *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818–1840)*. Zagreb, 2006. (= *Zapadna Istra u katastru Franje I.*) 34. The land register, unlike the land cadastre, is based on the registration of legal relations to real estate, where the land registry entries are based on a written document that creates legal effect in terms of substantive legislation.

[4] Patent br. 162. Einführung eines neuen Grundsteuer Systems. *Franz des I. politische Gesetze und Verordnungen für die Österreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer.* Wien, 1819. 391–398.; *Naputak za oblasti i obćine o dužnostih njihovih prilikom razmiere katastralne i o izpravljenju i ustanovljenju granicah od obćinah i vlastničtvah u području c.kr. hèrvatsko-slavonskoga namiesničtva, koje stoji u savezu s time*. Zagreb, 1858. See also: Tuza Csilla: A földadó bevezetése az osztrák örökös tartományokban (1817). *Catastrum,* 2. (2015) 2:3–8.

[5] Božićnik, Marijan: Katastar zemljišta i zemljišna knjiga u Međimurju, *Međimurje*, 9. (1986) 23., 26.

[6] In the area of Srijem County, the field cadastral survey began earlier as evidenced by preserved cadastral plans of forest grounds in 1836, for more see: Hrvatski državni arhiv (= HR-HDA), 902. Kartografska zbirka, B.V.591 (= HR-HDA-902).

[7] Chlupp, Johann Moriz: *Systematisches Handbuch der direkten Steuern im Kaiserthume Oesterreich* (= *Systematisches Handbuch*). 3rd enhanced edition. Prag, 1862. 68.

[8] Lego, Karl: *Geschichte des Österreichischen Grundkatasters.* Wien, [1968] (= *Geschichte des Grundkatasters*) 40.; *Systematisches Handbuch*, 68.

In addition to the survey operate as documentation created during the conducted cadastral survey, the valuation operate is documentation resulting from the completion of the cadastral survey and is an extremely valuable historical source for research on fiscal changes that have occurred after the completion of the cadastral survey (the purpose of the cadastral survey was also the introduction of a fair system of taxation). Today the survey operate of the Kingdom of Croatia and Slavonia is mainly kept in the Croatian State Archives (CSA) and fragmentarily in several state archives in Croatia. The survey operate and the valuation operate of Istria is kept in the State Archives in Trieste and in the State Archives in Split, and of Dalmatia in the State Archives in Split.

Map Archives for Croatia and Slavonia

In order to store this documentation, the decision was made to establish a provincial map archive in each of the crown lands following the imperial order of 6 December 1822, and the Central Map Archives in Vienna was established following the decision of 12 March 1833. The provincial map archives were supposed to store survey operates and valuation operates, while the central archives in Vienna was to store trigonometric triangulation operates, as well as lithographic prints of cadastral maps of all countries.[9] To make the cadastral maps available for a variety of official and private purposes, following the decision of 13 December 1818, the Lithographic Institute of the Property Tax Cadastre was established in Vienna. Thus, specialized cadastral archives called "map archives" were established in the field. The purpose of the establishment of the map archives was to store original cadastral documentation, and the originals were then used to make lithographed copies that were delivered to various institutions for use in their daily work. Instructions on the operation, protection and preservation of cadastral records were determined for the Archives, first for the Map Archives for the Austrian Littoral in Trieste in 1826,[10] and in principle these applied to other map archives of the Habsburg Monarchy, i.e. the instructions were expanded and changed in accordance with the situation in the Map Archives.[11] The Map Archives for the Austrian Littoral was founded in 1824, the Map Archives for Istria was established on 21 February 1824, the Map Archives for Dalmatia on 24 January 1834, the Map Archives of the Military Frontier around 1855, and the Map Archives for Civil Croatia and Slavonia around 1860.[12] After the demilitarization of the Military Frontier in 1881, the Map Archives for Civil Croatia and Slavonia and the Map Archives of the Military Frontier were united into the Map Archives for Croatia and Slavonia (= Map Archives). The Map Archives in Zagreb was as an institution subordinate to the Hungarian Royal Ministry of Finance in Budapest until 1918. The Map Archives as an institution was later part of various financial institutions, and after 1945 it became part of the Geodetic Department of the Ministry of Construction of the People's Republic of Croatia, and its current successor (the State Geodetic Administration, *Državna geodetska uprava*) submitted the records to the CSA in 1996. Today, the Map Archives for Croatia and Slavonia is kept as archival fonds at the CSA, which is a central archival institution in charge of archival material resulting from the work of state institutions.

The archival material is arranged by

[9] *Geschichte des Grundkatasters,* 40.; Kain, J. P. Roger – Baigent, Elisabeth: *The cadastral map in the service of the State. A History of Property Mapping* (= *The cadastral map in the service of the State*) Chicago–London, 1992. 202.

[10] Slukan-Altić, Mirela: Instrukcija za arhivare mapa – prva arhivistička uputa za specijalizirane arhive. *Vjesnik Istarskog arhiva*, 8–10. (2001–2003) 81–103.

[11] Jurić, Mirjana: Sustav zaštite katastarskoga gradiva Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju nekad i danas. *Arhivski vjesnik*, 54. (2011) 69–95.

[12] Slukan-Altić, Mirela: *Državna geodetska uprava (1847–1963). Inventar* (= *Državna geodetska uprava*). Zagreb, 2000. 10–11.

▪ *Fig. 1. Part of the description of the name of a cadastral municipality from the National Archives Information System with visible renaming of settlements in a historical context*

cadastral municipalities within the then existing counties, and for each cadastral municipality there is an analytical list of preserved cadastral records together with a searching aid available in the Reading Room of the CSA.[13] In addition to the searching aid, a meaningful facsimile of the fonds is also available online at the National Archives Information System (http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_5308). For easier searching, when entering the name of a cadastral municipality, the historical context of place names has been taken into account. Namely, first comes the name of the settlement (cadastral municipality) at the time of the survey and later changes in the name of the settlement (cadastral municipality) until today are in parentheses.

Preservation of the fonds of the Map Archives for Croatia and Slavonia

From the cadastral records, only the survey operate has been preserved, which consists of the following types of cadastral documentation:

– records of demarcation
– registers of parcels
– record of calculated surface areas
– a list of areas by cultures
– field preliminary drafts
– indication sketch
– cadastral maps
– other cadastral documentation.[14]

The valuation operate or the tax assessment operate is the most valuable cadastral source containing exceptional historical data on the economic description and assessment of the municipal income, geographical location and surface area of the cadastral municipality, the climate and its impact on agriculture and the soil. It contains a statistical overview of the number of land parcels and buildings in the cadastral municipality, a list of watercourses, statistical data on the population, the number of households, the religion, occupation, diet and housing of the population, data on livestock and poultry. The agricultural land, refinement, and the condition of certain types of cultures (gardens, fields, orchards, vineyards, olive groves, forests, grasslands, wetlands) are described in detail. Names are given of the areas where the plots of land are located, i.e. for the places it is listed if there are any public institutions, and cultural and historical sights. At the end is a specification of gross and net revenues, a calculation of expenses for processing, the final extract from the cadastral income and an extract of the revenue for filing of complaints and appeals.[15] Unfortunately, for the area of the Kingdom of Croatia and Slavonia, none of the valuation operates have been preserved and it has not been established where these might be (a valuation operate should exist for each cadastral municipality). According to the available information, the valuation operators are not in any other state archives or in cadastral offices on the territory of Croatia. The question arises of whether it is possible that the valuation operates could have ended up in the territory of the Hungarian

[13] Slukan-Altić, Mirela: *Državna geodetska uprava. An audit of each cadastral document according to cadastral municipality is in progress in order to get accurate data to be published in the National Archives Information System in relation to the existing inventory* (for more see: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_5308).

[14] HR-HDA-1421, Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju; *Državna geodetska uprava*, 1–618.

[15] Bajić-Žarko, Nataša: *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju. Katastar Dalmacije 1823–1975. Inventar.* Zagreb, 2006. 27., *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 37–40.

Kingdom, the present-day Hungary, since the Map Archives in Zagreb were subordinate to the Hungarian Royal Ministry of Finance in Budapest until 1918. This is still an open question that is a subject of discussion with the archives in Hungary.

To obtain a more complete picture of the preservation of the cadastral records, it is necessary to determine the territorial area in which the survey was performed and the reasons for the possible absence of the originals in the CSA or the dispersion of the originals across several institutions in Croatia. At the time of the cadastral survey (1847–1877), the territory of the Kingdom of Croatia and Slavonia was divided into military and civilian parts, and after the demilitarization in 1881, the administrative territorial structure was as follows:[16]

– Modruš-Rijeka County
– Lika-Krbava County
– Zagreb County
– Varaždin County
– Bjelovar-Križevci County
– Virovitica County
– Požega County
– Srijem County.

The survey was carried out in the period prior to the demilitarization of the Military Frontier, so some of the settlements formed part of the regiments and some part of the counties. While storing the cadastral records, all the settlements (cadastral municipalities) were stored according to the local determinant within the then existing counties.[17] By analysing the preserved cadastral records, numerical data can be obtained that invites further research on the preservation of the records in the cadastral municipalities (the number of preserved cadastral municipalities) and the preservation of certain types of cadastral records. Such analyses provide extremely valuable information in order to determine which cadastral municipalities have no preserved documentation and where this documentation might be located.

During the survey, according to the available resources, in the 1847–1877 period a total of approximately 2.416 cadastral municipalities were surveyed, while the fonds of the Map Archives for Croatia and Slavonia keeps cadastral records for a total of 2.266 cadastral municipalities.[18] The records were stored differently for each cadastral municipality, which means that for some municipalities all documentation has been preserved, while for others the maps have not survived but the registers have or only maps exist without registers and documents, etc.

An example of the dispersion of cadastral records

As reasons why part of the cadastral records that should have been stored in the Map Archives after the completion of the cadastral survey do not form a part of the fonds of the Map Archives for Croatia and Slavonia in the CSA, the following are pointed out:

– The territory of a former county was temporarily part of another country (e.g. Međimurje and Baranja)

– The territory of a former county is today part of the territory of another country (e.g. Srijem County)

– Borrowing cadastral records from the institution of the Map Archives for Croatia and Slavonia.

[16] The organizational structure and territorial scope of the Kingdom of Croatia and Slavonia changed in the period from 1848 to 1877 at the time of the first survey, more in: *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb, 1996. 73–94.; Slukan-Altić, Mirela: *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor, 2003. 251–252; *Hrvatski povijesni atlas*. Zagreb, 2003. 245–248.

[17] The names of counties and the administrative and territorial structure (the organization into counties) have changed in different historical periods, so even today the current county structure is not identical to that at the time of the survey (by name or territorial coverage).

[18] http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_5308. Data on the number of municipalities partly differ in the existing searching aids for users in the Reading room of the CSA because the same settlement had been listed in several places.

The example of Međimurje

Until 12 March 1861, Međimurje was part of Varaždin County (the Kingdom of Croatia and Slavonia) and in the period from 1861 to 1918 it was part of Zala County (Hungarian Kingdom). The cadastral survey of Međimurje was carried out in the period between 1850 and 1860[19] within the framework of the survey of the Kingdom of Croatia and Slavonia (as a constituent of Varaždin County). Once the territory of Međimurje (then part of Varaždin County) had been annexed by Hungary, all of the following reambulations and changes were carried out in the framework of the surveys of the Hungarian Kingdom rather than Croatia. According to the preserved sources, the cadastral records for the territory of Međimurje (as part of the Varaždin County) were not stored in the Map Archives, which had only been established in Zagreb, but most likely they remained in the territory of Međimurje (Hungarian Kingdom). Furthermore, today the fonds of the Map Archives for Croatia and Slavonia house fragmentarily preserved cadastral records of some municipalities of Međimurje. These are exclusively the preserved cadastral maps from the period of the survey between 1858 and 1860 (Međimurje was then a part of the Kingdom of Croatia and Slavonia) and the survey between 1912 and 1915 (Međimurje was then a part of the Hungarian Kingdom), without the accompanying survey operates and valuation operates. It can be assumed that the cadastral records of Međimurje were not stored in the Map Archives in Zagreb directly after the completion of the survey, but had remained in Međimurje (due to the annexation to the Hungarian Kingdom) in the Međimurje cadastral offices. At the end of the 20th century, the aforementioned records were taken from the cadastral offices by the State Geodetic Administration and stored in the Map Archives, and part of these maps today form an integral part of the Map Archives for Croatia and Slavonia fonds in the CSA.[20] The assumption that part of the records remained in Međimurje even after the annexation of Međimurje to Croatia in 1918 and were not withdrawn to Hungary, is also confirmed by Figure 2, which shows the crossed out Hungarian text and the registration of the administrative territorial unit "Savska banovina" (Sava Banate) in Croatian (the Sava Banate existed as an administrative territorial unit during the period from 1929 to 1939).

▪ *Fig. 2. Hungarian enscription on a map with a site plan of the cadastral municipality of Bogdanovec (sign. HR-HDA-1421)*

The consequence of the administrative and territorial changes in Međimurje is evident in the dispersion of the cadastral records for the territory of Međimurje across several state archives in Croatia, but also outside Croatian borders (Hungary). Consequently, records from the same creator are dispersed across the cadastral collections/fonds of several institutions both in Croatia and outside Croatian borders.

[19] Božićnik, 1986. 24.

[20] HR-HDA-1421, Arhiv mapa, Očevidnici tehničkih radnji, A–Ž.

The CSA has succeeded in the recent years in collecting *ex officio* a part of the cadastral records for Međimurje from the regional cadastral offices in Međimurje. In the field (cadastral offices), there are still book records that are an integral part of the cadastral operates that are planned to be collected into the State Archives for Međimurje. According to the available data, the municipal courts and land registry offices in Međimurje should not have any cadastral records from the period of the so-called First Stable Cadastre any more.

The Zala County Archives in Zalaegerszeg keeps fragments of the cadastral records relating to the area of Međimurje. Thus, the original cadastral maps for 7 cadastral districts in Međimurje are preserved. It remains an open question whether these plans ended up in Hungary for reasons of storage in the Map Archives for the Hungarian Kingdom or whether they ended up there accidentally as a result of borrowing plans, taking originals to make a lithographic copy in Budapest, or due to storage in one of the institutions in the territory of present-day Hungary, which then submitted the records to the Zala County Archives in Zalaegerszeg.

The example of Srijem County

The cadastral survey of Srijem County was carried out as part of the survey of the Kingdom of Croatia and Slavonia. The aforementioned survey actually began in that area, so there are cadastral maps preserved from 1836 that were created directly before the beginning of the survey of the Kingdom of Croatia and Slavonia. At the time of the cadastral survey, the territory of the Srijem County covered a much larger area than the Vukovar-Srijem County today. The consequence of the administrative and territorial changes that followed after 1918 and the dissolution of the Habsburg Monarchy

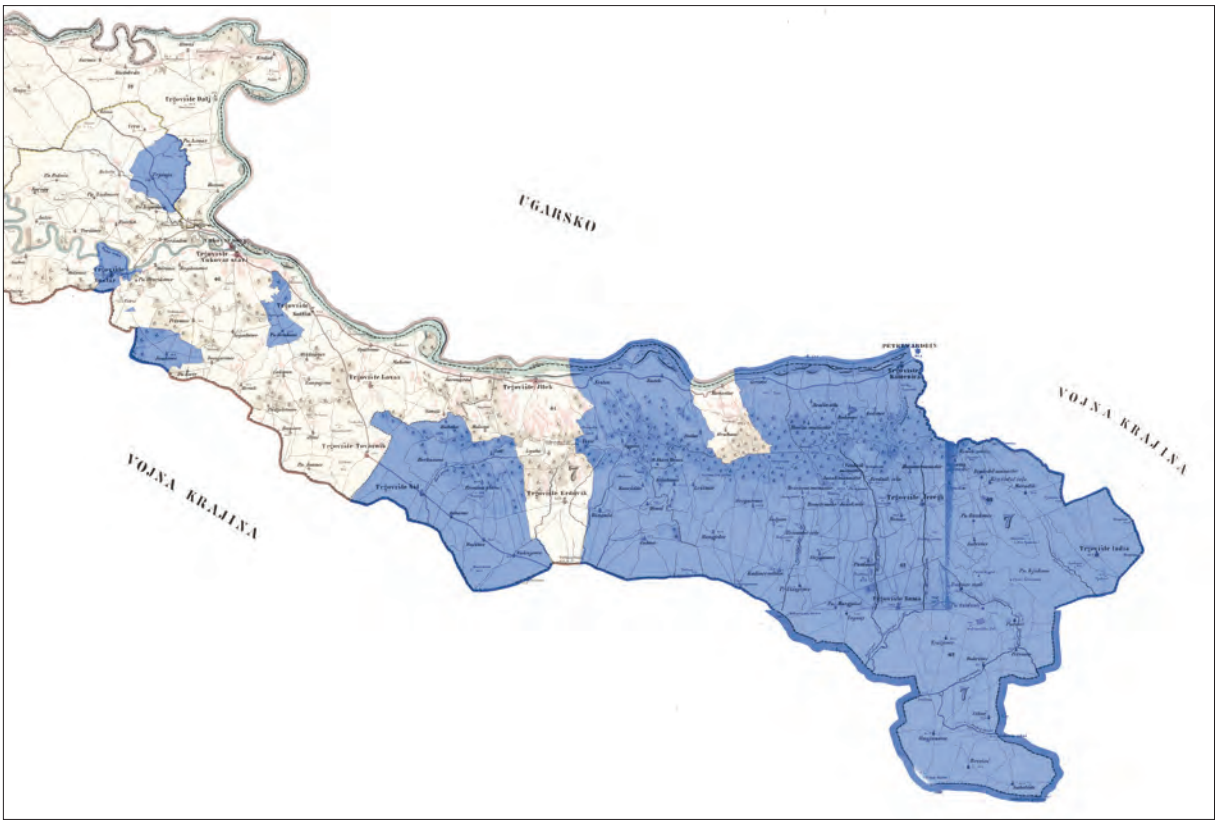

▪ *Fig. 3. The cadastral municipalities of the Srijem County (civil part) at the time of the survey for which there are no preserved cadastral records in the CSA are marked in blue.*[21]

[21] HR-HDA-902, Pregledni krajobraz sviuh katastralnih općinah u Hrvatskoj i Slavoniji, 1864, sign. D.I.18.

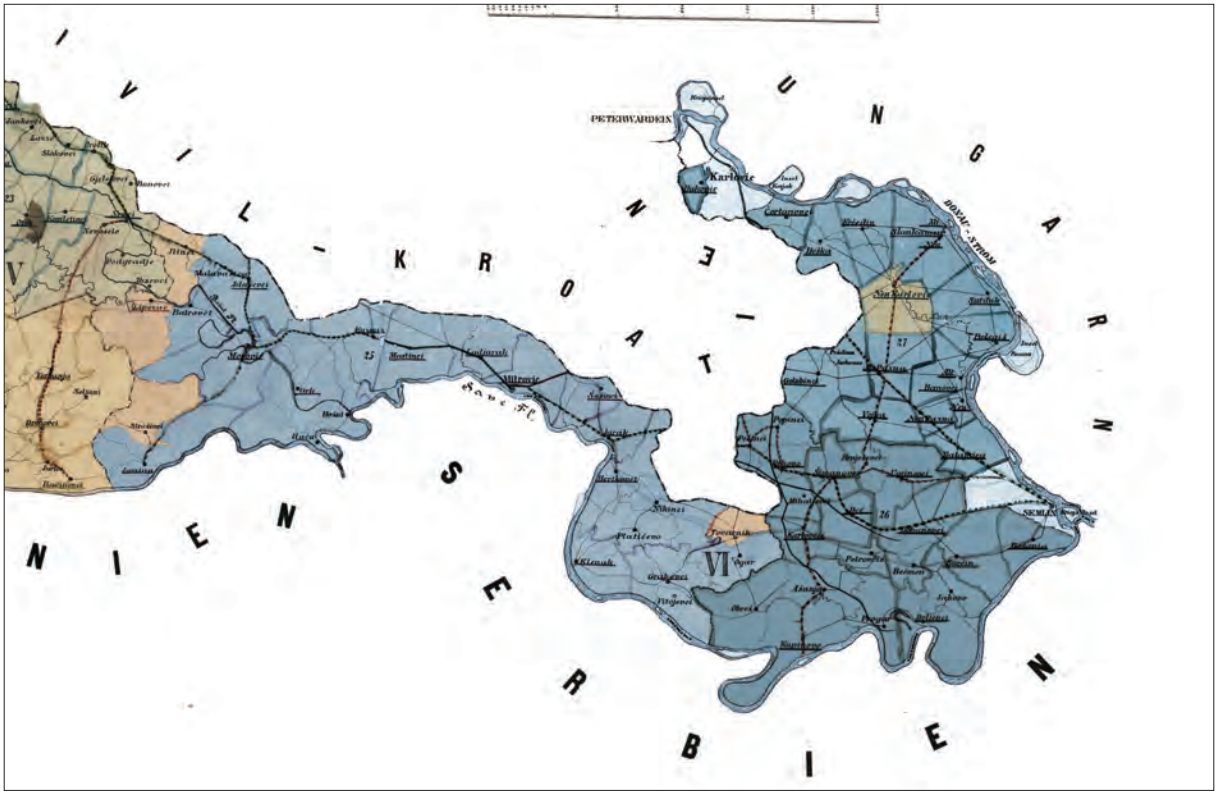

▪ *Fig. 4. The cadastral municipalities of the Srijem County (military part) at the time of the survey for which there are no preserved cadastral records in the CSA are marked in blue.*[22]

(i.e. the later administrative and territorial changes) was a significantly changed boundary of the aforementioned county. Today, the majority of the cadastral municipalities that used to be part of Srijem County (Kingdom of Croatia-Slavonia) are a part of Serbia.

Figures 3 and 4 show the civilian and military part of Srijem County from the period of the cadastral survey, with the cadastral municipalities for which the Map Archives for Croatia and Slavonia fonds have no preserved cadastral records are marked in blue. Figure 5 shows a segment of today's territory of Vukovar-Srijem County and the number of cadastral municipality for which there are no preserved cadastral records in the Map Archives for the Croatia and Slavonia fonds.[23]

It can be concluded that if the territory of today's Croatia is observed, in the area of the present-day Vukovar-Srijem County, there are no preserved cadastral records for only four cadastral municipalities, while the situation changes if the significantly larger territory of the historical Srijem County from the period of the cadastral survey is observed, when the number of cadastral municipalities for which there are no preserved cadastral records is much higher – 132 cadastral municipalities. It should be noted that the content of the cadastral records of the Srijem County in the Map Archives for Croatia and Slavonia fond is also fragmented because it lacks a significant number of cadastral documents that should be an integral part of the cadastral operate. One of the reasons for the poor preservation of the records also lies in the consequences of the Homeland War on the territory of the present-day Vukovar-Srijem County, during which extensive archive records were destroyed as a consequence of wartime destruction. According to the available data, the missing records could be located on the territory of

[22] HR-HDA-902, Übersicht-Karte der kroatisch-slavonischen Militargrenze, 1879, sign. B.II.4
[23] Jurić, 2011. 84., 86.

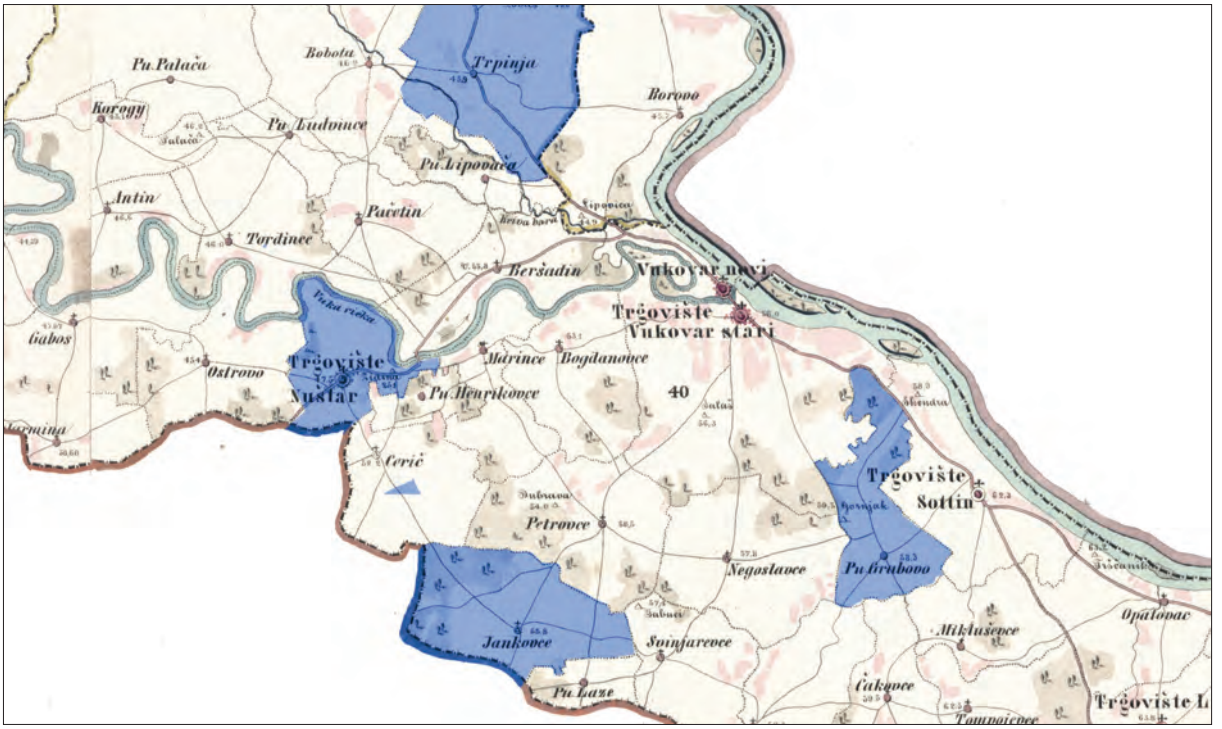

▪ *Fig. 5. The four cadastral municipalities of the Srijem County (civil part) within the boundaries of today's Croatia for which there are no preserved cadastral records in the CSA are marked in blue.*

Serbia (for cadastral municipalities that were exempt from the territory of the former Srijem County after 1918) or possibly in some other institutions in Croatia (municipal courts, land registry offices).

The borrowing of cadastral records from the institution of the Map Archives

The cadastral records that were stored in the Map Archives continued to be used in a way that provided insight into the records, the borrowing of the records or making transcripts of the original cadastral maps and other cadastral documentation. To properly treat these records, even in 1826 the first instructions were issued to the archives' employees (*Instruktion für die Mappenarchivar*) in order to protect the cadastral records for the Austrian Littoral in the then established Map Archives for the Austrian Littoral Region of Trieste, with detailed instructions on storage conditions for cadastral records, material handling and the duties of the archivist who takes care of it. An amendment to the instructions was issued on 9 June 1839 and is kept in the fonds of the Map Archives for Istria and Dalmatia at the State Archives in Split and refers to the Map Archives of the Austrian Littoral. It is evident that in spite of the Instructions adopted in 1826, which referred to the Map Archives for the Austrian Littoral, and the later operating instructions for the Map Archives for archive folders for Croatia and Slavonia from 1859, and subsequent amendments and provisions regarding the protection of the records of 1880, the fonds of the Map Archives for Croatia and Slavonia have not been as fully preserved as the Map Archives for the Austrian littoral, which are preserved in the Francis I. Cadastre fonds at the State Archives in Trieste.[24] The "Book of Orders", which has been preserved as an auxiliary book in the work of the Map Archives, confirms that a large number of cadastral maps was shipped to and borrowed by various institutions – the royal financial directorates on the territory of Kingdom of Croatia and Slavonia, town authorities and various offices and institutions. It can be

[24] SLUKAN-ALTIĆ, 2001–2003. 83; *Zapadna Istra u katastru Franje I*, 37–40.

assumed that some of the maps have not been returned and are still in the archives of the individual institutions (land registry, regional cadastral offices, municipal courts and other institutions) or have been lost and damaged during frequent loans. A further insight into the book allows a superficial analysis using the example of several cadastral municipalities – it can be concluded that the cadastral plans for the individual municipalities are kept in the Map Archives, there is a note on their loan to individual institutions, and that they were not taken as a part of the fonds of the Map Archives in the CSA.[25] In addition to being borrowed by individual institutions, the maps were borrowed and shipped to the Royal State Printing Office in Budapest to create lithographic copies, to the provincial government, the counties, and the town authorities for official use.[26]

For some of the cadastral municipalities, it can be established that the cadastral records are kept in other state archives in the area of today's Croatia. Thus, the State Archive in Osijek keeps fragments of cadastral maps and indication sketches of the cadastral municipalities in Virovitica County and the Baranja area, which was part of Baranja County (Hungary).

Procedures for digitization

Guidelines for the selection of materials for digitization from the Ministry of Culture of the Republic of Croatia establish the purpose of digitizing the archives, which can including the following reasons:

1. protection of the originals
2. increasing the availability and the better and broader use of the records
3. the creation and expansion of the offer of services to customers
4. the completion of the fond or collection – the aim is to complement the fond with digital records from other potential institutions that are possibly keeping the originals or copies/duplicates.[27]

Analysing the frequency of use of the aforementioned fond in the Big Reading room of the CSA in the 2006–2010 period, it has been established that this fond is the second/third out of all of the fonds/collections in the CSA according to frequency of use and the use of this type of records keeps growing each year.[28] No less importantly, the needs of the users should be in first place with the aim of providing free and fast access, in this case, to cadastral records. In this regard, digitization would ensure improved accessibility to all end-users. Digitization opens up certain new possibilities that are not feasible in the classic user environment.[29] Digitized copies are opening up new possibilities and cooperation with the rest of the professional public and the realization of projects that break down the boundaries of the countries – from unifying virtual collections, digital exhibitions, using metadata associated with digital copies for the creation of new offers from other institutions and expanding the role of the institution that holds the originals. Finally, there is a need to complement the fond or collection with digital copies of originals that are missing from the Map Archives for Croatia and Slavonia fond and that are kept in other institutions in Croatia or outside it. Given that the Map Archives for Croatia and Slavonia fond satisfied all the above parameters, it was a logical

[25] HR-HDA-1421, Arhiv mapa, Narudžbena knjiga Kr. ahiva mapa u Zagrebu 1901–1919.

[26] HR-HDA-1421, Arhiv mapa, spisi, bb/1876–1877, 1889.

[27] *Smjernice za odabir građe za digitalizaciju.* Radna verzija. Zagreb, November 2007. Available at: http://kultura.hr/hr/Sudjelujte/Preuzimanja-i-dokumenti/Smjernice-za-odabir-i-pripremu-grade-za-snimanje; *Smjernice za pripremu projekta digitalizacije.* Nacionalni projekt „Hrvatska kulturna baština", Digitalizacija arhivske, knjižnične i muzejske građe. Available at: http://kultura.hr/hr/Sudjelujte/Preuzimanja-i-dokumenti/Smjernice-za-pripremu-projekta-digitalizacije

[28] Jakopec, Tomislav – Jurić, Mirjana: Modeliranje sustava za pozicioniranjei vizualno označivanje povijesnih katastarskih planova. *Libellarium,* 5. (2012) 2:183–196.

[29] Velagić, Zoran: *Svrhovitost digitalizacije i mrežne prezentacije građe iz zbirki RARA*. Available at: http://www.svkri.hr/povijesnazbirka/dokumenti/zoranvalegicsvrhovitost_digitalizacije.ppt

plan to start the digitization of this valuable archival fond. The CSA, in cooperation with Arcanum Adatbázis Kft. (Budapest), realized the digitization of the cadastral maps for the area of the Kingdom of Croatia and Slavonia, which are kept in the said fond. Digital copies of cadastral maps resulting from this cooperation are available in two places: (1) National Archival Information System and (2) MAPIRE. [30]

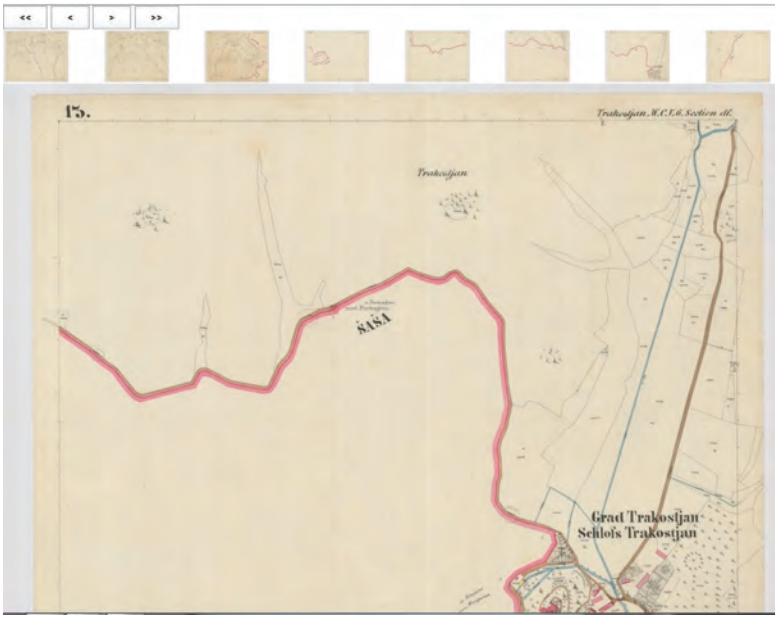

▪ *Fig. Digital copies of cadastral maps in the National Archival Information System*

The National Archival Information System

The metadata scheme in the National Archival Information System is equal on all levels, and is filled in depending on the available/known data about the fond/series, except in the case of pieces of records (in this case, cadastral maps and other cadastral documentation) that have been expanded with additional information describing the single piece (cadastral map or other cadastral documentation) in more detail. The current possibilities of the mentioned system are limited and some new requirements are being set to ensure better access to digitized content and metadata, namely

a) the necessity of setting up a combined view of records and digital copies of cadastral maps for a better understanding of digital recording

Without a combined view, the user has difficulty getting an overview and constantly returns to the metadata. Access is thus difficult, i.e. the process of access to information that should be parallel with the digital image is too long.

b) shortening the time to access metadata connected with the digital copy

The aim of digitization is to provide the content (metadata and the digital copies of the original) to the user as soon as possible, and not to replicate the analogue inventory through which the user again finds metadata and digital copies the long way. Content should be at the forefront, which will only be achieved after the introduction of an advanced search system.

c) the necessity of introducing an advanced search system

An advanced search system allows the user to find the required information more quickly and allows searching by keyword, refining the search, searching using several parameters, selectable search (according to the type of cadastral maps, according to the chronology, etc.).

d) the necessity of enlarging the digital copy of the cadastral map

At the moment, it is not possible to zoom in to the digital copy of the cadastral map using the system.

MAPIRE

The result of the cooperation between Arcanum Adatbázis Kft. and the CSA are georeferenced cadastral maps for the area of the Kingdom of Croatia and Slavonia (Figure

[30] http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_5308), and http://mapire.eu/en/map/collection/croatia

▪ *Fig. 7. Georeferenced cadastral maps*

7), which are available online (http://mapire.eu/en/map/collection/croatia).

Online georeferenced cadastral plans are still in the phases of testing, processing and error correction, i.e. setting up digitized sheets of cadastral maps that are missing and are kept at the CSA or in some other state archives in Croatia.[31] The digitization and publication of other preserved cadastral maps that are kept in the Map Archives for Croatia and Slavonia fond (copies, reambulation, consolidation) according to cadastral municipalities is also planned, as well as their publication in the National Archival Information System. Georeferenced cadastral maps available in this form provide quick access to the required data and open up new possibilities in their use for certain new projects.

Conclusion

It can be concluded that the Map Archives for Croatia and Slavonia are today preserved in fragments if we analyse the entire records (cadastral and valuation operate) because there are no valuation operates preserved for any of the municipalities. If the preservation of the cadastral operate is analysed, it can be concluded that the fond is relatively well preserved. Today, some of the records are kept in other state archives (State Archives for Međimurje, State Archives in Osijek) and also outside Croatia (Hungary, Serbia). However, the question remains open about the part of the cadastral records that remains in the field, in institutions such as cadastral offices (who have not submitted the mentioned archival records to the State Geodetic Administration or the state archives), in land registry offices and in municipal courts. Also, one of the targets for determining the remaining cadastral records are all the state archives that keep records of municipal courts, and whose fonds probably include preserved parts of cadastral records. One of the tasks in the complete unification of the Map Archives for Croatia and Slavonia fond is certainly finding the valuation operates for all the cadastral municipalities that were surveyed during the so-called First Stable Cadastre in the period from 1847 to 1877. Connecting all the member states of the former Habsburg Monarchy in the joint project of the Francis I Cadastre represents a hope that the dispersed cadastral documentation will be found. At the same time, digitization and the application of information technologies can help in the virtual unification of all the generated cadastral records, from cadastral maps to the other types of cadastral documentation preserved in the various institutions on the territory of the Republic of Croatia or outside its borders.

[31] Grgić, Ilija – Jurić, Mirjana – Kršulović, Davor: *Stanje u katastru duž hrvatsko-slovenske granice. Peti hrvatski kongres o katastru s međunarodnim sudjelovanjem.* Zagreb, 2014. 141–154.

Catastrum | 2. évfolyam (2015), 3. szám, 46–59.

Schmidt Anikó

*A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkülő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbi (1872–1878)**

Az 1872–75. évi parlamenti üléssorozat

Bár a kataszteri felmérés a kiegyezés óta folyamatosan az országgyűlések napirendi pontjai között szerepelt, mindezidáig nem fogadták el a legitimitását biztosító törvényjavaslatot.[1] Noha törvény helyett csupán rendeletek és utasítások szabályozták, növekvő súlyát jól mutatja, hogy az állami költségvetésből évről évre nagyobb összegeket szavaztak meg a számára. Idővel a többségében földbirtokosokból álló képviselők a kataszteri kiigazítást is egyre sürgetőbbnek érezték, elsősorban a reform nyomán bekövetkező kedvezőbb adófizetési feltételekben reménykedve. Az 1872–75. évi országgyűlési ciklusban a kataszter ügye a már megszokott módon, először a költségvetési tárgyalások során került előtérbe.

Az első nagyobb vitát Kerkápoly Károly pénzügyminiszter azon indítványa váltotta ki, miszerint a Magyarországon megtakarított kataszteri pénzekből csoportosítsanak át 54 ezer forintot a horvát határőrvidék felméréseire. Javaslatát azzal indokolta, hogy „*a horvát-szlavón Határőrvidéken, ahol fölmérések eddig sohasem voltak, és ahol éppen azért se jó, se rossz földadókataszter nincs és nem is lehet, mindaddig, amíg a fölmérés nem végeztetik be: a horvát-szlavón határőrvidéken ezen munkálat oly erővel folytattatott eddig, amely erő rendelkezésünkre állt; négy fölmérési osztály foglalkozott vele. Időközben sikerült a hadseregből alkalmazható mérnökkari tisztek igénybevétele által egy ötödik osztályt összeállítani. Ez természetesen működését nem kezdhette meg, mivel erről pénzügyi tekintetben nincs gondoskodva. Ha ezen osztály fölállíttatik, ez körülbelül 54 000 forintnyi költségtöbbletet okoz. Minthogy a magyar kataszternél az állomásoknak mindig teljesen betöltve tartása az erők hiánya miatt lehetetlen, és a számadások mindegyike bizonyítja, hogy legalább 54 000 forint mindig kiadatlan marad, mert kiadhatlan: arra kérnék a tisztelt háztól fölhatalmazást, hogy […] azon pénzen, amely itt megtakaríttatik, a horvátszlavón Határőrvidéken lehessen a munkákat gyorsítani.*”[2]

▪ *Kerkápoly Károly (1824–1891) jogi doktor, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, pénzügyminiszter (1870–1873)*[3]

* A kutatásokat az OTKA K 105 886 projekt támogatásával végeztem. A cikkben közreadott képek a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában találhatók, ezúton köszönöm dr. Lengyel Beatrix tárvezető és munkatársai önzetlen segítségét a képek kiválogatásában és kiadásra előkészítésében.

[1] Jelen cikk előzményét l. Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). *Catastrum*, 2. (2015) 2:19–24. és Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). *Catastrum*, 2. (2015) 2:9–21.

[2] 108. országos ülés (1873. március 8.) *Az 1872. évi september 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* (=*KN*) V:401. A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.

[3] A cikkben szereplő politikusok életrajzi adatairól l. *Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház.* Szerk.: Halász Sándor. Bp., 1886. A kiadvány online is elérhető az Országgyűlési Könyvtár Digitalizált Törvényhozási Tudástárában (= OGYK DTT, dtt.ogyk.hu).

▪ *Ghyczy Kálmán (1808–1888) Komárom országgyűlési képviselője, pénzügyminiszter (1874–1875)*

Ghyczy Kálmán nem tartotta jó ötletnek, hogy a rendes és rendkívüli költségek – a magyar kataszter és a horvát határőrvidék – között pénzügyi átcsoportosítások legyenek, és a többség az ő véleményét osztotta. Végül azt a pótelőterjesztést fogadták el, amelyben 65 ezer forintnyi költségtöbbletet irányoznak elő a határőrvidék kataszteri felmérésére, és ugyanennyivel csökkentették a kataszteri felmérések rendes kiadásban szereplő költségét. Ezen az ülésen sok szó esett a kataszteri térképekről is, amelyek eladásából 2000 forintot reméltek, azonban Széll Kálmán megállapította, hogy a térképek eladásából befolyó összeg roppant csekély, amit ő annak tulajdonított, hogy „*megszerzésüknek módja iránt a közönség kellően tájékozva nincsen*". Javaslatával, hogy a térképek eladásáról minél szélesebb körben tájékoztassák az embereket, Ghyczy Kálmán is egyetértett, hangsúlyozva, hogy a „*térképek, melyek a kataszteri hivatal által készíttetnek, nagyon fontosak, és igen sok esetben nagyon használhatók, részint az utak és más vállalatok létesítésénél, részint a tagosításoknál.*"[4] A térképek szélesebb körben való terjesztéséről szóló javaslatot a képviselőház is elfogadta.

A kataszteri felmérés és a földadó-szabályozási törvényjavaslat ügye

1873. május végén a képviselők elhatározták, hogy a kataszteri felmérés és a földadó reformjára benyújtott két törvényjavaslat tárgyalására állítsanak fel egy külön, 15 tagból álló bizottságot.[5] A törvényjavaslatokat eredetileg a pénzügyi bizottságnak kellett volna véleményezni, ám ez a testület túlságosan leterhelt volt más ügyekkel.[6] A kataszteri bizottság június 25-ére készült el a két törvényjavaslatról szóló jelentésével. Miután a bizottság a kataszteri felmérésről szóló törvényjavaslatot számos változtatással látta el, szükségesnek látszott annak újraszövegezése. Szlávy József 1873 júliusában úgy vélte, „*a földadó szabályozásáról és a kataszteri fölmérésről szóló törvényjavaslat* […] *annyira meg van érve, hogy hosszabb tanácskozás nélkül törvénnyé válhatik*".[7] Deák Ferenc nem osztotta Szlávy optimizmusát, és miután ismét hónapokon át nem történt előrelépés az ügyben, november 8-án az alábbi javaslattal igyekezett megsürgetni a kataszteri törvényjavaslatok tárgyalását: amíg a pénzügyi bizottság a fedezetről szóló törvényjavaslaton dolgozik, vegyék elő a kataszteri ügyeket, mivel azok megtárgyalása úgyis hosszú időt fog igénybe venni.[8]

A kataszteri törvényjavaslat tárgyalása végül 1873. november 18-án kezdődött meg. Bittó Béni, a kataszteri bizottság előadója az aláb-

[4] 108. országos ülés (1873. március 8.) *KN,* V:402–404.

[5] A törvényjavaslatok szövegét indoklással együtt l. 143. szám. Törvényjavaslat a katasteri felmérésről. *Az 1872. évi september hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai* (= *KI*) II:238–246. és 241. szám. Törvényjavaslat a földadó szabályozásáról *KI,* IV:59–248.

[6] 138. országos ülés (1873. május 20.) *KN,* VII:13. és 143. országos ülés (1873. május 30.) *KN,* VII:46–47.

[7] 162. országos ülés (1873. július 2.) *KN,* VII:419.

[8] 163. országos ülés (1873. november 8.) *KN,* VIII:12.

▪ *Szlávy József (1818–1900) bányamérnök, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter (1870–1872), több kormány minisztere, miniszterelnök (1872–1874), a képviselőház, majd később a főrendiház elnöke*

bi szavakkal vezette be a törvényjavaslatot: „*a* [kataszteri] *munkálatnak eredményéül előttünk fekszik már az, hogy a dunántúli Magyarország, négy megye kivételével, katasztrálva van; az országnak éjszaki része pedig Árvamegyétől Mármarosig, tehát 16 megye van katasztrálva, kivévén azon kisebb területeket, amelyek akkor birtokrendezés alatt állottak, s amelyekre nézve a katasztrálás egyelőre fölfüggesztetett addig, míg a birtokrendezés ott befejeztetni fog. Az ország tehát tanúbizonyságát adta annak, hogy a rendeleti alapon álló munkálatoknak fontosságát méltatta, és ezen törvényjavaslat azt célozza, hogy az, ami a múltban csak rendeleti alapon történt, jövőre törvény alapján történjék.*”[9]

A VII. osztálynak a 38. §-hoz fűzött különvéleménye a kataszteri nyilvántartás fontosságára hívta fel a figyelmet:[10] „*tekintettel arra, hogy a központi bizottság által a kataszteri fölmérésről szóló törvényjavaslat 38. §-a a kataszteri munkálatok nyilvántartásáról szóló intézkedéseket külön törvényjavaslatnak tartja fenn; tekintettel továbbá arra, hogy a kataszteri fölmérési munkálatok kellő nyilvántartás nélkül reális értékkel alig bírnak: utasítsa a képviselőház a pénzügyminisztert, hogy a nyilvántartásról szóló törvényjavaslatot minél előbb s mindenesetre oly időben nyújtsa be, hogy ez a ház által tárgyaltatván, a kataszteri fölmérésről szóló törvényjavaslattal egyidejűleg terjesztessék szentesítés alá.*” Toszt Gyula ezt bővebben is megindokolta: „*a kataszteri fölmérési munkálatoknak folyvást használható és maradandó értékük csak akkor lehet, hogy ha a fölmért birtok kiterjesztésére, a birtokos személyére, s*

▪ *Deák Ferenc (1803–1876) jogász, táblabíró, igazságügy-miniszter (1848–1849)*

[9] 167. országos ülés (1873. november 18.) *KN,* VIII:50. A kataszteri felmérések üteméről és az elért eredményekről bővebben l. TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015)2:11–18.

[10] „38. § A kataszteri nyilvántartásról külön törvény intézkedik.” A törvényjavaslat képviselőház által elfogadott szövegét l.: 504. szám. *KI,* IX:107–114.

a mívelési ágakra nézve időközben fölmerülő folytonos változások kellőleg tekintetbe vétetnek". Kubinyi Árpád, az alsó-kubini kerület képviselője is pártolta az indítványt, hangsúlyozva: „*a kataszteri fölmérés nyilvántartás nélkül csak percekre használható, egészen értéktelen*", Kerkápoly viszont úgy vélte, egy efféle összekapcsolás megnehezítené a kataszteri munkákat és még később kezdődne el a törvényjavaslat tárgyalása. A többség azonban a VII. osztály által beadott különvéleményt elfogadta. Ezt követően a kataszteri felmérésről szóló törvényjavaslatot megtárgyalták és részleteiben is elfogadták, szövegét november 25-én harmadszor is felolvasták és megküldték a felsőháznak. A főrendek december 20-án nyújtották át javasolt módosításaikat a képviselőháznak. A kataszteri felmérésről szóló törvényjavaslatban a főrendiház által tett módositások egyikét sem fogadta el a központi bizottság, véleményüket a képviselőház is osztotta.[11]

Mindeközben a földadó szabályozásra vonatkozó törvényjavaslat megvitatása során komoly ellentét alakult ki a bizottság által javasolt szöveg és a pénzügyminiszter elképzelése között, ezért az erről készült jelentés azt javasolta, hogy a törvényjavaslatot a hozzá kapcsolódó miniszteri előterjesztéssel utasítsák vissza a bizottsághoz további tárgyalásra. Az indítványt többen időhúzásnak, sőt a házszabályokkal ellenkező gyakorlatnak érezték, amelyet legjobban Paczolay János felszólalása foglalt össze: „*meg vagyok győződve arról, hogy éppen a katasztrális törvénynek elhalasztására vezet, ha ezen ügy ismételve azon bizottsághoz utasíttatik vissza, mely bizottság ezen véleményt kimondotta.* […] *a háznak teljesen jogában áll bármennyi törvényjavaslatot akár az osztályok, akár külön szakbizottságokhoz visszautasítani; de miután a ház már egyszer határozatilag kimondotta, hogy ezen törvényjavaslat a bizottsághoz többé vissza nem utasíttatik, hanem hogy azt az osztályok tartoznak tárgyalni: az osztályoknak nem áll többet jogában és szabadságában a ház határozatának megszegésével olyasmit tenni, ami tökéletesen ellenkezik a ház határozatával*". Végül a többség a törvényjavaslatot visszautalta a földadó-kataszteri bizottsághoz.[12] A bizottság 1874. január 22-én terjesztette elő a földadó-szabályozásról szóló újraszövegezett törvényjavaslatot, amelyet a képviselők nagyobbik része némi vita után általánosságban a tárgyalás alapjául elfogadott.[13]

A törvényjavaslat tárgyalása során a birtokosok síkra szálltak érdekeikért. Máriássy Béla minden teketória nélkül kijelentette: ez nem adókiigazítás, hanem nyílt adóemelés, hiszen Magyarország összes adója a határőrvidékkel együtt eddig 37 millió volt, a törvényjavaslatban viszont 42 millió forint adó van megállapítva. A törvényjavaslat a földadóból évi 30 millió összbevétellel számolt, amely összeget 20 évre rögzítette volna. Máriássy határozottan elutasította, hogy a földbirtokosoknak ilyen magas adót kelljen fizetni, hangsúlyozva a birtokos osztály fontosságát, sőt attól sem riadt vissza, hogy a talaj termőképességét vitassa: „*a földbirtokos osztály az, mely a társadalmi rendnek legerősebb támasza, a monarchiának legbiztosabb védője. Magyarországra nézve a földadóemelés életkérdés. Legyünk őszinték. Mely osztály tartotta fönn Magyarországot? A földbirtokos osztály. Mely osztálynak köszönhetjük, hogy ez ország magyar, mely osztálynak köszönhetjük azt, hogy a kultúra jelen fokán állunk? Köszönhetjük a földbirtokos osztálynak* […] *Magyarország földje nem olyan rettenetes termékeny, mint azt mondani szeretik. Én legalább nem tapasztaltam, hogy ezen föld oly nagyon termékeny volna. Ha két esztendőn át rossz termés van: éhség áll be, mint például 1866-ban*". Bittó Béni röviden vála-

[11] 167. országos ülés (1873. november 18.) *KN,* VIII:51–55., 170. országos ülés (1873. november 25.) *KN,* VIII:79., 186. országos ülés (1873. december 20.) *KN,* VIII:341., 195. országos ülés (1874. január 26.) *KN,* IX:70. A központi bizottság véleményét l.: 556. szám. *KI,* XI:145.

[12] 173. országos ülés (1873. november 27.) *KN,* VIII:159–162.

[13] 192. országos ülés (1874. január 22.) *KN,* IX:17-23. A vita alapjául szolgáló törvényjavaslat szövegét l. 551. szám. *KI,* XI:84–101.

▪ *Péchy Tamás (1828–1897) 1868-tól a szikszói kerület képviselője, közmunka- és közlekedésügyi miniszter (1875–1880), a képviselőház elnöke (1880–1893), evangélikus egyházkerületi felügyelő*

szolt Máriássynak: „*Képviselő úr azt mondja, hogy a törvényjavaslatnak 2. és 3. §-át,*[14] *hol a földadó összege 30 millióban állapíttatik meg, el nem fogadja, mert ez adóemelés lenne* […] [ugyanakkor] *a képviselő úr nem tagadta, hogy az állam jövedelmeit szaporítani kell* […] *e szaporítást okvetlen adóemeléssel kell létrehozni, implicite nem tagadta.* […] *a valószínűen bekövetkező általános adóemelésből a földbirtokot sem hagyjuk ki.*"

A törvényjavaslatban meghatározott 30 milliós bevétel jogosultságát Péchy Tamás is vitatta, módosítási javaslatát pedig, miszerint a „*földbirtoknak ezen törvény értelmében kinyomozott tiszta jövedelme, kivéve a 72-ik § esetét, sem az egyes vidékekre, sem az egyes földrészletekre nézve nem eshet változás alá mindaddig, míg az ország egész területére nézve az új földadó szabályozás nem eszközöltetik*",[15] a többség elfogadta.[16] Ez a módosítás alapjában változtatta meg az egész törvényjavaslatot, és a kormányközeli képviselők felszólalásainak visszatérő gondolata volt, hogy a földet végül túl kevésre fogják becsülni, és ezzel a földbirtokosok saját maguk, sőt az ország ellen is dolgoznak, hiszen így az ország hitele lesz alacsonyabb. Több később benyújtott módosításnak is ez a félelem volt a mozgatórugója. A befolyásolható többség így fogadta el Stoll Károly indítványait, amelyek a becslőjárási bizottságban a felügyelőt és a járási biztost is szavazattal ruházták fel, azzal az indoklással, hogy „*elejtetvén tegnap a garanciának tekintett 30 millió: igen szükségesnek látom, hogy a kormány közegei némileg több befolyással bírjanak, mint eddig célozva volt.*" Paczolay János a 38. §-hoz[17] tett módosítási javaslatot, amelyben azért, hogy ne érhesse más osztályoktól az a vád a földbirtokosokat, hogy egyedül ők szabják meg az adó alapját, azt javasolta, hogy „*az országos földadóbizottság tagjai felerészben a pénzügyminiszter által neveztessenek ki, fele részben pedig a kerületi földadóbizottság választott tagjai által választassanak*". A mó-

[14] „2. § A földadó azon évtől kezdve, melyben a jelen törvény szerinti adókivetés életbelép, minden földrészletre a tiszta jövedelem ugyanazon százalékában vettetik ki. Az adószázalék megállapításánál az évenkint kiállítandó állami földadó harmincmillió o. é. forintban veendő fel. Az így megállapított adószázalék húsz évig változatlan marad. 3. § A földtehermentesítési alap javára ezen állami földadóhoz még negyven százaléknyi járulék vettetik ki. A határőrvidéki részek a földtehementesítési alaphoz nem járulnak." *KI,* XI:85.

[15] „72. § A jelen törvény szerint megállapított tiszta jövedelmi fokozatok a 2-ik §-ban megszabott 20 év alatt változást nem szenvednek. E szabály alól kivétetik azon eset, ha valamely vidéken az állam költségén vagy állami kamatbiztosítás mellett új közlekedési eszközök keletkeznek, melyek a kataszteri becsléskor még nem léteztek és számításba nem vétettek. Ezen esetben a tiszta jövedelmi fokozat, tekintettel azon új közlekedési vállalat vitelbérére a 19. és 20 §§ szabályai szerint átalakítandó." *KI,* XI:99.

[16] 192. országos ülés (1874. január 22.) *KN,* IX:23–25.

[17] „38. § Az országos földadó-bizottság az elnökön kívül háromannyi tagból áll, ahány kerületi földadóbizottság alakíttatott. Elnöke a pénzügyminiszter vagy általa kinevezett helyettese. Az országos földadóbizottság tagjai harmadrészben a pénzügyminiszter által neveztetnek ki. Kétharmad részben pedig a kerületi földadóbizottságok választott tagjai által választatnak ezen földadóbizottságok megalakulása után. A rendes tagokkal egyenlő számban póttagok is neveztetnek ki, illetőleg választatnak. Előadók szavazat nélkül a központi felügyelők." *KI,* XI:92.

dosítást Kerkápoly Károly is támogatta, és a többség elfogadta.[18] Az I. osztály ugyancsak a 30 milliónyi bevétel eltörlésével indokolta az 52–72. §-okra vonatkozó módosítását, amelyben teljesen új eljárásrendet kívánt a fokozatok és osztályozás megállapítására, illetve az ezekre vonatkozó fellebbezési eljárásokra. A két álláspont lényegét legjobban Zsedényi Ede összegezte: „*az első osztály különvéleménye vissza akarná állítani a minisztérium eredeti javaslatát, mely szerint a jövedelmi becslés első része, melyben a mintaterek és jövedelmi fokozatok megállapítása történt, csak ideiglenes lévén: ez véglegesen csak akkor állapíttatnék meg, midőn már az osztályba sorozás megtörtént és az egyéni fölszólalások is elintéztettek. Ennek ellenében az osztályok által elfogadott bizottsági javaslat szerint az egyéni fölszólalások a becslési művelet zárkövét képezik, és ennek nyomán az osztályok megállapítása után a tiszta jövedelmi fokozatok, melyeken az osztályba sorozások alapulnak: újból változás alá nem vétethetnek.*” Hosszas vita után végül az eredeti, a kataszteri bizottság javaslatán alapuló rendszert fogadták el.[19]

▪ *Zsedényi (Pfannschmidt) Ede (1804–1879) evangélikus egyházkerületi felügyelő, a pénzügyi bizottság tagja*

▪ *Paczolay János (1818–1884) ügyvéd, az esztergomi főkáptalan főügyésze, 1865-től az ipolysági választókerület országgyűlési képviselője*

A 44. §-nál viszont elfogadták az I. osztály különvéleményét,[20] amely a reklamációs eljárások felgyorsítását kívánta elérni azzal, hogy községek által alakítandó bizottságot javasolt, amely előzetesen foglalkozna a fellebbezésekkel, így könnyítve a pénzügyi közegek utólagos munkáján.[21] Nagy György képviselő 66.

[18] 193. országos ülés (1874. január 23.) *KN*, IX:45–51.
[19] 194. országos ülés (1874. január 24.) *KN*, IX:66.
[20] A különvéleményt l. itt: 551. szám *KI*, XI:102.
[21] 193. országos ülés (1874. január 23.) *KN*, IX:45–52.

§-hoz[22] fűzött kiegészítése szintén a felszólalási eljárás könnyítésére irányult: „*ha úgy méltóztatik a szövegezést elfogadni, amint van, akkor azon községek lakóira nézve, akik a körjegyzőségekhez tartoznak, a fölszólamlás nemcsak hogy megnehezíttetik, hanem egyenesen lehetetlenné tétetik. Méltóztatnak tudni, hogy a törvényjavaslat első szakasza azt rendeli, hogy a fölszólamlás azon községi elöljáróságoknál jelentetik be, amely községnek helyén az illető föld fekszik, a 3-ik § pedig azt rendeli, hogy az elöljáró a szóval történt jelentésről jegyzőkönyvet vesz föl. Méltóztatnak tudni, hogy a reklamációkhoz szükségesek oly okmányok is, mint például a birtokív, telekkönyv, amelyek a körjegyzőknél, mindig csak a körjegyzőség székhelyén vannak. Ha most a fölszólamlás el lesz tiltva más községek elöljáróságánál, mint amelyen az illető birtok fekszik, ugyan hogy fogja azon községben a községi elöljáróság jegyzőkönyvbe iktatni a reklamációt, ahol a községi elöljáró sem írni, sem olvasni nem tud. Szomorú, de kénytelen vagyok ezt megmondani, hogy a körjegyzőséghez tartozó községek elöljárói legnagyobb részt ilyenek.*” Bittó Béni igyekezett megnyugtatni a képviselőket, mondván: „*a 64. § világosan kimondja, hogy a birtokívek és telekkönyvek mindenütt a községekben a bíró házánál lesznek közhírré téve, tehát nem a körjegyzőségek székhelyén, hanem minden egyes községnél. Ami pedig a tisztelt képviselő úrnak második motívumát illeti, hogy vannak oly községek, ahol az elöljárók nem képesek fölvenni a bejelentéseket: azt hiszem, hogy a »mundus se expediet« ott is érvényesül majd. Ha az elöljáró nem tudja, megteszi azt más.*” A többség azonban Nagy Györgynek adott igazat és megszavazta a módosítást, miszerint a körjegyzőséghez tartozó községekben a felszólalás a körjegyzőség székhelyén is történhet.[23]

▪ *Nagy György királyi tanácsos, országgyűlési képviselő (1872–1881)*

Komoly vita alakult ki a 17–18. §[24] tárgya-

[22] „66. § A felszólalások azon községi elöljáróságnál jelentendők be, melynek határában a felszólalás tárgyát képező földrészlet fekszik, vagy ha pusztán feküdnék, amelyhez a puszta a törvény értelmében tartozik. A felszólalások a községekben történt kihirdetést (64. §) követő 30 nap alatt a községi elöljáróságnál személyesen, rendes meghatalmazott vagy az elöljáróság előtt kijelölt megbízott által szóval vagy írásban jelentendők be. A községi elöljáróság a szóval tett bejelentésekről jegyzőkönyvet vesz fel, az írásbelieket pedig abba tárgyuk rövid megjelölésével bejegyzi. A fennebbi 30 nap letelte után a járási bizottság a községi elöljáróságoktól a felszólalásokat e célra kirendelt tagjai által 15 nap alatt összeszedeti. Akik annak megérkezte alkalmával még felszólalásokat jelentenek be, azoknak szóval vagy írásban tett felszólalásait e kirendelt bizottsági tag elfogadja és bejegyzi. Az elöljáróság e kiküldöttnek a felszólalásokkal együtt a telekkönyveket és birtokíveket is átadja, s mind a nála bejelentettekre, mind azokra, melyek az összeszedésre kiküldött bizottsági tag előtt történtek, jogosítva van észrevételeit megtehetni. Ha felszólalás nem történt, a bizottság elnöke erről is értesítendő.” *KI*, XI:98.

[23] 194. országos ülés (1874 január 24.) *KN*, IX:67.

[24] „17. § A termés évi átlaga a becslőjárás, illetőleg osztályozási vidék nagyobb részén szokásos gazdálkodási rendszer alapján, szőlőknél az utolsó 15, egyéb mívelési ágaknál pedig az utolsó 10 év eredményéből számíttatik ki. 18. § A gazdálkodási költségek kiszámításánál a napszám és anyag értékének átlaga a jelen törvény hatálybaléptét megelőző hat év középáraiból számíttatik ki. A munkaár átlagának kiszámításánál azonban a kivételes körülmények, például vasúti vagy más nagyobb mérvü építkezések által ideiglenesen előidézett áremelkedések számításba nem vétetnek. Oly földterületeknél, melyeknek jelen termőképességükben tartása folytonosan különös költségeket igényel, minők a vízöntés és elhomokosodás elleni gátak, a vizek levezetésére vagy öntözésre szolgáló csatornák és készülékek, vízmosások, zuhatagok és beszakadások elleni védművek, a határvidék és a telek vagy a telek egy részének mívelhető állapotban tartására szükséges töltések és árkok stb. fentartására szükséges költségek a rendes gazdálkodási költségekbe számitandók.” *KI,* XI:89.

lásánál, amelyben a bizottság a termelési átlag meghatározásánál 10 év, a napszámnál pedig 6 év átlagát vette alapul. Több képviselő szerint is összhangba kellett volna hozni az átlagokat, voltak, akik a 10 éves átlag figyelembe vétele mellett érveltek (Vállyi János indítványa) és voltak, akik a hat év átlagolását tartották elfogadhatónak mindkét esetben (Máriássy Béla). Végül az eredeti szöveg megtartása mellett szavazott a többség. Többen vitatták a 19. §-ban[25] meghatározott hat év helyességét is és azt 10 évre akarták felemelni (Solymossy Bálint indítványa). Paczolay János kiállt az eredeti szövegezés mellett, és úgy gondolta, a hat éves átlag kiszámolása igazságosabb, mint a 10, hiszen „*a Magyarországban időközben fölépített vasutak a piaci árakra roppant hatást gyakoroltak és azokat egészen megváltoztatták. Így vannak az országban vidékek, melyeken a gabona azelőtt, amíg vasút nem létezett, sokkal magasabb áron állott, és jelenleg a vasutak, a jobb közlekedési eszközök behozása után a piaci árak alábbszállottak, és így minél inkább visszamegyünk azon évekre, melyekben a közlekedési eszközök még fönn nem állottak, annál igazságtalanabbá tesszük azon vidékek állását, melyek most is igen súlyosan érzik az országban azóta történt vasútépítéseket, anélkül hogy azoknak javát tapasztalnák […] mindazoknak, kik 10 esztendőre akarnak visszamenni: nincs más céljuk, mint a beruházásokat a maguk javára fölhasználni; de a terhekben részt venni nem akarnak*.” Szavai nagy felzúdulást váltottak ki a képviselők között, és Majoros István válaszában határozottan elutasította Paczolay vádjait: „*A föld volt eddig is a legnagyobb adóval terhelve; mert bármelyik adó emeltetett az országban, mindég a földadón kezdték. Ha igazságosak akarunk lenni, ne beszéljünk úgy, mint Paczolay képviselő úr beszél, ki azt hiszi, hogy némelyek közülünk ezen oldalon azért szólalnak föl a 10 év mellett, mivel ki akarják játszani valamely vidék megadóztatását. […] nagyot hibáz a képviselő úr, ha azt hiszi, hogy részünkről személyes érdek forog fönn; mert Paczolay képviselőtársam sohasem előzött meg bennünket az áldozatképességben, és nem adta jelét annak, hogy e tekintetben bennünket bármikor fölülmúlt volna. […] Hat év szerint […] nem lehet kitudni a valóságot, és a 10 év inkább megközelíti azt*.” A többség végül az eredeti – tehát a hat évre vonatkozó – szövegezést fogadta el.[26] A továbbiakban a törvényjavaslat paragrafusain már nem eszközöltek nagyobb változtatást, így részleteiben is elfogadták azt.[27]

Dessewffy Aurél gróf, főrendiházi jegyző március 5-én adta át a képviselőháznak a főrendiház üzenetét a földadó-szabályozásról szóló törvényjavaslatra vonatkozó módosításokról.[28] Ghyczy Kálmán pénzügyminiszter április 18-án azt javasolta, hogy mivel a főrendek többrendű és lényeges módosításokat indítványoztak, a tárgy fontosságára tekintettel célszerűbb lenne, ha a főrendi üzenetet előzetes tárgyalásra a kataszteri szakbizottsághoz utalnák és csak utána a szakosztályokhoz. A képviselők Ghyczy javaslatát elfogadták.[29] Paczolay János június 14-én igyekezett megsürgetni a kataszter ügyét, mondván, a főrendek a kataszter kiigazításra vonatkozó törvényjavaslatot már régen visszaküldték, és kívánatos volna, ha a következő ülésszakra már elkészülne a törvényjavaslat. Péchy Tamás ezt nem érezte ilyen sürgetőnek, hanem úgy gondolta, hogy a következő télig még van idő – úgyis csak akkor szeretnék életbe léptetni –, tárgyalják meg inkább az egyéb ügyeiket.[30]

[25] „19. § A becslésnél a termények árául az utolsó hat év alatt fennállott árak átlaga veendő. Oly termányeknél, melyek eladás végett vásárra vagy valamely gyárhoz vitetnek, az illető piaci, gyári vagy más termányeknek helybeli, még pedig a bornál a szüreti árak vétetnek alapul. Azon vidékekben, melyek e kiszámítási időszak folyama alatt vasúti összeköttetést nyertek, a szállítási költségek úgy számítandók le, mintha a vasút már az egész idő alatt létezett volna.” *KI,* XI:89.

[26] 193. országos ülés (1874. január 23.) *KN,* IX:43–44.

[27] 194. országos ülés (1874. január 24.) *KN,* IX:66–67.

[28] 215. országos ülés (1874. március 5.) *KN,* IX:311. A módosított törvényjavaslat szövege és a főrendiházi ülésről készített jegyzőkönyv kivonata megtekinthető: 663. szám. *KI,* XVI:125–145.

[29] 221. országos ülés (1874. április 18.) *KN,* IX:378.

[30] 251. országos ülés (1874. június 12.) *KN,* X:374.

1874 őszén Stoll Károly indítványa kavarta fel a képviselőházat, amely a földadó-szabályozási törvényt alapjaiban támadta meg. Stoll a járás leírását és annak alapján a tiszta jövedelmi fokozatok megállapítását kétségbeejtően hosszú és bonyolult folyamatnak láttatta és helyette egy sokkal egyszerűbb eljárást ajánlott. Eszerint „*az ügymenet természetes sora szerint a községi becslőbizottság tanulmánya tárgyává tette volna a község határ- és dűlők leírását, a művelési ágak meghatározását, az osztályozást és az azzal fölállított mintatereket, a telekkönyvet, vagyis az osztálybasorozást, és ha ezen munkálatokban javítani, kiegészíteni valót talál: azt külön jegyzék szerint kijavítja, kiegészíti. A becslőbiztos, hogy a becslőjárás munkálataiban egyöntetűséget hozzon létre, az elsorolt munka folyama alatt meglátogatja a községet, oktatja, vezeti a községi választmányt, és már ez alkalommal adatokat gyűjt a gazdasági leíráshoz, és az annak alapján megállapítandó tiszta jövedelmi fokozatokhoz, folytatja e gyűjtést minden alkalommal, és bevégzi azt az osztálybasorozási munkálatok megvizsgálása alkalmával, mely természetszerűleg a helyszínen minden egyes földrészletre kiterjesztetik. Ezen vizsgálat képezi azon időt, midőn concret alakot ölt a kérdés, és azzal felsőbb hatóságok utazó küldöttségei is sikeresen foglalkozhatnak*”. A törvényjavaslat további hiányául rótta fel, hogy a telekkönyvek kijavításáról csak felületesen intézkedik, valamint figyelmen kívül hagyja az országos viszonyokat, miszerint földbecslési munkálataink, melyek az új földadó-sorozat alapjául kell hogy szolgáljanak, hiányosabbak voltak akkor, mint voltak húsz évvel korábban. Hangsúlyozta, hogy számtalan olyan község van az országban, amelyekben még a legelő- és erdőelkülönítés sem hajtatott végre. Véleménye szerint hiba volt, hogy a törvényjavaslat intézkedéseinek egész súlyát a járásokra veti, és azokkal mint egy-egy nagy községgel bánik el, de alkatrészeivel – a községekkel – nem törődik. Azt ígérte, hogy határozati javaslatának végrehajtásával mindezeket a problémákat kiküszöböli, sőt egy új törvényjavaslat kidolgozására is vállalkozott, amelynek hatályát 1875. január 1-jétől számította. A többség érdeklődést tanúsított Stoll indítványa iránt és tárgyalni kívánta azt, ám megvitatása során végül nem sikerült meggyőznie a képviselőket annak átgondoltságáról.[31] Ghyczy egyenesen kigúnyolta, hogy csupán a célokat vázolta fel, amelyekben mindenki egyetért, de azok elérését homályban hagyja, márpedig a véleménykülönbségek éppen ebben vannak. Miután úgy találták, hogy a határozati javaslat részleteiben nem állja meg a helyét, ráadásul olyan gyökeres változásokat szeretne, amelyből új törvényjavaslatot kellene fogalmazni, ez esetben pedig kárba veszett volna az összes munka, amelyet a földadó-szabályozásról szóló törvényjavaslatba fektettek – amely ekkor már számos tárgyaláson túl volt mindkét házban –, Stoll indítványát december 12-én elvetették.[32]

▪ *Stoll Károly (1811–1887) 1865-től a nagybányai választókerület képviselője, a kataszteri bizottság tagja*

[31] 305. országos ülés (1874. december 5.) *KN*, XIII:264–270.
[32] 309. országos ülés (1874. december 12.) *KN*, XIII:341–361.

December 9-én Bittó Béni bejelentette, hogy a földadó-szabályozásról szóló törvényjavaslatra tett főrendi módosításokat a kataszteri bizottság megtárgyalta, az erről szóló jelentést és a kiigazított törvényjavaslatot benyújtotta.[33] A javaslatot ezt követően már nem utasították a különböző szakosztályokhoz, hanem a tervezet közvetlenül, alig hét nap alatt a képviselőház elé került tárgyalásra.[34] A javasolt főrendi módosításokkal kapcsolatban komoly vita bontakozott ki a trágya értékének megítéléséről: amíg a kataszteri bizottság a trágya értékét a gazdaság művelésére fordított költségből nem kívánta levonni, a főrendiek ezt szükségesnek látták. A kataszteri bizottság mellett felszólaló képviselők azzal érveltek, hogy nehéz meghatározni, mi minősül trágyának, valamint a trágyázás nem olyan jelentős, hogy érdemes lenne ezt az összeget levonni. Az ellenérveket legjobban Paczolay János foglalta össze, aki szerint „*épp azért, mert most is oly állapotban van az ország, hogy még csak az országnak legkevesebb részein fejlődött oda a földmívelés, hogy minden esztendőben trágyázhassanak: ebből nem az következik, hogy a trágya értékét nem kell fölszámítani; sőt inkább az emberek abbeli serkentésére, hogy annál inkább trágyázzanak: következik az, hogy a trágya értékét a földnek jövedelméből le kell számítani*". Kis többséggel ugyan, de a képviselők a főrendiházi módosítást elfogadták.[35] Beleegyeztek a főrendiház azon módosításába is, hogy a 17. §-ban a termés évi átlaga a becslőjárás, illetve osztályozási vidék nagyobb részén szokásos gazdálkodási rendszer alapján, szőlőknél az utolsó 15, egyéb művelési ágaknál az utolsó 10 év tapasztalatai alapján számíttasson ki.[36]

A főrendiház számos más módosítást is javasolt, amely végül oly soknak bizonyult, hogy a törvényjavaslatot átszövegezésre ismét visszaküldték a kataszteri bizottsághoz.[37] Paczolay és Tisza ebbe nem nyugodott bele és sürgette a képviselőházat, hogy a törvényjavaslatot még a karácsonyi szünet előtt tárgyalják meg, mivel „*a kataszteri javaslatban az elvi kérdések már el vannak döntve […] ami még hátravan, az elfogadott elveknek következménye és a tisztelt ház előtt is nem újak.*"[38] December 21-én Bittó Béni valóban előterjesztette a képviselőháznak a kataszteri bizottság jelentését a földadó-szabályozási törvényjavaslatról, amit ezúttal még aznap megtárgyaltak.[39]

▪ *Tisza Kálmán (1830–1902), Debrecen első választókerületének képviselője, miniszterelnök-belügyminiszter (1875–1887), miniszterelnök (1887–1890), pénzügyminiszter*

A főrendiház válasza 1875. január 29-én

[33] 306. országos ülés (1874. december 9.) *KN,* XIII:272. A kataszteri bizottság jelentést és a törvényjavaslat szövegének újabb változatát l. 888. szám *KI,* XXI:98–126.
[34] 310. országos ülés (1874. december 16.) *KN,* XIII:371.
[35] 310. országos ülés (1874. december 16.) *KN,* XIII:385.
[36] 310. országos ülés (1874. december 16.) *KN,* XIII 387.
[37] 313. országos ülés (1874. december 19.) *KN,* XIV:61.
[38] 314. országos ülés (1874. december 20.) *KN,* XIV.65.
[39] 315. országos ülés (1874. december 21.) *KN,* XIV:78.

érkezett meg a képviselőházba.[40] Az utolsó szakaszban már csak két pontban volt nézetkülönbség a két ház között. A kataszteri bizottság március 12-én ismét beterjesztette jelentését a képviselőháznak, amely ezúttal a főrendiház minden módosítását elfogadta, csupán egyetlen paragrafushoz fűzött egy kis toldalékot, amely lényegi módosítást már nem jelentett. Széll Kálmán pénzügyminiszter azt kérte, hogy a költségvetési tárgyalások félbeszakításával a jelentés felvétessék, hogy a törvényjavaslat ügye mielőbb elintéződhessen.[41] Másnap, március 13-án megtárgyalták az ügyet. Az újabb tárgyalások újabb, bár a lényeget nem érintő változásokat eredményeztek,[42] amelyről március 15-én a főrendi házat is tájékoztatták.[43] Március 16-án Batthyány Ferenc gróf főrendi jegyző bejelentette, hogy a főrendiek beleegyeztek a képviselőház és a kataszteri bizottság módosításaiba. Miután mindkét ház részleteiben is elfogadta, elhatározták a felterjesztését a császárhoz szentesítésre.[44]

▪ *Móricz Pál, Máramaros megye tiszti alügyésze, 1875-től Szarvas város képviselője, a pénzügyi és zárszámadási bizottságok tagja*

Az 1875–78. évi parlamenti üléssorozat

Ebbe az országgyűlési ciklusba a magyar kormány nagyratörő tervekkel kezdett bele: Széll Kálmán pénzügyminiszter magabiztosan állította, hogy a kataszter 1879-re elkészül. A képviselők ekkor még nem is ezt vitatták, inkább azon aggodalmuknak adtak hangot, miszerint a kataszteri reform után magasabb egyenes adót kell majd viselniük, mint a birodalom más országainak. A vita először a közös vámterület kapcsán merült fel, amikor Zichy Nándor egyenesen illuzórikusnak minősítette a kormány azon elképzelését, hogy nagyobb adóztatással egyenlő alapon versenyezhetünk a többi országgal, hiszen a vállalkozás nálunk rossz utakkal, rossz közigazgatással, fejletlen viszonyokkal és a kintinél jóval magasabb adóteherrel fog találkozni. Emellett vitatta, hogy a kataszter az állam számára ésszerű befektetés lenne, hiszen évi 2 milliót költ rá, hogy 1 milliót szedhessen be annak révén a következő évre.[45] Móricz Pál, Szarvas város képviselője megvédte a kormány álláspontját, rámutatva, hogy „*az az 1 millió maradandó bevétel lesz, és évszázadokon keresztül többletet fog képezni*”.[46]

A kormány elsősorban financiális szempontból szemlélte a kataszteri munkálatokat, és ahogyan ez egyre inkább nyilvánvalóvá vált az országgyűlésben, úgy nőtt a tiltakozás. Mocsáry Lajos képviselő határozottan kijelentette: ha a kataszter kiigazítását nem csupán az adóemelés ürügyéül akarják használni,

[40] 327. országos ülés (1875. január 29.) *KN,* XIV:220.
[41] 343. országos ülés (1875. március 12.) *KN,* XV:151-152.
[42] 344. országos ülés (1875. március 13.) *KN,* XV:182–185.
[44] 346. országos ülés (1875. március 16.) *KN,* XV:245. A törvény végső formáját l. 1875. évi VII. törvénycikk a földadó szabályozásáról. 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)
[45] 25. országos ülés (1875. november 12.) Az 1875. évi augustus hó 28-ra hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló (= *KN 1875),* I:292.
[46] 28. országos ülés (1875. november 16.) *KN 1875,* I:305.

hanem az eredeti célkitűzésnek megfelelően, a korábbi kivetés aránytalanságait fogják vele kiegyenlíteni, akkor ezen az úton aligha lehet többletjövedelmet várni.[47] Zichy Nándor a kataszteri munkálatok végső célját egyre inkább az adóemelésben látta: „*a catasteri reformot sohasem fogtam fel magam úgy, sohasem fogták fel az előző minisztériumok, és sohasem a ház maga, hogy a cataster csak az újabb adóztatási tárgyak kipuhatolásának legyen eszköze*" és azzal vádolta a kormányt, hogy a nagyobb bevétel reményében szándékosan akadályozza az arányosítást azzal, hogy a művelési ágak változásának felvételét előbbre hozta. Hangsúlyozta, hogy „*30-40%-nyi egyenetlenségek léteznek az egyeseknek földadója közt. Ha ezekhez harmadfél milliót* [t.i. amennyi bevételt a kormány az intézkedéstől remélt] *teszünk még hozzá, ami a földadónak mintegy 8-9%-a, ha ezt még fokozzuk a 10%-nyi jövedelemadóval:*

▪ *Mocsáry Lajos (1826–1916) író, 1874-től Kecskemét képviselője, a Függetlenségi Párt elnöke*

▪ *Zichy Nándor (1829–1911) 1875-től Székesfehérvár képviselője, 1880-tól a főrendiház tagja, a Szent István Társulat elnöke, tárnokmester*

20%-al, egy aránytalan, igazságtalan alapon sújtjuk a földbirtokos osztályt". Zichy szerint a megoldás az lett volna, ha minél jobban siettetik a kataszteri munkákat és a pénzügyminiszter nem erőlteti ezen a címen a jövedelem szaporítását.[48] Széll Kálmán válaszában határozottan cáfolta, hogy szándékosan késleltetné a földadó kiigazítását, hangsúlyozta, hogy ő csupán a törvény 36. §-a szerint jár el, miszerint a katasztert az általános arányosítás előtt kell kiigazítani a terület és művelési változások alapján. Kijelentette, hogy ezt a munkafolyamatot azonnal követni fogja az arányosítás,

[47] 29. országos ülés (1875. november 17.) *KN 1875*, I:309.
[48] 35. országos ülés (1875. november 24.) *KN 1875*, II:68-69.

▪ *Széll Kálmán (1843–1915) jogi doktor, pénzügyminiszter (1875–1878), miniszterelnök (1899–1903)*

hiszen ő maga is ezt tartja a törvényjavaslat fő céljának.[49]

Paczolay János a kataszter nyomán történő adókivetések körüli visszaélésekről szólalt fel, konkrét példaként a lévai tagosítás ügyét említve: „*hogyan van az, hogy amikor a törvény azt mondja, hogy csak a tagosítás hitelesítésének befejezése után történjenek az új catastralis munkálatok és bevégzésük után azok alapján vettessék ki a legközelebbi évben az adó: íme mégis ellenkezőleg történt az eljárás; mert amint a mérnök kimondja, hogy befejezte a munkálatot: mindjárt attól a naptól számítják az adót az új cataster szerint, akár meghitelesíttetik a mérnök munkája, akár nem. S midőn ez eljárás ellen felfolyamodtam: hivatkoztak egy – isten tudja mikor – kiadott miniszteri rendeletre, s azt mondták: az úrnak szava sincs, csak fizessen.*" A visszaélések ellen azt javasolta, hogy külön, a pénzügyi közegektől független bíróságokat állítsanak fel az efféle panaszok elbírálására. Válaszában Széll Kálmán visszautasítja Paczolay általánosságban elhangzott vádjait a pénzügyi adminisztrációval kapcsolatban, ami pedig a konkrét ügyét illeti, azt javasolja, hogy a megfelelő úton orvosolja panaszát: és ha ez valóban nem sikerül, akkor szóljon neki, és a ház szemtanúja lehet az ő eljárásának. Irányi Dániel Paczolay véleményét osztotta, mondván: amíg közigazgatási törvényszékünk nem lesz, bármikor történhetnek ilyen visszaélések.[50]

Egyre többször merült fel a kataszteri telekkönyvek hanyag és hiányos nyilvántartása. Ez a probléma már a korábbi ciklusban is felmerült a hagyatéki ügyek tárgyalásánál, ahol Steiger Gyula, a Budapest-józsefvárosi kerület képviselője kijelentette: „*ma nincs bíró, ki a hagyatékokat rendbe tudná hozni, mert ma már azon telekkönyvi szám alatt lévő birtokadásvevés által nyolcadik, tizedik kézben van, úgy, hogy nem képes kideríteni ma már a tulajdonost. Legnagyobb hátránya a telekkönyvnek éppen az, hogy a magyar ember indolentiából és a kincstár megkárosítása céljából a birtokváltozásokat sem be nem jelenti, sem a telekkönyvben keresztül nem viteti.* […] *az, akinek nevén áll* [a parcella]*: már talán 20 év előtt elhalt*".[51] A későbbiekben is több képviselő felvetette, hogy a telekkönyvek átalakítási munkálatai nagyon lassan haladnak, pedig ettől függ a birtokviszonyok rendezése.[52] Szüllő Géza, a szempei kerület képviselője határozottan kijelentette: „*teljes meggyőződésem szerint mondom önöknek, uraim, hogy a telekkönyveknek, amelyeknek az alapját kell tenni az ország hitelének: azoknak ezen országban egy harmad része nem igaz.*"[53]

Széll Kálmán az 1877. évi költségvetés be-

[49] 35. országos ülés (1875. november 24.) *KN1875,* II:70.
[50] 73. országos ülés (1876. január 22.) *KN 1875,* IV:183.
[51] 225. országos ülés (1874. április 23.) *KN1875,* X:36.
[52] Erre vonatkozóan l. például Hosztinszky János felszólalását. 38. országos ülés (1875. november 27.) *KN 1875,* II:149.
[53] 171. országos ülés (1876. november 23.) *KN 1875,* VIII:231.

mutatásakor ismertette röviden az eddigi kataszteri munkálatokat, amely jól összefoglalta az addig elért eredményeket és a kitűzött célokat: „*Az első munkaszak, a régi kataszteri munkálatokban azon tételek konstatálása, melyek a tényleges állapotnak nem felelnek meg és az utóbbihoz képest kiigazítandók – kevés kivétellel az egész országban elkészült. A másik munkaszak – midőn a községi közegek által felvett változási esetek a becslőbiztosok által a helyszínén felülvizsgáltatnak és megállapíttatnak – folyó október hó végéig előreláthatólag be fog fejeztetni, minthogy ezen felülvizsgálatok Magyarországon átlagban a községek 86%-a, Horvátországon pedig azok 89%-ában voltak augusztus hó végével befejezve. A harmadik munkaszak – a kataszteri telekkönyveknek, az osztálykivonatoknak, az egyes birtokívekben összeállított községi sommázatoknak kiigazítása, illetőleg a megállapított változásoknak ezekbe részletenként beigtatása és a tiszta jövedelem kiszámítása – oly munka, mely, tekintetbe véve azon tömérdek változást, mely sok helyütt egészen új munkálatok elkészítésének szükségét mutatta […] ez oly munka, melyről természetes, hogy ma befejezettnek még nem jelenthetem be, remélhető azonban, hogy azon erélyes intézkedés következtében, mely a munka siettetésére történt, ez esztendő végével annyira be fog fejeztetni, hogy a kivetési munkálatok utolsó része a jövő esztendő első hónapjaiban befejezhető lesz. Emellett azonban a valóságos új kataszter készítésére szolgáló előmunkálatok is folyamatban vannak. Én feladatomul tekintem a törvény rendelete folytán a kiigazítási munkálatokat siettetni, de nemcsak a belőle várt jövedelmi többlet elérése miatt, hanem azért, hogy a munkálat mielébb valódi céljához jusson, a földadó kiigazításához csak az aránytalanságok megszüntetését és kiegyenlítését van hivatva eszközölni.* […] *Ami a mostani kiigazítás számszerű eredményeit tiszta jövedelemben kifejezve illeti: az biztosan még nem határozható; valószínű azonban, hogy eddigi adatok alapján 2 és 3 millió közt fog mozogni.*”[54]

A kataszter kiigazítása 1879 elejére 2,5 millió forint bevételt termelt, ugyanakkor a ráfordított költségek is jelentősek voltak. A kormány egyre nyíltabban adta a képviselők tudtára, hogy a kiadásokért cserébe most már komoly bevételt vár. Az alacsony földadóban reménykedő földbirtokos képviselők egyrészt igyekezték a várható adóemelést megakadályozni, másrészt közöttük sem volt egyetértés abban, hogy a mesterségesen alacsonyan tartott földadóval végső soron nem saját maguknak ártanak-e a legtöbbet, hiszen ezáltal a birtokuk értékét csökkentik. Az 1875:VII. tc. egy három éven keresztül húzódó vita kompromisszumaként született meg. Míg a földadó-szabályozásban sikerült megállapodni, a kataszteri felmérésről szóló törvényjavaslat ismét elakadt a bürokrácia útvesztőiben, így annak legitimálásával a törvényhozás továbbra is adós maradt.

A kataszteri kiadások alakulása az éves költségvetés-tervezetben (1873–1878)[55]

Költségvetési év	Állandó kataszter: személyi járandóságok és dologi kiadások forintban	Földadó-szabályozási munkálatokra előirányzott kiadás forintban
1873	589 647	nincs adat
1874	892 348	nincs adat
1875	642 000	2 000 000
1876	561 951	1 566 000
1877	409 900	1 750 000
1878	369 900	1 750 000

[54] 161. országos ülés (1876. október 6.) *KN 1875,* VIII:42.
[55] A *KI,* 1872–1875. és 1875–1878. országgyűlési ciklusokra vonatkozó köteteiben található adatok alapján.

Szempontok a kataszteri gyűjtemények ismertetéséhez

Az Osztrák(–Magyar) Monarchia területén elrendelt kataszteri felmérések (ügy)irat- és térképdokumentációja több országban, számos hivatal (állami földmérés központi és területi szervei, önkormányzatok) és közgyűjtemény (országos, megyei vagy szaklevéltár, országos könyvtár, helyi vagy szakmúzeum) őrizetében van. A forrásanyag teljes áttekintéséhez és kutathatóságához alapvetően fontos, hogy az őrzőhelyek gyűjteményeit minél részletesebben megismerhessék a kutatók és a hasonló gyűjteményeket kezelő szakszemélyzet. Az ismertetéseket is ők készíthetik el, munkájukat az alábbi útmutatóval kívánjuk segíteni. Nyilvánvaló, hogy minden gyűjteménynél valamennyi kérdésre maradéktalanul tökéletes választ adni nem lehet, de minden apró információ közelebb vihet a téma és forrásainak megismeréséhez.

Az ismertetések tájékoztathatják a kutatókat arról, hogy (a) a kataszteri felmérés szervezetére, személyzetére és működésére vonatkozó, a felmérés folyamatát és történetiségét bemutató iratok, továbbá (b) a felmérés eredményeképpen létrehozott, az ügyiratoktól a korszakban és a közgyűjteményekben is elkülönítetten kezelt ún. operátumok, vagyis térképek, vázlatok, jegyzékek, jegyzőkönyvek és egyéb dokumentáció mely gyűjteményekben kutathatók, (c) gyűjtemény ismertetése esetén pontosan mi az, ami ott megtalálható, annak mi a forrásértéke (pl. a vezetettség fontos információ), milyen segítséggel kutatható (papíralapú, elektronikus segédlet, levéltári nyilvántartás, online adatok, digitalizált állomány gépen, kutatóteremben, interneten stb.).

1. Téma. Az ismertetés egy területről (pl. Gödöllő, Újvidék, Horvátország, egy megye) vagy egy intézményről, gyűjteményről szólhat.

2. Történeti áttekintés. Mikor zajlott az adott terület – ideiglenes, részletes – kataszteri (újra)felmérése, becslése stb.? A kataszteri szervezet működésére (jogszabályok, rendeletek, utasítások, jelentések, hivatalok, ügyosztályok irategyüttesei), tagjainak szakmai életútjára vonatkozó dokumentumok a gyűjteményben. Melyik szervezeti egység végezte a felmérési munkálatokat (illetékesség), milyen intézmények iratanyagában őriznek kataszteri anyagot (pénzügyigazgatóság, járásbíróság)?

3. Őrzőhelyek. Az adott területre vonatkozó kataszteri dokumentációt mely intézmények őrzik? Esetenként több gyűjtemény ismertetése is szükséges lehet (pl. Budapest vagy a határmenti megyék, pl. Komárom megye kataszteri térképei).

4. Gyarapodás. Mikor, kitől és milyen módon került az iratanyag a gyűjteménybe? Ehhez a korabeli ügyiratok, feljegyzések, visszaemlékezések szolgálhatnak adatokkal. A gyűjtemény egységét jelentős mértékben határozza meg, hogy iratképzőtől, hivatalos iratátadás-átvétellel vagy közvetett módon, más intézménytől, esetleg selejtezés vagy iratpusztulás elől mentve jutott az iratanyag a mai őrzési helyére.

5. Gyűjteményleírás. Milyen típusú, korú és – gyűjteményismertetés esetén – mely területre vonatkozó iratanyag van a gyűjteményben? Mi a gyűjtemény szerkezete (pl. megyék, települések ábécérendje, azon belül kronológiai sorrend, azon belül szelvényszámok növekvő rendje stb.). A gyűjtemény általános vagy egyes szempontok (település, dokumentumtípus) szerinti leírása. A térképeken kívül rendelkezése álló iratanyag részletes ismertetése, a hiányok nevesítése.

6. Adattartalom. A kataszteri iratanyag egyes típusai adattartalmának, forrásértékének bemutatása. Különösen fontos azokat a dokumentumfajtákat ismertetni, amelyeket a korábbi szakirodalom még nem tárt fel részletesen (pl. mérföldlapok, becslési dokumentumok).

7. Kutathatóság. Milyen korabeli vagy modern segédletek készültek az iratanyaghoz, azok hogyan érhetők el? Papíralapú, elektronikus, online elérhető jegyzékek, adatbázisok, digitalizált iratanyag elérhetősége. A digitalizált állomány elkészítésének története (ki, mikor, milyen technikai paraméterekkel végezte a munkát). Kutatótermi hozzáférés lehetősége és korlátai, másolatkészítési lehetőségek.

8. Szakirodalom. A területre vonatkozó vagy a gyűjteményben őrzött kataszteri iratanyag felhasználásával, elemzésével készült szakirodalom könyvészeti adatai (esetleg a kötet értékelése rövid annotációval).

Az ismertetéseket a Catastrum örömmel adja közre.

Reisz T. Csaba–Török Enikő

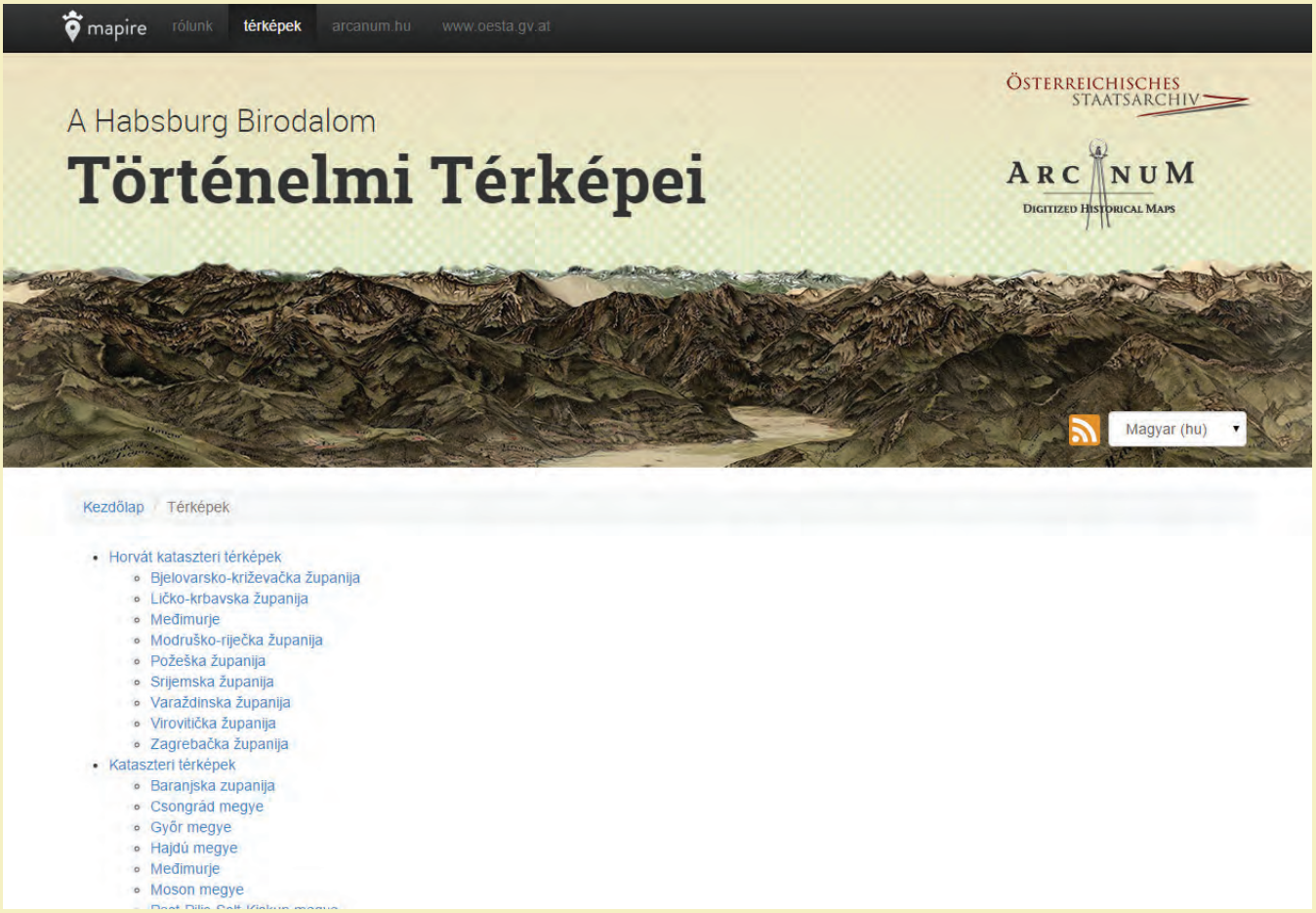

▪ *Horvátország kataszteri térképei* A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei *portálon (www.mapire.eu). L. ehhez Mirjana Jurić cikkét (35–45.)*

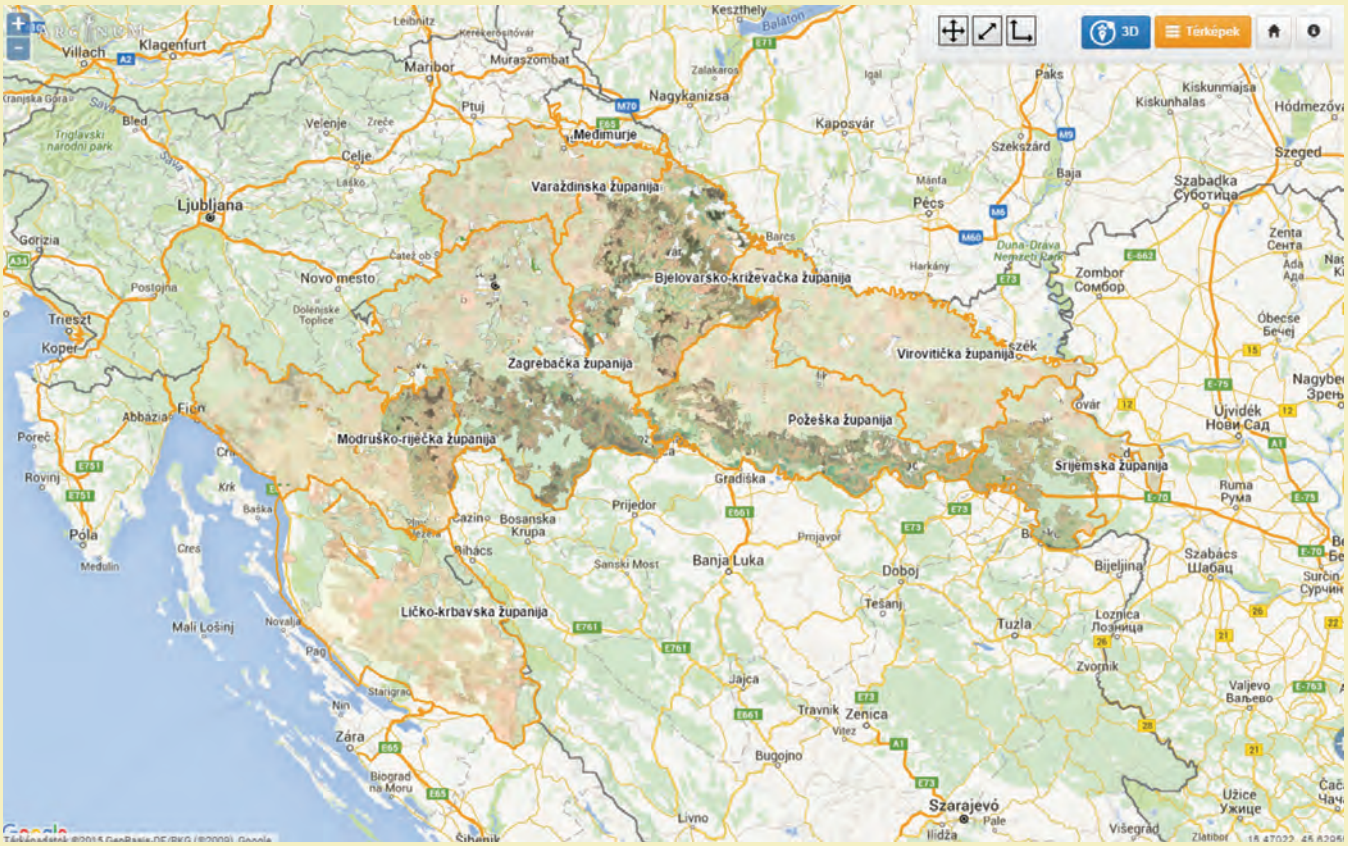

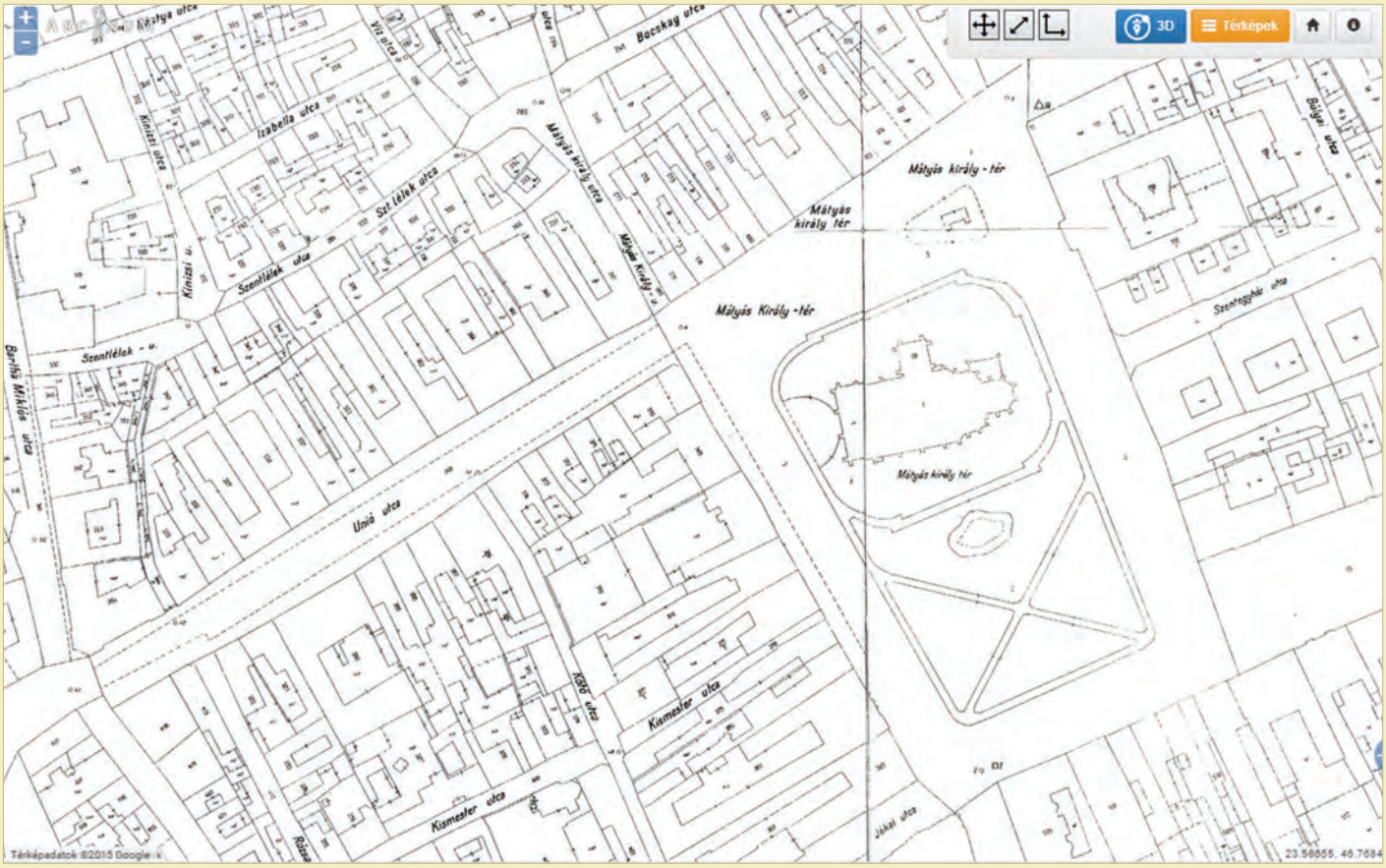

▪ *Kolozsvár 1941. évi térképe* A Habsburg Birodalom Történelmi térképei *portálon (www.mapire. eu, fent), valamint Kolozsvár várostérképeinek digitális gyűjteménye a Cholnoky-hagyaték honlapján (hagyatek.cholnoky.ro, lent). L. ehhez Bartos-Elekes Zsombor cikkét (3–17.)*

KOLOZSVÁR RÉGI TÉRKÉPEI

Válogatta, leírta, georeferálta és közzétette: **BARTOS-ELEKES ZSOMBOR**, 2015.

Összefoglaló tanulmány:

Bartos-Elekes Zsombor (2012): Kolozsvár térképtörténete. MTA-HTMTÖ.

Georeferált térképek:

Bürger 1831-es várostérképének Jakab 1888-as feldolgozása. Megjelenítés Google Térképen.

[Bürger Franciscus] (1831): *Szabad kir. Kolozsvár városának és annak kürül lévő vár falainak rajzolatja.*

*** (1831): *Szabad királyi Kolozsvár városának és körül levő várfalainak rajzolatja.* In: Jakab Elek (1888): *Kolozsvár története világosító rajzai II.* I. tábla. Budapest.

A belvárosról ez az első már-már várostérképi jelkulccsal készült, azaz utcaneveket is megíró munka, és az utolsó, amelyen még szerepelnek a középkori várfalak, bástyák. A térképlapon szerző nem jelenik meg, de a szakirodalom Bürger Ferenc építőmestert jelöli meg szerzőnek. A térképet Jakab Elek 1888-as munkájában feldolgozta, bővítette; e változatot közöljük.

A térkép csak a belvárost ábrázolja. A Malom-árok „Kis-Szamos vize" névvel jelenik meg, a tényleges Kis-Szamos már a kereten kívül helyezkedik el. A térkép megadja a város teljes utcahálózatát, de nem írja meg mindegyiknek a nevét. A legtöbb utcanévnek ez az első térképi megjelenése. A Jakab-féle változat a Belső Magyar utcát hibásan írja meg, helyén a Belső Monostor név ismétlődik. A térkép jelöli a templomokat felekezet szerint, azonban a Kis Mester utcai görög katolikus templom hibásan helyen jelenik meg – ez is Jakab pótlása. A térkép magyarázó szöveggel foglalkozik a várfalakkal, kapukkal és bástyákkal, amelyeket ekkor már bontottak: a még létező falakon túl jelöli a lebontott falakat is, megnevezi a kapukat és a bástyák egy részét. Jakab Elek pótolta az 1831-ben a főtéren felavatott Státuát is.

Bodányi 1869-es várostérképe. Megjelenítés Google Térképen.

Bodányi Sándor (1869): *Szabad királyi Kolosvár város térrajza az új házszámozás szerint.* Keresztesy Pál. Kolozsvár.

Kolozsvár első térképe, amely minden házat jelöl, az utcák szerinti házszámozással együtt. 1869-ig a város házait tizedenként számozták, ekkor vezették be az utcák szerinti számozást, azok páratlan és páros oldalaival. A régi- és új házszámozásban való tájékozódásról Bodányi Sándor telekkönyvi térképező főbiztos gondoskodott *Szabad Királyi Kolozsvár város Házbirtokosainak Névsora* című könyvében és térképével. A térkép ábrázolja az utcaneveket, az új házszámozást, felületi színezéssel a beépített- és a zöldterületeket. A térképen megjelenik az épülő vasút indóháza és várótermi pénztára.